

ISSN 1810-8636

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Abai Kazakh National Pedagogical University

ХАБАРШЫ

«Юриспруденция» сериясы
Серия «Юриспруденция»
Series «Jurisprudence»

№1(63), 2021

Алматы, 2021

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

ХАБАРШЫ
«Юриспруденция» сериясы
№1(63), 2021

Бас редактор:
БУРИБАЕВ Е.А. з.ғ.д., проф.

Бас редактордың орынбасары:
Төлеубекова Б.Х. з.ғ.д., профессор

Редакциялық алқа мүшелері:
Сабиенов С.Н.
з.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі, проф.,
Тайторина Б.А. з.ғ.д., профессор (Алматы),
Цепелев В.Ф. з.ғ.д., РФ ИМ академиясы
профессоры (Мәскеу),
Муратова Н.Г. з.ғ.д., проф.,
Казан мемлекеттік университеті,
«Қылмыстық іс жүргізу» кафедрасының
меңгерушісі (Казан),
Джон Берк. доктор права, «Таллинн»
университетінің ректоры (Эстония),
Мухамеджанов О.З. з.ғ.д., проф.,
Ташкент Мемлекеттік Заң Университеті
(Өзбекстан),

Хлус А.М. з.ғ.к., доцент, Беларусь
мемлекеттік университеті (Минск),
Самарин В.И. з.ғ.к., доцент, Беларусь
мемлекеттік университеті (Минск),
Жатқанбаева А.Е. з.ғ.д., проф. (Алматы),
Хамзина Ж.А. з.ғ.д., проф. (Алматы),
Шелухин С.И. доктор PhD,
Джон Джэй Нью-Йорк университетінің
профессоры (АҚШ),
Ежевский Д.О. з.ғ.к., доцент,
Ресей халықтар достастығы
университеті конституциялық құқық
және конституциялық сотта іс жүргізу
кафедрасының доценті (Мәскеу)

Жауапты хатшы:
Калкаева Н.Б. з.ғ.к., қ. проф.

© Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, 2021

Қазақстан Республикасының Ақпарат және қоғамдық даму министрлігінде 2021 жылы наурыздың 19-да тіркелген №КЗ73VРҮ0003635

Басуға 26.04.2021. қол қойылды.
Пішімі 60x84 1/8. Көлемі 13.5 е.б.т.
Таралымы 300 дана. Тапсырыс 59.

050010, Алматы қаласы,
Достық даңғылы, 13.
Абай атындағы ҚазҰПУ

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің «Ұлағат» баспасы

М а з м ұ н ы
С о д е р ж а н и е
C o n t e n t

ҚҰҚЫҚТЫҢ ЖАЛПЫ ТЕОРИЯСЫ
ОБЩАЯ ТЕОРИЯ ПРАВА
COMMON THEORY OF LAW

Bakyt E.A., Taitorina B.A. Problems of unification and harmonization of law in the framework of the customs union..... 7
Бақыт Е.А., Тайторина Б.А. Кеден одағы шеңберінде құқықты біріктіру және үйлестіру мәселелері
Бақыт Е.А., Тайторина Б.А. Проблемы унификации и гармонизации права в рамках таможенного союза

ЕҢБЕК ҚҰҚЫҒЫ
ТРУДОВОЕ ПРАВО
LABOUR LAW

Белхожаева Д.Ж., Жомартқызы А. ЖОО оқытушыларымен еңбек шартын құқықтық реттеудің ерекшеліктері..... 14

Белхожаева Д.Ж., Жомартқызы А. Особенности правового регулирования трудового договора с преподавателями вузов

Belkhozhayeva D.Zh., Zhomartkyzy A. Features of the legal regulation of the employment contract with university teachers

Исабаева Ж.Н. Еңбек құқығындағы «демалыс уақыты» түсінігін анықтаудың ғылыми тәсілдері..... 20

Исабаева Ж.Н. Научные подходы к определению понятия «время отдыха» в трудовом праве

Issabayeva Zh. Scientific approaches to the definition of «rest time» in labour law

Тұрлыханқызы Қ. Еңбек шартын жасасу, өзгерту және толықтыру тәртібі..... 25

Турлыханқызы К. Порядок заключения, изменения и дополнения трудового договора

Turlykhanqyzy K. Procedure for concluding, amending and supplementing an employment contract

Казахский национальный педагогический университет имени Абая

ВЕСТНИК
Серия «Юриспруденция»
№1(63), 2021

Главный редактор:
БУРИБАЕВ Е.А. д.ю.н., проф.

Зам. главного редактора:
Толлеубекова Б.Х. д.ю.н., профессор

Члены редколлегии:
Сабикенов С.Н. д.ю.н., академик НАН РК,
профессор,

Тайторина Б.А. д.ю.н., проф. (Алматы),
Цепелев В.Ф. д.ю.н., профессор Академии
МВД РФ (Москва),

Муратова Н.Г. д.ю.н., проф., зав.
кафедрой «Уголовный процесс» Казанский
государственный университета (Казань),
Джон Берк. доктор Права, ректор
университета «Таллинн» (Эстония),
Мухамеджанов О.З. д.ю.н., проф.,
Ташкентского Государственного
Юридического Университета
(Узбекистан),

Хлус А.М. к.ю.н., доцент, Беларуский
государственный университет (Минск),
Самарин В.И. к.ю.н., доцент, Беларуский
государственный университет (Минск),
Жатканбаева А.Е. д.ю.н., проф. (Алматы),
Хамзина Ж.А. д.ю.н., проф. (Алматы),
Шелухин С.И. доктор PhD, профессор
Нью-Йорского университета Джон Джэя
(США),

Ежевский Д.О. к.ю.н., доцент кафедры
конституционного права и
конституционного судопроизводства
Российского университета дружбы
народов (Москва)

Ответ. секретарь:
Калкаева Н.Б. к.ю.н., асс. проф.

© Казахский национальный педагогический университет
им. Абая, 2021

Зарегистрировано в Министерстве
информации и общественного развития
Республики Казахстан
19.03.2021 г. №КЗ73VPY00033635

Подписано в печать 26.04.2021.
Формат 60x84 1/8. Объем 13.5 уч.-изд.л.
Тираж 300 экз. Заказ 59.

050010, г. Алматы, пр. Достык, 13.
КазНПУ им. Абая

Издательство «Ұлағат» Казахского
национального педагогического
университета имени Абая

ӘЛЕУМЕТТІК ҚАМСЫЗДАНДЫРУ ҚҰҚЫҒЫ ПРАВО СОЦИАЛЬНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ SOCIAL SECURITY LAW

Khamzina Zh., Buribayev Ye. The Dignity of an Individual as the Highest Value being the Basis for the Right to Social Protection..... 31

Хамзина Ж.А., Бурибаев Е.А. Достоинство человеческой личности как высшая ценность, на которой основано право на социальное обеспечение
Хамзина Ж.А., Бурибаев Е.А. Адамның қадір-қасиеті әлеуметтік қамсыздандыру құқығына негізделген ең жоғары құндылық ретінде

АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚ ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО CIVIL LAW

Вартанян А.М. Непреодолимая сила как обстоятельство, освобождающее от ответственности за неисполнение обязательства: на примере законодательства Республики Беларусь и Республики Казахстан..... 38

Вартанян А.М. Міндеттеменің орындалмағаны үшін жауапкершіліктен босататын жағдай ретінде дүлей күш: Беларусь Республикасының және Қазақстан Республикасының заңнамасы негізінде

Vartanyan A.M. Force majeure as an exemption for default: by example legislation of the Republic of Belarus and the Republic of Kazakhstan

Меирбекова Г.Б., Қамза А.Т. Кәсіпкерлік пен бәсекелестіктің қалыптасу, даму тарихы және экономикалық рөлі..... 44

Меирбекова Г.Б., Қамза А.Т. История становления, развития и экономическая роль предпринимательства и конкуренции
Meirbekova G.B., Kamza A.T. History of formation, development and economic role of entrepreneurship and competition

Moldakhmetova Zh.E. The features of conflict-of-laws classification..... 49

Молдахметова Ж.Е. Коллизиялық-құқықтық саралаудың ерекшеліктері
Молдахметова Ж.Е. Особенности коллизивно-правовой квалификации

Өтепқалиева А.Ә. ТМД елдеріндегі Қазақстанның заңнамасымен салыстырғанда тасымалдау шартын жүзеге асыру ерекшеліктері..... 54

Өтепқалиева А.Ә. Особенности осуществления договора перевозки по сравнению с законодательством Казахстана в странах СНГ

Utepkaliev A.A. Features of the implementation of the contract of carriage in comparison with the legislation of Kazakhstan in the CIS countries

Abai Kazakh National Pedagogical
University

BULLETIN
Series of «Jurisprudence»
№1(63), 2021

Editor in chief:
BURIBAYEV Ye.A. *doctor of law, professor*

Executive Editor:
Toleubekova B.Kh. *doctor of law, professor*

The editorial board members:
Sabikenov S.N. *academician, doctor of law,
professor,*

Taitorina B.A. *doctor of law, professor
(Almaty),*

Tsepelev V.F. *doctor of law, professor
(Moscow),*

Muratova N.G. *doctor of law, professor
(Kazan),*

John Burke. *doctor of law (PhD) (Estonia),*

Mukhamedzhanov O.Z. *doctor of law,
professor, Tashkent State Law University
(Uzbekistan),*

Hlus A.M. *candidate of law.,
associate professor (Minsk),*

Samarin V.I. *candidate of law.,
associate professor (Minsk),*

Zhatkanbayeva A.E. *doctor of law,
professor (Almaty),*

Khamzina Zh.A. *doctor of law, professor
(Almaty),*

Cheloukhine S. *PhD, professor law police
science and criminal justice John Jay College
of criminal Justice The City University of
New York,*

Yezhevsky D.O. *candidate of law.,
associate professor (Moscow)*

Answer. secretary:

Kalkayeva N.B. *candidate of law.,
associate professor*

© Abai Kazakh National Pedagogical
University, 2021

Registered with the Ministry of Information
and Social Development of the
Republic of Kazakhstan
19.03.2021 г. №KZ73VPY00033635

Signed to print 26.04.2021

Format 60x84 1/8.

Volume 13.5 publ.literature

Edition 300 num. Order 59.

050010, Almaty, Dostyk ave., 13.
KazNPU after Abai

Publishing house «Ulagat» Kazakh National
Pedagogical university after Abai

ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ. КРИМИНОЛОГИЯ УГОЛОВНОЕ ПРАВО. КРИМИНОЛОГИЯ CRIMINAL LAW. CRIMINOLOGY

Бабакулов К.А., Давлетбаева Ж.Ж. Сыбайлас
жемкорлық әлеуметтік-құқықтық құбылыс ретінде..... 59

Бабакулов К.А., Давлетбаева Ж.Ж. Коррупция как
социально-правовое явление

Babakulov K., Davletbaeva Zh. Corruption as a social and
legal phenomenon

Мамбеков Ж.Ж. Қазіргі қоғамда өлім жазасының
құқықтық аспектілері..... 65

Мамбеков Ж.Ж. Правовые аспекты смертной казни в
современном обществе

Mambekov Zh. Legal aspects of the death penalty in
modern society

Сакен А.А. Қылмыстық әрекеттің әлеуметтік-
психологиялық проблемаларын алдын алу..... 70

Сакен А.А. Профилактика социально-психологических
проблем преступной деятельности

Saken A.A. Regulation and prevention of socio-
psychological problems of criminal activity

Тулкинбаев Н.А., Садыков А.Ж., Тулкинбаева Ш.Ж.
Пробация қызметінің есебінде тұрған тұлғаларға
әлеуметтік-құқықтық көмек көрсетудің құқықтық
негіздері..... 75

Тулкинбаев Н.А., Садыков А.Ж., Тулкинбаева Ш.Ж.
Правовые основы оказания социально-правовой
помощи лицам, состоящим на учете службы пробации

Tulkinbaev N.A., Sadykov A. Zh., Tulkinbaeva Sh.Zh.
Legal basis for providing social and legal assistance to
persons registered with the probation service

ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСС УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС CRIMINAL PROCEEDING

Толубекова Б.Х., Хведелидзе Т.Б. Уголовно-
процессуальные сроки: проблемы их систематизации
(по законодательству Республики Казахстан)..... 82

Толубекова Б.Х., Хведелидзе Т.Б. Қылмыстық
процестік мерзімдері: оларды жүйелеу проблемалары
(Қазақстан Республикасының заңнамасы бойынша)

Toleubekova B.Kh., Khvedelidze T.B. Criminal and
procedural terms: problems of their systematization (under
the legislation of the Republic of Kazakhstan)

**БІЛІМ БЕРУ ҚҰҚЫҒЫ
ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ ПРАВО
EDUCATIONAL LAW**

Жазылбек Л.И. Формирование навыков цифровой культуры и возможность влияния на образовательную среду.....	95
Жазылбек Л.И. Цифрлық мәдениет дағдыларын қалыптастыру және білім беру ортасына әсер ету мүмкіндігі	
Zhazylbek L.I. Formation of digital culture skills and the possibility of influencing the educational environment	
Авторлар туралы мәлімет.....	101
Information about authors.....	102
Сведения об авторах.....	103

ҚҰҚЫҚТЫҢ ЖАЛПЫ ТЕОРИЯСЫ
ОБЩАЯ ТЕОРИЯ ПРАВА
COMMON THEORY OF LAW

УДК 341.1
МРНТИ 10.87.47

E.A. Bakyt¹, B.A. Taitorina¹

¹Abai Kazakh National Pedagogical University

**PROBLEMS OF UNIFICATION AND HARMONIZATION OF LAW IN THE
FRAMEWORK OF THE CUSTOMS UNION**

Abstract

In a single economic space of integration associations, the same type of mechanisms for regulating the economy operate, based on market principles and the application of harmonized legal norms, there is a single infrastructure and an agreed tax, monetary, monetary, financial, trade and customs policy is being implemented, ensuring the free movement of goods, services, capital and labor. One of the goals of the Eurasian Economic Union is to ensure the interaction of the legal systems of the member states in order to create a common legal space within the customs union. The article examines the problems of unification and harmonization of law within the framework of the Customs Union: an analysis of the mechanisms of unification and harmonization that ensure the effectiveness of legal integration of the member states of the Eurasian Economic Union is carried out, a model is formulated for optimizing the processes of creating the law of an integration association and the effective use of the law of the member states of the Union.

Key words: law, act, customs union, integration, harmonization, unification.

E.A.Бақыт¹, Б.А.Тайторина¹

¹Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті

**КЕДЕН ОДАҒЫ ШЕҢБЕРІНДЕ ҚҰҚЫҚТЫ БІРІКТІРУ
ЖӘНЕ ҮЙЛЕСТІРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ**

Аңдатпа

Интеграциялық бірлестіктердің Бірыңғай экономикалық кеңістігінде нарықтық қағидаларға және үйлестірілген құқықтық нормаларды қолдануға негізделген экономиканы реттеудің бір үлгідегі тетіктері жұмыс істейді, бірыңғай инфрақұрылымында, тауарлардың, көрсетілетін қызметтердің, капиталдың және жұмыс күшінің еркін қозғалысын қамтамасыз ететін келісілген салық, ақша-несие, валюта-қаржы, сауда және кеден саясаты жүргізіледі.

Еуразиялық экономикалық одақтың міндеттерінің бірі Кеден одағы шеңберінде ортақ құқықтық кеңістік құру мақсатында одаққа қатысушы мемлекеттердің құқықтық жүйелерінің өзара іс-қимылын қамтамасыз ету болып табылады. Мақалада Кеден одағы шеңберінде құқықты бір іздендіру мен үйлестіру мәселесі қаралды, сонымен қатар Еуразиялық экономикалық одаққа мүше мемлекеттердің құқықтық интеграциясының тиімділігін қамтамасыз ететін бір іздендіру мен үйлестіру тетіктеріне талдау жүзеге асырылды, интеграциялық бірлестік құқығын құру процестерін онтайландыру және одаққа мүше мемлекеттердің құқықтарын тиімді пайдалану моделі қалыптастырылды.

Түйін сөздер: құқық, заң, кеден одағы, интеграция, үйлестіру, унификация (біріктіру).

Е.А.Бакыт¹, Б.А.Тайторина¹

¹ Казахский национальный педагогический университет им. Абая

ПРОБЛЕМЫ УНИФИКАЦИИ И ГАРМОНИЗАЦИИ ПРАВА В РАМКАХ ТАМОЖЕННОГО СОЮЗА

Аннотация

В едином экономическом пространстве интеграционных объединений функционируют однотипные механизмы регулирования экономики, основанные на рыночных принципах и применении гармонизированных правовых норм, существует единая инфраструктура и проводится согласованная налоговая, денежно-кредитная, валютно-финансовая, торговая и таможенная политика, обеспечивающая свободное движение товаров, услуг, капитала и рабочей силы.

Одной из задач Евразийского экономического союза является обеспечение взаимодействия правовых систем государств-участников с целью создания общего правового пространства в рамках таможенного союза. В статье рассмотрены проблемы унификации и гармонизации права в рамках Таможенного союза: осуществлен анализ механизмов унификации и гармонизации, обеспечивающих эффективность правовой интеграции государств-членов Евразийского экономического союза, сформулирована модель оптимизации процессов создания права интеграционного объединения и эффективного использования права государств-членов Союза.

Ключевые слова: право, закон, таможенный союз, интеграция, гармонизация, унификация.

Introduction

The issues of harmonization and unification of law, in many ways characterizing the processes of convergence of the legal systems of sovereign states have always been and remain relevant in the practice of forming legal systems of integration associations, and, as a consequence, the subject theoretical research, both Kazakh and Russian and other foreign researchers as a complex interdisciplinary scientific direction of legal doctrine. The most detailed the problems are investigated in different historical periods of development integration associations in the scientific works of S.V. Bakhin (dissertation for the degree of Doctor of Law on the topic "Cooperation of States on the Rapprochement of National Legal Systems (unification and harmonization of law) ", 2003) [1], M.I. Braginsky (scientific article "On the convergence and unification of national legal norms of countries members of CMEA ", 1983)[2], S.N Lebedev (scientific article "Unification legal regulation of international economic relations (some general questions) ", 1979) [3], A.L. Makovsky (scientific article).

"Questions of the theory of international treaty unification of law and composition private international law ", 1983)[4], David R. (" The International Unification of Private Law ", 1971)[5], Schmitthoff C. (" The Unification of the Law of International Trade ", 1968)[6], V.V. Grigorieva (scientific article "The problem of harmonization of the legislation of the member states of the Eurasian Economic Union for offenses in the field of customs payments, 2015)[7], S. K. Ydrysheva, S. T. Alibekova (monograph "Legal regulation of economic relations in the EAEC or EurAsEC", 2015)[8] and other researchers.

The processes of unification and harmonization proceed with different the degree of intensity in the formation of certain integration associations and this is due to the fact that for any domestic systems are characterized by their own centuries-old features, principles and traditions that when interacting with others domestic systems cannot change or adapt to short time.

The revealed patterns of convergence in integration associations and the general theoretical approach taken as a basis the considered legal phenomenon allows you to concentrate on the vision

that best matches the objective reality processes of unification and harmonization of law, identification of conditions, opportunities and limits of convergence of legal systems within Eurasian Economic Union.

The final aim of the Study is to analyze the mechanisms of unification and harmonization, ensuring the effectiveness of legal integration member states of the Eurasian Economic Union, to formulate model of optimization of processes of creation of the right of integration unification and effective use of the rights of the member states of the Union.

Materials and methods

To achieve the research goal, data collection and analysis was carried out, represented by the legislation of the states of the Eurasian Economic Union, descriptive and correlation characteristics, based on data analysis, their assessment was carried out, conclusions are formulated. In the process of research, assessment is carried out on the basis of identifying the specifics of problems, verification of regulations regarding awareness, efficiency, achievement of their goals improvements. The methodological basis of the work is the dialectical method as well as the ideas set forth in the works of modern domestic and foreign scientists dedicated to the investigated problems. The work also used historical, systemic structural, formal legal, methods of comparative studies and modeling.

Scientific and instrumental aspect of research methodology due to the need to use modern information technologies in attracting and applying for research purposes electronic databases and information resources.

Results and discussion

In the process of forming a modern unified legal space of the Eurasian Economic Union development of homogeneous norms were taken during the period of interstate cooperation member states of the Commonwealth of Independent States and had rather long-term character. September 24, 1993 was the Agreement on the establishment of the Economic Union was signed. In accordance with art. 3 of the treaty the Economic Union established free movement of goods, services, capital and labor, agreed monetary, budgetary, tax, price, foreign economic, customs and foreign exchange policy, harmonized economic legislation member states, availability of a common statistical base[9]. Generally the harmonization of customs legislation, tax systems of states, unification of the main types of taxes. The Treaty specifies that States Parties shall consistent, phased harmonization (unification) of legislation to achieve uniform regulation of economic relationships. In order to implement the provisions of the Agreement on the establishment Economic Union on April 15, 1994, the Agreement on creation of a free trade zone.

The text of the Agreement does not indicate and does not define the meaning of the terms "harmonization", "unification", "rapprochement", but with their "interpretation the participating States will be guided by the provisions of the Vienna the 1969 convention on the law of treaties. Disagreements in connection with the interpretation of the Agreement or its individual terms will be resolved in the procedure adopted for the settlement of disputes in connection with Agreement "[9].

It should be noted that in the presented Agreement, the terms "harmonization", "unification" have the same meaning and regulate only the customs legislation of the member states.

In art. 1 of the Agreement provides for interaction states in solving specific problems of the first stage of creating Economic Union aimed at the gradual abolition of customs duties, taxes and charges having equivalent effect, and quantitative restrictions in mutual trade; elimination of other obstacles to the free movement of products and services; creation and development of an effective system of mutual settlements and payments for trade and other operations; coordination of trade policies with respect to countries not are parties to the Agreement; coordination of economic policy to the extent necessary to achieve the objectives of the Agreement (in the field of industry, agriculture, transport, finance, investment, social sphere, development of fair competition, etc.); promoting inter-sectoral and intra-sectoral cooperation and scientific and technical cooperation; harmonization and (or) unification of legislation to the extent that it is necessary for proper and efficient functioning of the

free trade area[9]. The Agreement defines the processes of unification and (or) harmonization in the field of customs, technical regulation, in particular through the introduction of uniform forms of customs and shipping documentation.

The Program for the harmonization of National Legislative and other legal acts of the States Parties to the Treaty on Deepening Integration in the economic and humanitarian fields of March 29, 1996 it was established that the goal of harmonization is to establish a uniform (unified order) regulation of legal relations through legal interpretation of the provisions of concluded agreements, decisions of bodies management of integration into national legislative and other normative legal acts.

Moreover, in art. 10 of the Program in the priority order of harmonization, the areas of legislative regulation are highlighted: civil legislation; legislation on currency regulation and currency control; legislation on foreign economic activity; legislation on transport activities; tax law; legislation in the field of budgetary regulation; customs legislation; export control legislation; business legislation; legislation on the market for goods, services, capital and labor; legislation on agrarian sphere; legislation on education; labor and labor protection legislation; science technology legislation; legislation in the field of information support and the use of the media; legislation on international agreements[10].

In the order of harmonization, civil legislation was classified, legislation on foreign exchange regulation and foreign exchange control, and only then legislation on foreign economic activity. The program has a specific purpose and in this regard the need formation of uniform regulation is presented in the framework economic relations.

On February 26, 1999, the Program of Harmonization of National Legislative and Other Normative Legal Acts of the States Parties to the Treaty on the Customs Union and economic space, in which the goal, principles, stages, harmonization mechanism. According to the program, the goal harmonization - the establishment of a uniform (unified order) regulation of legal relations through legal interpretation of the provisions of concluded agreements, decisions of bodies management of integration into national legislative and other normative legal acts[11].

Provisions that create organizational and legal preconditions for the interaction of their legal systems and cooperation legislative and executive state bodies, set out in The Agreement on the Legal Support of the Formation of the Customs Union and Common Economic Space dated October 26, 1999. In The Agreement states that in order to improve the legal framework integration interaction will be harmonized (convergence and unification) of national legislations of states participants[12].

Article 4 of the Agreement states that state legislative and the executive bodies of the Parties harmonize (bring together, unify) national legislative and other normative legal acts through:

a) carrying out an agreed legislative and normative policies including:

- coordination of national legislative plans and plans development and adoption of by-laws;

- simultaneous enactment of harmonized legislative and by-laws recommended by the Council of Heads of Government and The Interstate Council;

- introduction of changes and additions (amendments) to national legislation based on the provisions of international contracts;

b) the use of model legislative acts in lawmaking, adopted by the Interparliamentary Committee;

c) mutual information about the state of legislation, creation integrated base of legislation, statistical and other social-economic information[12].

In this document, the terms - "harmonization", "unification", "Rapprochement" also has the same semantic meaning.

In modern conditions of development and functioning integration associations harmonization and unification as mechanisms convergence has different meanings.

In the texts of the Program and the Agreement to establish a uniform of the settlement procedure, the branches of legislation are determined: the legislation of the participating States; foreign exchange legislation regulation and foreign exchange control; legislation on foreign economic activity; transport legislation activities; tax law; legislation in the field budgetary regulation; customs legislation, etc.

In the Treaty on the EEU adopted on May 29, 2014, the priority directions for convergence of national legislations of states participants are customs, technical, currency and tax regulation. The Treaty does not address rapprochement in the field of civil legislation of the participating States. For the functioning of the EEU, first of all, customs regulation, ensuring the free movement of goods, services, persons and capital, which will further contribute to real convergence of economies and will become the basis for the harmonization of civil legislation of the participating states.

On January 1, 2016, the Customs Code of the Eurasian economic union, based on the results of domestic approvals comments were received from Member States. "From the Republic of Belarus, Republic of Kazakhstan and the Russian Federation received about one and a half thousands of comments. Armenia and Kyrgyzstan who joined the work above the code later than the rest of the members of the Eurasian Economic Union, actively involved in the discussion of the amendments.

Belarus and Kazakhstan, in particular, proposed to exclude from the structure draft code all the features of the functioning of free economic zones, prescribing norms in separate agreements. Position the Belarusian and Kazakh colleagues were supported by Armenia and Kyrgyzstan. However, the Russian side insists on keeping in the draft code applications that relate to SEZ[13].

The content of the Customs Code provides for simplified procedures for the implementation of customs actions: "single window", electronic methods of declaring, reducing the time of release from customs certain goods, cancellation of the need to submit documents, the base of which the declaration was filled out, etc.

The cited international acts indicate that states introduce uniform and uniform norms when creating integrated economic space.

When establishing a unified and harmonized order regulation of legal relations requires an agreed procedure approximation of the law of the Member States, which implies: consistent, step-by-step procedure for the adoption of acts by the bodies of the Union with national bodies of the member states on issues of deepening integration; clear regulated definition of uniform for all participating States deadlines for fulfilling the assumed international obligations Member States (synchronization of performance). These measures would allow ensure effective measures to unify and harmonize national the laws of the participating States, and the adopted norms are not would remain more or less declarative.

Analysis of the Treaty on the EEU establishes that the convergence of law within the framework of created by the Eurasian Economic Union is expressed in holding coordinated and unified policy in the following areas: customs regulation; foreign trade policy; technical regulation; regulation of financial markets; energy; agro-industrial complex; regulation of the circulation of medicines and medical products.

The harmonization of the legislation of the Member States is provided for in the field of circulation of medical devices (medical devices and medical equipment), in the implementation of state control technical regulations in the field of protection and protection of rights to objects intellectual property, in the insurance sector, the service sector on the securities market, in the banking sector, energy, in the transport policy, in particular civil aviation.

The creators of the Agreement provide for the unification of legislation of the Member States in the field of drug circulation, in the field agricultural sector, customs regulation, unification of norms and gas standards of the member states, unification of norms and standards for oil and oil products of the member states.

Thus in the Treaty on the EEU, an agreed and coordinated policy is carried out mainly on the basis of harmonized norms rather than unified ones. Perhaps the creators the treaties went according to the principle that the bringing of national acts member states of the Eurasian Economic Union with legal acts The EEU did not reject, but took into account the peculiarities of the socio-economic development of states, etc.

In many cases, international documents on unification and harmonization of law reflect the level of legal integration that is the moment is realistically achievable. However, later these achievements can be supplemented and expanded. Thus, the Treaty on the EEU is a fundamental document, and

specific, more in-depth mechanisms for the approximation of legislation to establish a single economic the Union space is to be developed by the member states in perspective. Unification and harmonization should not be seen as traditional forms of convergence of national legal systems, and processes of development, decision-making of integration associations, including the interpretation and clarification of the law, which is not feasible without appropriate institutional mechanism to ensure fulfillment of the obligations assumed by the member states and unified interpretation of unified law.

One of the most difficult issues related to international convergence of national legal systems is by no means a problem creation of unified norms, and the problem of their uniform application [1, p.296]. In this case, the question arises of the need and the feasibility of creating one of their mechanisms to ensure a single interpretation of agreements on unification, from the activities of which will further integration of all integration participants depends. Such can serve as an international judicial body as one of the institutions the legal system of the Union, where “the judicial body of the integration associations should become an essential element of integration, by analogy with the European Union, which has formed in its present form and continues to develop thanks to the practice of its own Court”[14].

The experience of developing integration in the post-Soviet space shows two opposite tendencies: on the one hand, it is willingness using the practice developed in other integration associations, and on the other hand, distrust of international courts and general legal nihilism, hindering the normal formation judicial authorities [15, p.99].

Conclusion

Summarizing the above a number of conclusions can be drawn. The legal system of the Eurasian Economic Union, although it has a close genetic relationship with international law, cannot be regarded as exclusively its component in all its parts. International law applies only to those elements of the legal system EAEU, which have international legal origin (international treaties, customs, generally recognized principles international law, etc.). But what is created within the integration association itself (its acts in the form of decisions and decisions of its bodies) has no relation to international law, but acts as part of the legal system of the Eurasian Economic Union.

The legal system of the Eurasian Economic Union consists of two blocks of norms: norms created in the framework of international law; norms, formed within the EAEU.

The category "international treaties within the Union" does not include only treaties concluded at the time or after the creation of the Union, as such, but also entered into force before its creation (i.e. at the time formation of the CU and the CES), if they are not canceled and the current time. The legal system of the EEU is a complexly structured, multi-level formation that includes, in addition to its own law (the system of law of the EEU), at least the following constituent elements: generally recognized principles and norms of international law; international customs; norms of general international law, affecting the functioning of the EEU (including international agreements (including bilateral) with the participation of the EEU member states); protocols on accession of the EEU member states to the WTO; enforcement, including the interpretation of law under the WTO and decisions of the EEU Court; international legal doctrine and legal consciousness in the part corresponding to the system of law and the legal system of the EEU.

Law and legal system of the Eurasian Economic Union constantly adjusted by the participating States as a result expansion of integration and accession of new member states to the EEU.

In addition, the conclusion of international treaties is possible in the future between the EEU and other integration associations, which is undoubtedly complicate the configuration of the law and legal system of the Eurasian economic union. The national law of the member states of the Eurasian Economic Union is not included in the legal system of the EEU. However, it does have an impact on law enforcement and can be used to regulate legal relations, if it is directly established in the law of the EEU. Cardinal convergence (unification and harmonization) the legislation of the Member States was produced in the framework of the treaty the legal framework of the EEU (through the Treaty on

the EEU, the legal regime of the CU and the CES, the Treaty on the Customs Code of the EEU and other agreements, included in the EEU legal system). At the same time, in a number of areas, general legal regulation will only be created in the future.

In these cases, the provisions on the approximation of the legislation of states - members of the Eurasian Economic Union are so far target character. It is obvious that the establishment of a single legal regulation will be effective only if it is carried out with the help of international legal mechanisms.

References:

1 Bakhin S.V. *Cooperation of states to bring national legal systems (unification and harmonization of law): dissertation on competition for the degree of Doctor of Law.* - St. Petersburg, 2003. - 363 p.

2 Braginsky M.I. *On the convergence and unification of national legal norms of the CMEA member countries // Materials of the section of law of the Commercial and Industrial chambers of the USSR. Issue 34 .- M., 1983. - S. 34-46.*

3 Lebedev S.N. *Unification of legal regulation of international economic relations (some general issues) / Legal aspects of the implementation of foreign economic relations // Department proceedings international private and civil law MGIMO MFA of Russia.* - M., 1979 .- P.15-43.

4 Makovsky A. L. *Questions of the theory of international contract unification of law and the composition of private international law // Materials Chamber of Commerce and Industry of the USSR.* - M., 1983. - Issue. 34 .-- S. 26 - 33.

5 David R. *The International Unification of Private Law // International Encyclopedia of Comparative Law. Vol. II. The Legal Systems of the World.Their Comparison and Unification.* N. Y.: Oceana Publications, Inc. 1971. P. 3.

6 Schmitthoff C. *The Unification of the Law of International Trade // The Journal of Business Law.* 1968. April. P. 105 - 106; Black' LawDictionary. 6thed. P. 359.

7 Grigoriev V.V. *The problem of harmonization of legislation member states of the Eurasian Economic Union for offenses in the field of customs payments // Bulletin of the Academy economic security of the Ministry of Internal Affairs of Russia.* - 2015. - No. 5. - P.35-39.

8 Ydrysheva S.K., Alibekov S.T. *Legal regulation of economic relations in the EurAsEC / EEU: monograph.* - Astana, 2015.-144p.

9 *Database of legislation of the CIS countries. [Electronic resource]// URL: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx.*

10. *The program of harmonization of national legislative and other legal acts of the states parties to the Treaty on the deepening integration in the economic and humanitarian fields of March 29, 1996 [Electronic resource] // URL: <http://pravo.levonevsky.org/bazaby09/sbor66/text66776.htm>*

11 *The program of harmonization of national legislative and other regulatory legal acts of the states parties to the Treaty Customs Union and Common Economic Space February 26, 1999 g. [Electronic resource] //URL:[ttp://zakon.7law.info/base72/part7/d72ru7893.htm](http://zakon.7law.info/base72/part7/d72ru7893.htm).*

12 *Information and legal system of normative acts of the Republic Kazakhstan admittance. [Electronic resource] // URL: <http://adilet.zan.kz/rus>.*

13 *Center of Expertise on WTO Issues, Russia and World Trade organization //http://www.wto.ru/.*

14 Entin M.L. *Constitutional and legal foundations of international EU activities and practical policy // All Europe. Ru-2008- No. 3 (20).- P. 59-68.*

15 Shinkaretskaya G. *Court of the Eurasian Economic Community and the Customs Union. // International Justice.* - 2012 - No. 1 (2) - P. 99-105.

**ЕҢБЕК ҚҰҚЫҒЫ
ТРУДОВОЕ ПРАВО
LABOUR LAW**

МРНТИ:10.63.35

УДК:331.106; 349.222

Д.Ж. Белхожаева¹, А.Жомартқызы²

*¹Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті
²ҚазҰАУ*

**ЖОО ОҚЫТУШЫЛАРЫМЕН ЕҢБЕК ШАРТЫН
ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУДІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ**

Аңдатпа

Еңбек шарты оқу орнының білім беру қызметін қамтамасыз етудің және сонымен бірге оқытушымен қарым-қатынасты реттеудің негізгі құралы болып табылады, оқытушы мен білім беру ұйымдарының әкімшілігі мүдделерінің тепе-теңдігін қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Мақалада ЖОО оқытушыларымен еңбек шартын құқықтық реттеудің ерекшеліктері талданады. Бұл еңбек заңнамасында және оны қолдану тәжірибесінде бірқатар маңызды кемшіліктер бар екендігі атап өтілді. Автор осы кемшіліктерді жою жолдары туралы өз пікірін білдіреді, бұл оқытушылардың еңбек құқықтарын қамтамасыз ету үшін қажетті жағдайлар жасауға ықпал етеді.

Түйін сөздер: еңбек құқығы, еңбек заңнамасы, ЖОО оқытушыларының еңбегі, еңбек шарты, ғылыми-педагогикалық қызметкер лауазымына орналасуға конкурс, еңбек шартын жасасу және тоқтату.

D.Zh.Belkhozhayeva¹, A. Zhomartkyzy²

*¹Abai Kazakh National Pedagogical University
²KazNAU*

**FEATURES OF THE LEGAL REGULATION OF THE EMPLOYMENT CONTRACT
WITH UNIVERSITY TEACHERS**

Abstract

The employment contract serves as the main tool for ensuring the educational activities of the educational institution and at the same time regulating relations with the teacher, it allows to ensure a balance of interests of the teacher and the administration of educational organizations. The article analyzes the features of the legal regulation of the employment contract with university teachers. It is noted that there are a number of significant shortcomings in the labor legislation and in the practice of its application. The author expresses his opinion on ways to eliminate these shortcomings, which will contribute to the creation of the necessary conditions for ensuring the labor rights of teachers.

Key words: labor law, labor legislation, work of university teachers, employment contract, competition for the position of a scientific and pedagogical employee, conclusion and termination of an employment contract.

Д.Ж. Белхожаева¹, А. Жомартқызы²

¹ Казахский национальный педагогический университет им. Абая

²КазНАУ

ОСОБЕННОСТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ТРУДОВОГО ДОГОВОРА С ПРЕПОДАВАТЕЛЯМИ ВУЗОВ

Аннотация

Трудовой договор служит основным инструментом обеспечения образовательной деятельности учебного заведения и одновременно регулирования отношений с преподавателем, позволяет обеспечить баланс интересов преподавателя и администрации образовательных организаций. В статье анализируются особенности правового регулирования трудового договора с преподавателями вузов. Отмечено, что в трудовом законодательстве и в практике его применения имеется ряд существенных недостатков. Автор высказывает свое мнение о путях устранения этих недостатков, что будет способствовать созданию необходимых условий для обеспечения трудовых прав преподавателей.

Ключевые слова: трудовое право, трудовое законодательство, труд преподавателей вузов, трудовой договор, конкурс на замещение должности научно-педагогического работника, заключение и прекращение трудового договора.

Жиырмасыншы ғасырдың соңында Қазақстан Республикасы бұрынғы кеңестік кезеңнен кейінгі көптеген елдер сияқты қоғамдық жүйенің ауысуына және шаруашылық жүргізудің нарықтық жүйесіне көшуге байланысты күрделі экономикалық және әлеуметтік мәселелерге тап болды. Олардың қатарына қазіргі қоғамның алдына қойған міндеттеріне сәйкес жоғары мектепті реформалауға байланысты бірқатар мәселелер кіреді.

Біздің мемлекет «Білім туралы» Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 27 шілдедегі Заңда [1] білім беру саласын басым деп жариялап, сол арқылы мемлекет пен қоғамның қалыпты жұмыс істеуін қамтамасыз етудегі білімнің ролін атап өтті. Жоғары білім елдің зияткерлік, мәдени және экономикалық әлеуетінің қажетті деңгейін сақтауда маңызды рөл атқарады. Бүгінгі таңда жоғары оқу орындарында түбегейлі жаңа талаптар қойылады. Қоғам жалпы теориялық және тәжірибелік дайындықтың жоғары деңгейіне ие ғана емес, сонымен қатар ғылыми-техникалық прогрестің жеделдеуіне әсер ете алатын, нарықтық экономиканың қалыптасуы жағдайында өмір сүріп, белсенді жұмыс істей алатын мамандарды күтеді [2].

Мұндай мамандарды даярлауға бағытталған реформа, ең алдымен, оқытушылар корпусының жоғары кәсіби құрамына сүйенуге тиіс. Тиісінше, жоғары оқу орнының оқытушысы жоғары мектепті реформалау процесінде басты тұлға болады.

Бұл жағдайда жоғары оқу орындарының профессорлық-оқытушылық құрамының еңбегін құқықтық реттеу мәселелері ерекше маңызға ие, оларды шешу, біріншіден, жоғары тиімді педагогикалық еңбекті дайындау сапасын арттыруды қамтамасыз етуге тиіс. Бұл тұрғыда жоғары оқу орнында педагогикалық еңбекті құқықтық реттеудің отандық тарихында жинақталған елеулі тәжірибені ескере отырып, оқытушылардың еңбегін құқықтық реттеудің мәселелері мен ерекшеліктерін зерттеудің объективті қажеттілігі туындайды. Сонымен бірге, оқытушы жұмысының тиімділігі оның еңбек құқықтарының белгіленген мемлекеттік кепілдіктерінің толықтығына, қолайлы еңбек жағдайларын жасауға, жалақы деңгейіне, құқықтар мен мүдделерді қорғау деңгейіне тікелей байланысты. Бұл дегеніміз, университет оқытушысының өзінің жеке басына қойылатын талаптар аясында оның мақсатын жүзеге асыруы оның жұмысын реттейтін тиісті құқықтық базасыз мүмкін емес.

Оқытушылардың еңбегін құқықтық реттеудің негізі қазіргі уақытта ең жақсы жолмен біріктірілмеген сияқты жалпы және арнайы құқықтық нормалар болып табылады. Сонымен, біздің елімізде ұзақ уақыт бойы қолданылып келе жатқан оқытушылық лауазымдарға

конкурстық орналасу заң актілеріндегі еңбек құқығының арнайы нормаларына негізделген. Соңғысы, өкінішке орай, конкурстық іріктеу нәтижелері бойынша оқытушының еңбек шартын жасасу кезінде туындайтын қатынастарға қолданылатын еңбек заңнамасының жалпы нормаларымен әрдайым үйлесімді бола бермейді. Жалпы және арнайы нормалар мен еңбек шартын тоқтату мәселесі арасында үйлесімділік жоқ.

Шын мәнінде, қазір конкурстық орналасудың ұзақ мерзімді тәжірибесі мұғалімдердің лауазымдарын ауыстыру және оларды жұмыстан шығару туралы мерзімді еңбек шарттарын жасасу туралы заңнаманың жаңашылдықтарымен толықтырылып, қазіргі заманғы заңнамада да, заң ғылымында да әлі де тиісті көрініс таппаған бірқатар жаңа мәселелер тудыратындығымен сипатталатын жағдай қалыптасты.

Оқытушының ЖОО-мен еңбек қатынастарының пайда болуы бір сатылы акт емес, бірақ жүйелі түрде жасалған құқықтық актілерге қатысты дамудың белгілі бір кезеңдерімен динамикалық және процедуралық сипатта болады, олардың жиынтығы еңбек құқығы ғылымында күрделі нақты құрам ұғымымен анықталады.

Конкурс заңды факт ретінде күрделі нақты құрамның элементтерінің қатарына кіретін бірқатар заңды бағытталған әрекеттерден тұрады. Олардың әрқайсысы сипатына байланысты және басқа элементтермен байланысты тәуелсіз салдарлар тудыруы немесе оларды тудырмауы мүмкін. Күрделі нақты құрамның жекелеген элементтерінен туындайтын салдар нақты құқықтық қатынастарды әлі құрмайтын жеке құқықтар мен міндеттерді тудыруы мүмкін, олардың пайда болуы үшін заң нормасында белгіленген заңды фактілердің бүкіл жиынтығы қажет.

Сонымен, оқытушының ЖОО-мен еңбек қатынастары оны конкурс бойынша орналасу актісі және еңбек шарты негізінде туындайды. Алайда, бастапқыда күрделі нақты құрам негізінде пайда болған болашақта еңбек қатынастары еңбек шарты болып табылатын оның элементтерінің біріне сәйкес ғана жүзеге асырылады. Басқа элементтер (актілер), мысалы, конкурс бойынша орналасу, заңды күшін жоғалтады және сол арқылы еңбек шартын жасасу кезінде таусылады.

ЖОО-ның ғылыми-педагогикалық персоналдың лауазымдарға конкурстық орналасуы туралы ереже «Білім туралы» Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 27 шілдедегі Заңына [1], Ғылым туралы Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 18 ақпандағы №407 заңына [3], Қазақстан Республикасы Ұлттық Кәсіпкерлер палатасы Басқарма Төрағасының 2017 жылғы 8 маусымдағы №133 бұйрығымен бекітілген «Педагог» Кәсіби стандартына [4] сәйкес әзірленеді және университеттің профессорлық-оқытушылар құрамы мен ғылыми қызметкерлердің лауазымдарға конкурстық орналасуы тәртібін анықтайды.

Сонымен, Жоғары оқу орындарының профессор-оқытушы құрамы мен ғылыми қызметкерлердің лауазымдарға конкурстық орналасуы қағидалары бойынша жоғары оқу орындары осы ережелер негізінде осы жоғары оқу орнының оқытушылық лауазымдарына орналасу тәртібі туралы нұсқаулық әзірлеп, бекітетіні туралы ештеңе айтылмаған, дегенмен, мұндай нормативтік актіні, сөзсіз, ректордың бұйрығымен әзірлеп, бекіту қажет. Онда осы құжатта өз көрінісін таппаған оқытушылық лауазымдарға орналасуға арналған конкурсты ұйымдастыру мен өткізудің құқықтық та, рәсімдік те мәселелері көрсетілуі тиіс.

Конкурстың құқықтық табиғаты мен кадрларды конкурстық іріктеудің мынадай ерекшеліктері бар:

- кадрларды конкурстық іріктеу оқытушының еңбек шартын жасасумен ұштасатын еңбекке құқығын іске асырудың ерекше тәртібі болып табылады;
- оқытушының университетпен еңбек қатынастарының пайда болуының негізі күрделі нақты құрам болып табылады, онда еңбек шартын жасасу бірқатар дәйекті гетерогенді құқықтық актілерді аяқтайды;
- күрделі нақты құрамның өзі бірқатар дербес заң актілерінен тұрады, сонымен қатар үміткерді конкурс бойынша сайлау рәсімін қосумен толықтырылады.

Жоғары оқу орындарының профессорлық-оқытушылар құрамы мен ғылыми қызметкерлердің лауазымдарына орналастыруға арналған конкурстық комиссияның (бұдан әрі-конкурстық комиссия) саны мен оның өкілеттік мерзімін ЖОО бірінші жетекшісі анықтайды.

Конкурстық комиссия мынадай құрамда құрылады:

1) конкурстық комиссияның төрағасы – типтік біліктілік сипаттамаларының талаптарына сәйкес жоғары оқу орны жетекшісінің орынбасары (проректор);

2) конкурстық комиссиясы төрағасының орынбасары – жоғары оқу орнының құрылымдық бөлімшесінің жетекшісі немесе типтік біліктілік сипаттамалары талаптарына сәйкес жоғары оқу орны жетекшісінің орынбасары (проректор);

3) конкурстық комиссияның хатшысы – жоғары оқу орнының штаттық қызметкері (ғылыми дәрежесі және ғылыми атағы бар);

4) құрамында кемінде үш адам бар конкурстық комиссия мүшелері (жоғары оқу орнының штаттық оқытушылары немесе ғылыми қызметкерлері арасынан, кадрлық қызметтің жетекшісі, заң кеңесшісі, кәсіподақ ұйымының төрағасы (өкілі).

Конкурстық комиссия жұмысының негізгі міндеттері: конкурсқа қатысуға барлығына бірдей теңдік мүмкіндігін беру; конкурсқа қатысушылардың арасында әділ бәсекелестікті қамтамасыз ету; әділдіктің сақталуына және конкурстың жариялы түрде өткізілуіне бақылауды жүзеге асыру; конкурстық комиссия отырысының кестесін анықтау; конкурстық құжаттамаларға талдау жүргізу; конкурстың қорытындысы бойынша шешім шығару болып табылады.

Лауазымға тағайындаудың конкурстық тәртібіне қатысты ең бастысы еңбек қатынастарының пайда болуының әдеттегі жағдайларында болатын жалпы тәртіптің элементтеріне емес, еңбек қатынастарының пайда болуынан бұрын оқытушылық лауазымға үміткерлер мен университет арасында пайда болатын және дамитын конкурстық құқықтық қатынастарға беріледі. Бұл ретте конкурсқа қатысушылар белгіленген міндетті біліктілік талаптарына іс жүзінде сәйкес келуі тиіс, ЖОО әкімшілігі конкурс өткізу рәсімін мүлтіксіз сақтауға міндетті, ал ғылыми кеңес конкурсқа бірнеше қатысушылардың бірін сайлау немесе барлығын сайламау туралы шешім қабылдауы тиіс.

Конкурстық таңдау жұмыстың алдындағы сынақтың элементтерін қамтиды, бірақ тек шоғырланған түрде көрінеді және еңбек шартын жалпы жасасу кезінде қарастырылған мерзімге созылмайды. Сонымен қатар, бұл сынақ еңбек қатынастарының шегінен шығарылады, яғни еңбек шарты жасалғанға дейін жүзеге асырылады. Үміткердің ЖОО-мен конкурстық құқықтық қарым-қатынасы конкурс жасалатын заңды актілерді жүйелі түрде жасауға қатысты дамудың белгілі бір кезеңдерімен жалғасатын сипатқа ие.

Конкурстың бірінші кезеңіне ЖОО-ның конкурстық іріктеуді жариялау рәсімі, екіншісіне - конкурсқа қатысуға өтініштер қабылдау, үшіншісіне - әрбір үміткер бойынша кафедра ұжымының шешім қабылдауы, төртіншісіне-нақты үміткерді ЖОО-ның (факультеттің, Филиалдың) Ғылыми кеңесімен орналастыру сәйкес келеді.

Конкурсты жариялау - белгілі бір заңды нәтижеге қол жеткізуге-оның қатысушылары үшін конкурстық құқықтар мен міндеттерді белгілеуге бағытталған университеттің заңды ерікті актісі. Конкурстың жариялануына байланысты конкурстық құқықтық қатынастардың пайда болуының нақты құқықтық алғышарты туындайды. Соңғылары конкурс дамуының кейінгі кезеңдерінде - конкурстық іріктеуге қатысу үшін өтініш беру сәтінде туындайды. Конкурс жариялай отырып, ЖОО өзінің болашақ құқықтық қатынастарға қатысуы үшін алғышарттар жасайды. Хабарландырудың өзі конкурстық құқық субъектілерінің конкурстық құрамын әлі айқындамайды. Конкурстың осы кезеңінде жоо-ның конкурсқа қатысуға арналған барлық өтініштерді, егер оларды конкурс туралы хабарландыруда көрсетілген біліктілік талаптарына сәйкес келетін үміткерлер ұсынса, қабылдауға құқықтық міндеті ғана туындайды.

Конкурстық іріктеуді дамытудың екінші кезеңі өзінің іс жүзіндегі іс-әрекеттерімен (өтініш беруімен) конкурстық іріктеуге қатысуға ниет білдірген барлық үміткерлердің дербес

құрамын айқындаумен сипатталады. Өтініш бергеннен кейін және өтініштерді қабылдау мерзімі аяқталғаннан кейін университет белгісіз адамдар тобынан өтініштерді қабылдау мүмкіндігімен ғана байланысты емес, сонымен қатар өтініш берген нақты субъектілер үшін нақты міндеттерді атқарады. Осылайша, конкурс жариялаған ЖОО мен конкурстық іріктеудің әрбір қатысушысы арасында конкурстық құқықтық қатынастардың өзі туындайды.

Конкурстық құқықтық қатынастардың белгілі бір мазмұны бар, ол әрбір үміткердің ЖОО-дан конкурстық іріктеу өткізуді талап етуге субъективті құқығын және оған сәйкес келетін ЖОО-ның мынадай міндеттерін қамтиды: әрбір конкурсқа қатысушының кандидатураларын қарайтын кафедра мен ғылыми кеңестің отырыстарына қатысу мүмкіндігін қамтамасыз етеді; олардың барлығын жоғарыда көрсетілген қағидалармен, сондай-ақ тиісті лауазым бойынша біліктілік талаптарымен; еңбек және ұжымдық шарттардың талаптарымен таныстыру; конкурстық іріктеуді өзі жүргізу. Демек, конкурстық құқықтық қатынастар - бұл университеттің әр үміткермен жеке байланысы бар салыстырмалы құқықтық қатынастар. Бұл ретте конкурстық іріктеуге қатысушылар қанша болса, сонша құқықтық қатынастар туындайды. Бұл құқықтық қатынастар үміткерлердің конкурс туралы хабарландыруда көрсетілген біліктілік талаптарына сәйкестігі тұрғысынан бір-бірімен тығыз байланысты. Бұдан келіп шығатыны, үміткерлердің бірі ие болатын артықшылықтар тиісінше конкурстық іріктеудің басқа қатысушыларының мүмкіндіктерін тарылтады. Дегенмен, үміткерлер өзара құқықтық қатынастарда емес, тек олардың мүдделерінің байланысы бар. Екінші кезеңде жоғары оқу орны белсенді, өйткені ол үміткерлерді конкурстық іріктеуді жүргізуге міндетті болады.

Конкурс өткізу кезінде кафедра шешіміне белгілі бір құқықтық мән беріледі. Осылайша, Ережеге сәйкес кафедра әрбір кандидат бойынша ашық немесе жасырын дауыс беру арқылы кафедраның штаттық оқытушыларының қарапайым көпшілік дауысымен тиісті қорытынды қабылдайды, ол конкурстық комиссияға жіберіледі.

Алайда, Ережеде талқыланған кандидатуралар бойынша кафедраның шешім қабылдау ережелері нақты көрсетілмеген. Біздің ойымызша, конкурсқа түскен материалдарды қарау нәтижесінде конкурсқа әрбір қатысушы бойынша тиісті шешім қабылдау қажет, ал егер кандидатқа сынақ дәрісін оқу немесе басқа оқу сабағын өткізу ұсынылса, онда олардың қорытындысы бойынша. Кафедра қорытындысы ғылыми кеңес мүшелері үшін жасырын дауыс беру кезінде қажетті бағдар ретінде қызмет ететін әрбір кандидатураны толық және объективті бағалауды қамтуы тиіс. Бұдан өз отырысында талқылау нәтижесінде кафедра ұжымы қаралатын кандидаттардың әрқайсысы бойынша жазбаша түрде ресімделген қорытындыны қабылдайды, оның мәтіні ЖОО-ның (факультеттің) Ғылыми кеңесіне жіберіледі.

Осылайша, конкурстық құқықтық қатынастарды дамытудың үшінші кезеңінде кафедра ұжымы өзінің дәлелді жазбаша қорытындысымен үміткерлердің бірін, олардың пікірінше, белгілі бір оқытушылық лауазымға орналасуға лайық деп санайды. Осылайша, бұл үміткер айтарлықтай артықшылықтарға ие болады (кафедра ұжымының қолдауы), бұл басқа қатысушылардың мүмкіндіктерін айтарлықтай тарылтады. Әрбір кандидатура бойынша конкурс комиссиясының отырысында тиісті ұсыныммен кафедраның, факультеттің қорытындысы жарияланады. Осыдан кейін конкурстық комиссия ашық дауыс беру арқылы осы лауазымға кандидатураны жасырын дауыс беруге арналған бірыңғай бюллетеньге енгізу туралы шешім қабылдайды.

Оқытушылық лауазымдарға үміткерлерді талқылау және конкурстық іріктеу ЖОО-ның (факультеттің) Ғылыми кеңесінде өткізіледі. Конкурстық комиссияның жасырын дауыс беру арқылы қабылдаған шешімі, егер ол жоғарыда көрсетілген қағидалар сақтала отырып қабылданса, түпкілікті болып табылады.

Ғылыми кеңестің бірнеше үміткерлердің бірін сайлау туралы шешім қабылдауымен бірге конкурстық құқықтық қатынастардың субъектілік құрамы да, мазмұны да өзгереді. Енді университет белгілі бір міндеттемелермен тек ғылыми кеңес сайлаған нақты үміткермен

байланысты. Бұл үміткер үшін конкурстық құқықтық қатынастар еңбек қатынастарына айналады, ал қалғандарына қатысты, шартты түрде айтқанда, конкурста ұтылғандар – олармен қарым-қатынас тоқтатылады.

Төртінші кезең параллель түрде заңды өзгертетін және заңға қайшы келетін салдарларды тудырады. Конкурстық іріктеуден өткен үміткер ЖОО ректорының ғылыми кеңестің оны орналасу туралы шешімін бекітуіне, сондай-ақ белгіленген тәртіппен орналасу мерзіміне ЖОО-мен еңбек шартын жасасуға құқық алады. Бұл құқыққа ЖОО-ның ЖОО-ның (факультеттің) Ғылыми кеңесінің осы шешімін бекіту және конкурс бойынша сайланған адаммен еңбек шартын жасасу міндеті қарсы келеді. Конкурс бойынша өтпеген конкурсқа қатысушылармен құқықтық қатынастар тоқтатылуға тиіс. Мұндағы қорытынды функцияны конкурстық іріктеудің әрбір қатысушысына конкурсқа нақты қатысушыны сайлау туралы ЖОО-ның (факультеттің) Ғылыми кеңесінің дәлелді қорытындысын беру орындайды. Осылайша, ғылыми кеңестің шешімі оны қабылдағанға дейін пайда болған және дамыған конкурстық құқықтық қатынастарды (ЖОО мен конкурсқа қатысушылар арасындағы) тоқтатады.

Қорыта келе, конкурстық құқықтық қатынастар бірлікпен сипатталады, материалдық және рәсімдік нормалар, конкурстық іріктеу және ЖОО-да профессор-оқытушылар құрамының кадрларын орналастыру, бұл конкурстық өндірістің үздіксіздігі мен динамикасын қамтамасыз етеді. Сонымен қатар, ғылыми-педагогикалық қызметкерлерді орналастырудың конкурстық процедурасы осы санаттағы аттестаттауды қайталайды деген қорытынды жасайды. Мұндай қызметкерлермен мерзімді еңбек шарттарын жасасу мүмкіндігі оларды тұрақсыз жұмысшылар санатына айналдырып қана қоймайды, сонымен қатар академиялық еркіндік қағидаттарына қайшы келеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 Білім туралы Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 27 шілдедегі Заңы // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z070000319>

2 Трошина, С.М. Трудовой договор в высшем учебном заведении / С.М.Трошина // Федеральное гос. учреждение «Центр образовательного законодательства» [Электронный ресурс]. – 2006. // <http://www.lexed.ru/pravo/journ/1107/tro.doc>

3 Ғылым туралы Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 18 ақпандағы №407 заңы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1100000407>

4 Қазақстан Республикасы Ұлттық Кәсіпкерлер палатасы Басқарма Төрағасының 2017 жылғы 8 маусымдағы № 133 бұйрығымен бекітілген «Педагог» Кәсіби стандарты // <https://atameken.kz/uploads/content/files/ПС%20>

МРНТИ:10.63.37

УДК: 331.31; 331.32; 349.235

Ж.Н.Исабаева¹

¹Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті

ЕҢБЕК ҚҰҚЫҒЫНДАҒЫ «ДЕМАЛЫС УАҚЫТЫ» ТҮСІНІГІН АНЫҚТАУДЫҢ ҒЫЛЫМИ ТӘСІЛДЕРІ

Аңдатпа

Жұмыскерлердің демалу құқығын қорғау жүйесінің бірлігі материалдық құқыққа негізделген жұмыскердің заңмен тыйым салынбаған барлық тәсілдермен демалу құқығын қорғауы. Қорғау құқығы заңда белгілі бір дәрежеде реттелген әртүрлі нысандарда жүзеге асырылады. Тиісті нормалар (негізінен іс жүргізу және рәсімдік нормалар) қызметкерлердің демалу құқығын қорғау жүйесінің институционалдық бірлігін білдіреді. Жұмыскерлердің демалу құқығын қорғау жүйесінің элементтері осы мағынада қорғаудың нақты нысандары болып табылады (соттық қорғау, мемлекеттік қадағалау және бақылау, ұжымдық нысандар, өзін-өзі қорғау және т.б.).

Түйін сөздер: қызметкер, жұмыс беруші, еңбек құқығы, жұмыс уақыты, құқықтық қатынастар, демалыс, демалыс уақыты, қорғау құқығы және т. б.,

Zh.Issabayeva¹

¹ Abai Kazakh National Pedagogical University

SCIENTIFIC APPROACHES TO THE DEFINITION OF «REST TIME» IN LABOUR LAW

Abstract

The unity of the system of protection of employees ' rights to rest is based on the material right of the employee to protect the right to rest in all ways not prohibited by law. The right to protection is implemented in various forms, which are regulated by law to varying degrees. The relevant rules (mainly procedural and procedural rules) are an institutional unit of the system for protecting employees ' rights to rest. In this sense, specific forms of protection (judicial protection, state supervision and control, collective forms, self-defense, etc.) are elements of the system of protection of employees ' rights to rest.

Key words: employee, employer, labor law, working hours, legal relationship, vacation, rest time, right to protection, etc.,

Ж.Н.Исабаева¹

¹ Казахский национальный педагогический университет им. Абая

НАУЧНЫЕ ПОДХОДЫ К ОПРЕДЕЛЕНИЮ ПОНЯТИЯ «ВРЕМЯ ОТДЫХА» В ТРУДОВОМ ПРАВЕ

Аннотация

В основе единства системы защиты права на отдых работников лежит материальное право работника на защиту своего права на отдых всеми не запрещенными законом способами. Право на защиту реализуется в разных формах, урегулированных в законе в той или иной мере.

Соответствующие нормы (в основном - процессуальные и процедурные) представляют собой институциональное единство системы защиты права на отдых работников. Элементами системы защиты права на отдых работников в этом смысле выступают конкретные формы защиты (судебная защита, государственный надзор и контроль, коллективные формы, самозащита и др.).

Ключевые слова: работник, работодатель, трудовое право, рабочее время, правоотношение, отпуск, время отдыха, право на защиту и т.п.,

Тақырыптың өзектілігі еңбек заңнамаларын қолдану барысында демалыс уақытын реттейтін заңнама нормаларының қолдануынан және бұзылуынан туындайды. Қазақстан Республикасы тәуелсіздік алғаннан бері ғылыми деңгейде демалыс уақытын зерттеуге байланысты мәселелерін реттейтін еңбек заңнамасының жекелеген нормаларына қатысты кейбір мәселелер ғана қаралды. Осы жағдайларға байланысты қызметкерлердің не жұмысшылардың демалыс уақытына байланысты мәселелерді зерттеу орынды және қажет болып көрінеді.

Демалыс уақыты - бұл еңбек құқығының дербес институты, сондықтан оны заңнамалық тұрғыдан ғана емес, теориялық және әдіснамалық тұрғыдан да заңды түрде анықтау және қарастыру туралы мәселе туындайды. Кейбір зерттеушілер тынығу уақытын еңбекті нормалаудың құрамдас бөлігі қарастырады [1,120-бет; 2,81-бет; 3,18-бет] немесе демалыс уақыты мен жұмыс уақытын еңбек құқығында бір институтқа біріктіреді. Біздің ұстанымымызды нақтылау үшін Еңбек Кодексінің 7 тарауынан "демалыс уақыты" дербес институтынан көрініс табады [4].

Жұмыс уақыты мен демалыс уақыты арасындағы байланыстың болуы (белгілі бір уақыт кезеңіндегі демалыс уақыты - бұл белгілі бір кезең мен жұмыс уақытының арасындағы айырмашылық және демалыс уақыты мен еңбекті нормалау арасындағы (демалыс режимі еңбек нормаларын анықтауда ескеріледі) тек осы үш институттың өзара байланысын көрсетеді, бірақ олардың бірлігі туралы емес. Өзінің мәні бойынша жұмыс уақыты еңбек міндеттерін, еңбек функциясын орындау уақыты ретінде және еңбек шығындарының өлшемі ретінде жұмыс уақытының демалыс уақытына қатысы бойынша бір-бірінің байланысын анықтайды және нақтылайды.

Біздің елімізде әркімнің демалуға құқығы бар. Бұл меншік түріне қарамастан, жұмыс істейтін адамдардың, жұмысшылардың барлық санаттарына қолданылады, онда олар өздерінің еңбек қабілеттерін жүзеге асырады. Демалыс уақыты - қызметкер еңбек міндеттерін орындаудан босатылған және өз қалауы бойынша пайдалана алуға берілген уақыт.

"Демалыс уақыты" термині қызметкердің еңбек шарты бойынша міндеттерін орындаудан толық босатылған және өз қалауы бойынша пайдалана алатын уақытын білдіреді. "Демалыс" түсінігі шартты болып табылады және терминологияның тура мағынасында демалуға ғана емес, яғни еңбек процесінде жұмсалған жұмыс күштерін қалпына келтіруге берілген уақыт. Қызметкер не жұмыскер бұл уақытты отбасы мүшелерімен, спортпен және шығармашылықпен айналысуға, білім мен мәдени деңгейін арттыруға, қоғамдық өмірге қатысуға және басқа да жеке мақсаттарына өз қалауы бойынша пайдалана алады.

Бірақ, демалу құқығының негізгі мақсаты-қызметкердің денсаулығын қорғау және сақтау. Сондықтан да, осы еңбек құқығы институтының қалпына келтіру функциясы ең маңызды болып табылады. Бұл Халықаралық Еңбек Ұйымының актілерінде де атап өтіледі және ХЕҰ мүшелерін демалысты нақты пайдалану қажеттілігіне бағыттайды.

Демалыс уақытының нормативтік құқықтық анықтамасы Еңбек Кодексінің 1-бабының 77 тармақшасында бекітілген: "демалыс уақыты – қызметкердің еңбек міндеттерін орындаудан бос және өз қалауы бойынша пайдалана алатын уақыты" [4].

Теориялық еңбектерде демалыс уақытының тұжырымдамасына назар аударылмайды. Қазақстандық және ресейлік авторлардың көпшілігі бұл анықтаманы Еңбек Кодексінде

көрсетілген демалыс уақытының анықтауыменен шектеледі және қазіргі заманғы талаптарға сәйкес ғылыми және теориялық тұрғыдан талдауды талап етеді.

Сонымен, құқықтық техникасы тұрғысынан:

1) ұйғарымның мазмұнында қызметкерді еңбек міндеттерінен босатудың негіздері көрсетілмесе;

2) ұйғарымда тынығу уақыты еңбек қатынасы ретінде көрсетілмеген (субъектілердің құқықтары мен міндеттері көрсетілмеген, еңбек қатынастарының бір ғана субъектісі – қызметкер көрсетілген).

Құқық әдіснамасы тұрғысынан демалыс уақыты анықтама анықталған сөздердің бірі арқылы беріледі, яғни анықтама мазмұнында "уақыт" сөзі бар, ол анықталған "демалыс уақыты" тіркесіне енеді.

Сонымен, өзінің түрлерінің жиынтығы арқылы демалу уақыты туралы түсінік береді, бұл нақты анықтама емес және оның заңды мәнін көрсетпейді: "демалыс уақыты-бұл жұмыстағы үзілістердің жиынтығы (ауысымшылық, күнаралық, апта сайынғы, мерекелік күндер мен демалыстар)". А. М. Куренной жұмыс уақыты арқылы демалыс уақытын анықтайды: "демалыс уақыты-бұл жұмыс уақытын шегергенде оның қарамағына берілген қызметкердің барлық уақыты" [5, 133 б.]. Бұл анықтама экономикалық және математикалық сипатқа ие және заңды мазмұны жоқ, ол демалыс уақыты мен жұмыс уақытының байланысын көрсетеді және демалыс уақытын есептеу тәртібін көрсетеді.

Кейбір авторлардың демалу уақытының анықтамалары оны ұсынудың негіздерін ескереді, бірақ бәрі бірдей емес.

Тынығу уақытын анықтаған кезде де көрсетіледі: "еңбек құқығы бойынша тынығу уақыты - қызметкерлердің заңға және ішкі тәртіп еңбек ережелеріне сәйкес Еңбек міндеттерін орындаудан бос болуының тиісті уақыты түсініледі".

Біздің ойымызша, демалыс уақытын беру немесе алу негіздерін көрсету кезінде келесідей негіздерді қамту керек:

1. заң;

2. еңбек шарты;

3. жұмыс берушінің актілері (ішкі еңбек тәртібінің актілері, ұжымдық шарт және т.б.).

Бұл негіздер әмбебап, бір уақытта және демалу уақытын қамтамасыз ету немесе алу үшін қажет. Сонымен қатар, демалыс уақытының пайда болуының көрсетілген негіздері қатаң тәртіппен бағынады: жұмыс берушінің актілері еңбек шарты аясында қабылдануы керек, еңбек шарты еңбек қатынастарын реттейтін заңдарға (еңбек заңнамасына) сәйкес келуі керек.

Демалыс уақытын еңбек қатынастары ретінде бірнеше зерттеушілер атап өтеді және бұл демалыс уақытын анықтауда көрінбейді. Сонымен, А. М. Куренной демалыс уақытын құқықтық реттеу, бір жағынан, жұмыс уақытын шектеуді заңнамалық белгілеуді, екінші жағынан, қызметкерлердің бос уақытын нақты және тиімді пайдалануына жағдай жасауды қамтиды [5, 133 – бет]. Бұл жерде жұмыс берушілердің демалыс уақытына жағдай жасау жөніндегі міндеттері туралы айтылады, ал қызметкердің демалыс уақытына құқығы тікелей көрсетілмейді.

Осыған ұқсас Д.А. Нұрбаев жұмыс берушінің "жұмыскерлерді заңда белгіленген уақытта жұмыстан босату" міндетін көрсетеді және жұмыскердің болжамды тиісті құқығын нақтыламай, "жұмыскердің тынығу құқығы еңбек құқықтық қатынастарының элементі болып табылады" деп атап көрсетеді [6, 109-Б.].

Еңбек қатынастары ретінде демалыс уақыты элементтерінің негізгі категориялары:

1) жұмыскердің еңбек міндеттері-жұмыскердің еңбек және ұжымдық шарттарда келісілген белгілі бір еңбек қызметін орындау жөніндегі міндеттемелері;

2) тынығу уақытын пайдаланудың тиімділігі-еңбек қабілетін қалпына келтіру және жұмыскердің қажетті жеке мүдделерін қанағаттандыру үшін ең жоғары мүмкіндік;

3) жұмыскердің уақытты өз қалауы бойынша пайдалануы – жұмыс берушінің сыртқы араласуынсыз өз мүдделерін қанағаттандыру.

Жұмыс берушінің қызметкердің демалыс уақытын тиімді пайдалануы үшін жағдай жасау міндеті ерекше қызығушылық тудырады. Неғұрлым анық болу үшін мысалдар келтіруге болады. Сонымен, күн ішінде ауысым ішіндегі үзіліс болған кезде, Егер өндіріс жұмыс орнынан кетуге мүмкіндік бермесе, жұмыс беруші қызметкердің тамақ қабылдауы үшін қалыпты жағдайларды қамтамасыз етуге міндетті.

Егер кәсіпорын не шаруашылық субъектілерінде тиісті дәрежеде көлік инфрақұрылымы жоқ ауданда болса, онда қызметкер күнделікті демалысты тиімді пайдалану үшін жұмыс беруші көлік құралын ұсынуға міндетті.

Келесі демалыстардың кестесін әзірлеу кезінде жұмыс беруші қызметкердің мүмкіндігінше қажеттіліктерін ескеруі керек (қалаған маусым, ай, нақты күн, демалысты біріктіру, демалысты бөліктерге бөлу және т.б.). Нақты жағдайға байланысты қажеттіліктер көп болуы мүмкін, сондықтан оларды заңды тұрғыдан жұмыс берушілердің демалыс уақытын тиімді пайдалануына жағдай жасауға бағытталған ақылға қонымды шешімдері ретінде анықтауға болады.

Еңбек қатынастары ретінде демалыс уақытын және демалыс уақытын қамтамасыз ету немесе алу негіздерін анықтадық. Демалу уақытын әдіснамалық тұрғыдан дұрыс анықтау, яғни демалу уақытын анықтау мазмұнындағы "уақыт" терминін ауыстыру қиынырақ болып көрінеді. Бұл "уақыт" ұғымын зерттеуді және еңбек құқығындағы уақыттың мәні мен рөлін анықтауды қажет етеді.

Құқықтық уақыт заң ғылымы мен практикасының ерекше функционалды категориясы ретінде кез-келген құқықтық әрекеттің, процестің, норманың, мемлекеттің, оқиғаның басталуын, ұзақтығын және аяқталуын білдіреді. Оның деңгейі мен жағдайы қоғам мен оның азаматтарының құқықтық өмірінің айқындығын, ұйымдастырылуын, реттелуін, заңдылығын, гуманизмін, орындылығын, тиімділігін, әділдігін бағалаудың негізгі өлшемдері ретінде қызмет етеді, сондай-ақ оларға қол жеткізудің құралы болып табылады.

Уақытша қатынастар-құқықтық процестердің ұзақтығы мен реттілігі, оқиға күйлері арасындағы қатынасты білдіретін ұғым. Басқаша айтқанда, бұл заңды оқиғалар мен процестердің ұзақтығы мен реттілігі арасындағы қатынасты білдіретін ұғым.

Белгіленген уақыт параметрлері еңбек қатынастарын реттеу процесінде құқықтық қатынастармен өзара әрекеттеседі. Уақыт құқықтарды қамтамасыз ете алады, оларды тұрақтандырады немесе ауыстырады, шектейді. Олар құқықтық реттеу жүйесіне нақтылық пен ұйымшылдық енгізе отырып, еңбек құқықтық қатынастарын дамыту керек белгілі бір шек белгілейді.

Құқықтық теориялық әдебиеттерде құқықтық реттеудегі әртүрлі уақыт параметрлері туралы кейбір зерттеулердің нәтижелері келтірілген.

Демалыс уақытының негізгі бағыттарына уақытылықты, ұзақтығын немесе мерзімдерін, жылдамдығын немесе қарқынын реттеу сияқты көрсеткіштерді жатқызады. Бағалау-құқықтық көзқарас тұрғысынан ол уақыттың өтуінің заңды маңыздылығын реттеу тұжырымдамасын анықтайды, яғни уақытша "сегментті" анықтау, содан кейін субъектілердің құқықтық құқықтары мен міндеттерінде белгілі бір өзгерістер болады және уақыт ағымының заңды маңыздылығын "тудыратын" сәтті реттейді (яғни. белгілі бір заңды салдарларға байланысты мерзімдерді есептеу басталатын фактілерді көрсету).

Біз демалыс уақытының қасиеттерін келесі түсіндіруді ұсынамыз. Демалыс уақытының сәті-басталуын (аяқталуын) көрсететін уақыт) қызметкерді не жұмыскерлерді еңбек міндеттерінен босату және өз қалауы бойынша пайдалануына билік жасауы. Бұл тұжырымдама қызметкердің не жұмыскердің құқықтары мен жұмыс берушінің міндеттерінің басталуы немесе аяқталуы заңды фактінің басталуын белгілі бір күнтізбелік мерзім, күн түрінде көрсетеді.

Демалыс уақытының сәтін заңды салдарлармен байланысты мерзімдерді есептеу басталатын заңды фактіні (мысалы, жүктілік бойынша демалыс) көрсету арқылы да, сондай –

ақ іс-қимылдың басталуын немесе аяқталуын дәл, нақты көрсету арқылы да (мысалы, 7 қаңтар-демалыс күні Христово Рождествосы немесе Құрбан Айттың бірінші күні) анықтауға болады.

Нормативтік құқықтық актілерде, еңбек шартында немесе жұмыс берушінің актілерінде уақыт сәтін дұрыс анықтамау оларды қолдануда белгілі бір шатасуды тудыруы мүмкін.

Ұзақтығы-уақыт өте келе құқықтық қатынастардың, оқиғалардың, құбылыстардың, күйлердің өмір сүру ұзақтығы.

Белгілі бір мағынада ұзақтығы уақыттың екі сәті (басталу және аяқталу) арасындағы уақыт аралығының шамасын білдіреді. Сонымен қатар, осы санаттағы ерекше қасиет-бұл бір өлшем.

Ұзақтықты абстрактілі ұғым ретінде де ұсынуға болады деп санаймыз, бұл құқықтық процесті білдіреді, белгісіз уақытқа созылады және оның жойылуымен тоқтайды (мысалы, еңбекке жарамсыздардың жұмыс істемейтін уақытының ұзақтығы). Бұл жағдайда ұзақтықтың мәні түпкілікті нәтижеге кедергі келтіретін немесе, керісінше, оның тез жетуіне ықпал ететін бірқатар әртүрлі (соның ішінде әлеуметтік) жағдайларға байланысты болуы мүмкін. Сонымен қатар, осы мағынада бүкіл құқықтық процесті созылған, жалғасатын және үздіксіз деп атауға болады, өйткені. оның дамуының кейбір кезеңдері біртіндеп басқаларына ауысады.

Қазіргі координат жүйесінде уақыт ұзақтығын анықтау үшін бір сәттен екіншісіне өткен белгілі бір кезеңді білдіретін бір күн (минут, сағат, ай,тоқсан, жыл және т.б.) қажет, яғни басқаша айтқанда, бұл мерзімнің немесе бір кезеңнің өтуі .

Экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы халықаралық пактінің 11-тарауының 1-бабына сәйкес әркімнің өмір сүру жағдайын үздіксіз жақсартуға құқығы танылады.

Уақыттың жаңа ауқымын игеру экспериментті, іздеуді қажет етеді, бұл әрдайым шындыққа әкелмейді. Сонымен қатар, қазіргі өмірдің көптеген қарама-қайшылықтары оның әртүрлі уақытша өлшемдерінде ашылады және уақытша қасиеттерді игеру арқылы әлеуметтік қатынастарды ұтымды, қалаулы түрде құқықтық реттеу мүмкіндігі мәселесі туындайды.

Құқықтық демалыс уақытының қасиеттерін іске асыру құқықтық нұсқамаларды іске асыратын мемлекеттік органдардың қызметімен де, субъектілердің нақты мінез-құлқымен де, қызметкерлердің не жұмыскерлердің құқықтарын іске асыруыменен, жұмыс берушілердің жүктелген заңды міндеттерін орындауыменен де байланысты. Бұл функцияларды "қоғамдық өмірдің уақытша реттелуін сақтауға, әртүрлі субъектілердің әлеуметтік қарым-қатынасында уақытша сенімділікті қамтамасыз етуге, уақытты үнемдеу мақсатында олардың өмірін күшейтуге" бағытталған жалпы әлеуметтік функциялардан айырмашылығы арнайы заңды деп жіктеуге болады.

Уақыт құқықтық тәртіппен тығыз байланысты, яғни құқық пен заңдылыққа негізделген әлеуметтік-еңбек қатынастарын реттелу жағдайы, өйткені бұл тәртіпті ұйымдастырудың құқықтық құралдарының бірі. Ол құқықтық талаптар мен талаптарды реттеу тетігін, құқықтық нормалардың орындалуын, олардың сақталуын қамтамасыз етеді. Сонымен бірге, заңнамада қолданылатын уақытша қасиеттер құқықтық реттеуді жетілдіру, заңдылықты қамтамасыз ету құралы ретінде де, құқықтық қоғамдағы заңдылық пен заңдылық деңгейін сипаттайтын анықтаушы факторлардың бірі бола алады.

Осылайша, уақыт-қоғамның әділдігі мен гуманизмінің көрсеткіші. Режим неғұрлым қатаң болса, соғұрлым қатаң уақыт заңмен енгізіледі. Неғұрлым икемді уақытша сипаттамаларды белгілеу шарттық әдістің қолдануын көрсетеді; олардың жұмсақтығы - қоғамның гуманизмі, дұрыс пропорционалдылық – әділеттілігін көрсетеді.

Егер қажет болған жағдайда уақыт шегі мүлдем болмаса немесе қажет емес жерде болса, онда мұндай түрдегі тәртіптің болуы еңбек субъектілерінің мүдделеріне сәйкес келмейтін жағдай туындауы мүмкін, оларды қатаң сақтау іс жүзінде еңбек қатынастарын дамыту үшін теріс салдарға әкелуі мүмкін.

Осылайша, уақыт қоғамның демократиялық режимін сақтау мен нығайтудың маңызды құралы болып табылады. Сондықтан заңнаманы жетілдіру қоғамның прогрессивті дамуының

мүдделерін көрсететін уақытша сипаттамаларды уақтылы анықтау мен бейнелеудің сенімді тетіктерін құруды қамтиды.

Демалу уақытын белгілеу кезінде қолданылатын уақытша қасиеттер еңбек қатынастарындағы маңызды құқықтық принциптердің деңгейі мен жағдайының көрсеткіші болып табылады және оң мәнге ие бола отырып, оларды қалыпқа келтірудің құралы бола алады, демек, қызметкердің демалу құқығын, өзін-өзі қорғауды, сондай-ақ мемлекет пен кәсіподақтардың қорғалуын қамтамасыз етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Гейц И.В. *Нормирование труда и регламентация рабочего времени. Практик. пос. – М.: ДиС, 2006. – 183с.*
2. Тимошенко Л.С. *Трудовые отношения: уч. пос. – Алматы: Экономика, 1998. – 203с.*
3. Еленина А.М. *Нормирование труда и отдыха // Вестник Воронежского государственного уни-та // Сер. право. – 2006. – №3. – С.16-21.*
4. *Қазақстан Республикасының Еңбек Кодексі. Қазақстан Республикасының Кодексі 2015 жылғы 23 қарашадағы № 414-V ҚРЗ. // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000414>*
5. Куренной А.М. *Трудовое право: на пути к рынку. Академ. народ. хоз. при Правительстве РФ. – 2-е изд. – М.: Дело, 1997. – 368с.*
6. Нурбаев Д.А. *Трудовое право Республики Казахстан: уч. пос. – Алматы: Бастау, 2004. – 169с.*

МРНТИ:10.63.35

УДК:331.106; 349.222

Қ.Тұрлыханқызы¹

¹Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті

ЕҢБЕК ШАРТЫН ЖАСАСУ, ӨЗГЕРТУ ЖӘНЕ ТОЛЫҚТЫРУ ТӘРТІБІ

Аңдатпа

Мақалада еңбек шартының қызметкер мен жұмыс беруші арасындағы жасалуы жолдары мен өзгерту туралы қарастырылған. Қазақстан Республикасының қолданыстағы еңбек заңдарының өзіне тән ерекшеліктері, еңбек шартының жасасу, өзгерту мен толықтыру оның мәнін күшейту туралы айтылған.

Сонымен бірге, нарықтық қатынастарда еңбек саласындағы қоғамдық қатынастардың қатысушыларына еңбек шарты негізінде еңбек жағдайларын реттеуде теңдей мүмкіндіктер ұсынылды. Еңбек шартының талаптарын өзгерту, оның ішінде басқа жұмысқа ауыстыру кезінде өзгерту туралы хабарлама алған тарап қабылданған шешім туралы қызметкерлердің жеке қасиеттерін ескеруге, еңбек құқықтық қатынасының тараптарының құқықтары мен міндеттерін дербестендіруге мүмкіндігі көрсетілген.

Түйін сөздер: еңбек шарты, еңбек шартын өзгерту, келісім-шарт, қызметкер, жұмыс беруші, жұмыскер, еңбек шартын жасалуы, еңбек шартын толықтыру.

К. Turlykhanqyzy¹

¹Abai Kazakh National Pedagogical University

PROCEDURE FOR CONCLUDING, AMENDING AND SUPPLEMENTING AN EMPLOYMENT CONTRACT

Abstract

The article considers the ways of concluding and changing an employment contract between an employee and an employer. The characteristic features of the current labor legislation of the Republic of Kazakhstan, the strengthening of its importance in the conclusion, amendment and addition of the employment contract are described.

At the same time, in market relations, participants in public relations in the field of labor were given equal opportunities to regulate working conditions on the basis of an employment contract. The party who has received a notification of a change in the terms of the employment contract, including when transferring to another job, about the decision made indicates the possibility of taking into account the personal qualities of employees, personification of the rights and obligations of the parties to the employment relationship.

Key words: employment contract, amendment of the employment contract, contract, employee, employer, employee, conclusion of the employment contract, addition of the employment contract.

К.Турлыханқызы¹

¹Казахский национальный педагогический университет им. Абая

ПОРЯДОК ЗАКЛЮЧЕНИЯ, ИЗМЕНЕНИЯ И ДОПОЛНЕНИЯ ТРУДОВОГО ДОГОВОРА

Аннотация

В статье рассмотрены способы заключения и изменения трудового договора между работником и работодателем. Изложены характерные особенности действующего трудового законодательства Республики Казахстан, усиление его значения в заключении, изменении и дополнении трудового договора.

Вместе с тем, в рыночных отношениях участникам общественных отношений в сфере труда были предоставлены равные возможности в регулировании условий труда на основе трудового договора. Сторона, получившая уведомление об изменении условий трудового договора, в том числе при переводе на другую работу, о принятом решении указывает на возможность учета личных качеств работников, персонификации прав и обязанностей сторон трудового правоотношения.

Ключевые слова: трудовой договор, изменение трудового договора, контракт, работник, работодатель, работник, заключение трудового договора, дополнение трудового договора.

Еңбек шартына, оның ішінде басқа жұмысқа ауыстыру кезінде, өзгерістер мен толықтырулар енгізуді тараптар Қазақстан Республикасының Еңбек Кодексінің 33-бабының 1- тармағында еңбек шарты жазбаша нысанда кемінде екі данада жасалады және оған тараптар қол қояды. Еңбек шартының бір данасы жұмыскерге, бір данасы жұмыс берушіде сақталады. Еңбек шартын жасасу, оған өзгерістер мен толықтырулар енгізу электрондық цифрлық қолтаңба арқылы куәландырылған электрондық құжат нысанында жүргізілуі мүмкін.

Еңбек шартының талаптарын өзгерту туралы хабарламаны еңбек шарты тараптарының бірі береді және екінші тарап оны берілген күнінен бастап бес жұмыс күні ішінде қарайды. Еңбек шартының талаптарын өзгерту, оның ішінде басқа жұмысқа ауыстыру кезінде өзгерту

туралы хабарлама алған тарап қабылданған шешім туралы осы бапта белгіленген мерзімде екінші тарапқа хабарлауға міндетті. Адамды жұмысқа жіберу еңбек шартын жасасқаннан кейін ғана жүзеге асырылады. Жұмыс берушінің кінәсінен еңбек шарты болмаған және тиісті түрде ресімделмеген жағдайда, ол Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген тәртіппен жауаптылықта болады. Бұл жағдайда еңбек қатынастары жұмыскер жұмысқа кіріскен күннен бастап туындады деп есептеледі. Еңбек шартының жұмыс берушінің кінәсінен еңбек шарты болмаған және тиісті түрде ресімделмеген жағдайда, еңбек қатынастары жұмыскер жұмысқа кіріскен күннен бастап туындады деп есептеледі. Еңбек шартының жұмыс берушінің кінәсінен жарамсыз деп танылуы бұрынғы жұмыскердің еңбегіне ақы алу, жыл сайынғы ақы төленетін еңбек демалысының пайдаланылмаған күндері үшін өтемақы төлемін, өзге де төлемдер мен жеңілдіктер алу құқығынан айырылуына әкеп соқпайды. Еңбек шартының жекелеген талаптарының жарамсыз деп танылуы еңбек шартының тұтастай жарамсыздығына әкеп соқпайды.

Еңбек шарты жазбаша нысанда кемінде екі данада жасалады және оған тараптар қол қояды. Еңбек шартының бір данасы жұмыскерге, бір данасы жұмыс берушіде сақталады. Еңбек шартына, оның ішінде басқа жұмысқа ауыстыру кезінде, өзгерістер мен толықтырулар енгізуді тараптар тәртіппен қосымша келісім түрінде жазбаша нысанда жүзеге асырады. Еңбек шартының талаптарын өзгерту туралы хабарламаны еңбек шарты тараптарының бірі береді және екінші тарап оны берілген күнінен бастап бес жұмыс күні ішінде қарауы қажет. Еңбек шартының талаптарын өзгерту, оның ішінде басқа жұмысқа ауыстыру кезінде өзгерту туралы хабарлама алған тарап қабылданған шешім туралы осы бапта белгіленген мерзімде екінші тарапқа хабарлауға міндетті болып табылады. Адамды жұмысқа жіберу еңбек шартын жасасқаннан кейін ғана жүзеге асырылады. Жұмыс берушінің кінәсінен еңбек шарты болмаған немесе тиісті түрде ресімделмеген жағдайда, ол Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген тәртіппен жауаптылықта болады. Бұл жағдайда еңбек қатынастары жұмыскер жұмысқа кіріскен күннен бастап туындады деп есептеледі. Еңбек шартының жұмыс берушінің кінәсінен жарамсыз деп танылуы бұрынғы жұмыскердің еңбегіне ақы алу, жыл сайынғы ақы төленетін еңбек демалысының пайдаланылмаған күндері үшін өтем ақы төлемін, өзге де төлемдер мен жеңілдіктер алу құқығынан айырылуына әкеп соқпайды. Еңбек шартының жекелеген талаптарының жарамсыз деп танылуы еңбек шартының тұтастай жарамсыздығына әкеп соқпайды.[2]

Жұмысқа қабылдау жасалған еңбек шарты негізінде шығарылатын жұмыс берушінің актісімен ресімделеді.

Жұмыскердің еңбек қызметін растайтын құжаттар:

- 1) еңбек кітапшасы;
- 2) тоқтату күні мен оны тоқтатудың негізі туралы жұмыс берушінің белгісі бар еңбек шарты;
- 3) еңбек шартының жасалуы және тоқтатылуы негізінде еңбек қатынастарының туындауын және тоқтатылуын растайтын жұмыс беруші актілерінен үзінді көшірмелер;
- 4) жұмыскерлерге жалақы төлеу ведомосынан үзінді көшірмелер;
- 5) жұмыс беруші қол қойған, ұйымның мөрімен расталған қызметтік тізім оған жұмыскердің жұмысы, еңбек қызметі туралы мәліметтер тізбесі;
- 6) аударылған міндетті зейнетақы жарналары туралы бірыңғай жинақтаушы зейнетақы қорынан үзінді көшірмелер;
- 7) жүргізілген әлеуметтік аударымдар туралы Мемлекеттік әлеуметтік сақтандыру қорынан мәліметтер;
- 8) жұмыскердің еңбек қызметі туралы мәліметтер қамтылған архивтік анықтама жұмыскердің еңбек қызметін растайтын құжат болып табылады.

Еңбек шартын жасасқан кезде еңбек шартында жұмыскердің тапсырылатын жұмысқа біліктілігінің сәйкестігін тексеру мақсатында сынақ мерзімі туралы талап белгіленуі мүмкін. Сынақ мерзімі еңбек шартының қолданылуы басталған кезден басталады. Сынақ мерзімі

жұмыскердің жұмыс өтіліне қосылады және үш айдан аспауға тиіс. Ұйымдардың басшылары және олардың орынбасарлары, бас бухгалтерлер мен олардың орынбасарлары, филиалдар, ұйымдар өкілдіктерінің басшылары үшін сынақ мерзімі алты айға дейін ұзартылуы мүмкін. Жұмыскер жұмыста нақты болмаған кезеңге сынақ мерзімі тоқтатыла тұрады. Егер жұмыскердің сынақ мерзімі кезеңіндегі жұмысы теріс нәтиже берген кезде, жұмыс беруші оны жазбаша нысанда хабардар ете отырып, еңбек шартын бұзу үшін негіз болған себептерді көрсетіп, онымен еңбек шартын бұзуға құқылы болып табылады. Егер сынақ мерзімі аяқталса және тараптардың ешқайсысы еңбек шартының бұзылуы туралы хабардар етпесе, онда жұмыскер сынақ мерзімінен өткен болып есептеледі. [1]

Жұмыскерді басқа жұмысқа ауыстыруға мынандай жағдайлар себеп болады:

1) жұмыскер жұмысының еңбек функциясының өзгеруі, яғни жұмысты басқа лауазым, мамандық, кәсіп, біліктілік бойынша орындау;

2) еңбек шартында келісілген еңбек жағдайлары оған жалақы мөлшері, жұмыс уақыты мен тынығу уақытының режимі, жеңілдіктер мен басқа да жағдайлар оны орындау кезінде өзгертін өзге жұмысты тапсыру;

3) жұмыс берушінің оқшауланған құрылымдық бөлімшесіне ауыстыру;

4) жұмыс берушімен бірге басқа жерге ауыстыру жұмыскерді басқа жұмысқа ауыстыру болып табылады.

Қазақстан Республикасы Еңбек кодексінде көзделген жағдайларды қоспағанда, жұмыскерді басқа жұмысқа ауыстыруға жұмыскердің келісімімен жол беріледі, ол еңбек шартына тиісті өзгерістер енгізумен және жұмыс берушінің актісімен ресімделеді. Ал заңсыз жұмыскерді басқа жұмысқа ауыстыруға болмайды. Жұмыскердің денсаулық жағдайына байланысты медициналық қорытындымен расталған қарсы көрсетілімдер болған кезде, жұмыскерді басқа жұмысқа ауыстыруға жол берілмейді.

Жұмыскерді жұмыс берушімен бірге басқа жерге ауыстыру үшін егер еңбек, ұжымдық шарттарда хабарлаудың неғұрлым ұзақ мерзімі көзделмесе, жұмыс берушінің басқа жерге көшетіні туралы жұмыскерге кемінде бір ай бұрын жазбаша хабардар етуге міндетті. Жұмыскер жұмыс берушімен бірге басқа жерге ауысудан жазбаша түрде бас тартқан жағдайда, жұмыскермен еңбек шарты Жұмыскермен еңбек шарты жұмыскер еңбек қатынастарын жалғастырудан бас тартқан кезде, еңбек жағдайларының өзгеруіне байланысты жұмыскер жұмысты жалғастырудан бас тартқан кезде, еңбек міндеттерін орындауға байланысты өндірістік жарақат алған, кәсіптік ауруға шалдыққан немесе денсаулығына өндіріске байланысты емес өзге де зақым келген кезде жұмыскер денсаулық жағдайына байланысты уақытша басқа жұмысқа ауысудан бас тартқан жағдайларда еңбек шарты көзделген негіз бойынша тоқтатылады.

Жұмыскерді басқа заңды тұлғаға іс сапарға жіберу – Қазақстан Республикасының заңнамасында көзделген шектеулерді қоспағанда, жұмыскердің іс сапарға жіберілгеннің еңбек шартына байланысты белгілі бір мамандық, біліктілік немесе лауазым еңбек функциясы бойынша не басқа заңды тұлғадағы басқа лауазым, мамандық, біліктілік бойынша жұмысты орындауы. Белгілі бір міндеттерді орындауды қамтамасыз ету мақсатында жұмыскерлерді: жұмыскері іс сапарға жіберілген заңды тұлғаға акциялары тікелей немесе жанама түрде тиесілі заңды тұлғаға; жұмыскері іс сапарға жіберілген заңды тұлғаның дауыс беретін акциялары тікелей немесе жанама түрде тиесілі заңды тұлғаға іс сапарға жіберуге жол беріледі. Іс сапарға жіберілген жұмыскерлер лауазымдарының тізбесі және саны іс сапарға жіберу мақсаттарына қарай заңды тұлғалар арасындағы жазбаша келісімде белгіленеді. Жұмыскерді іс сапарға жіберу талаптары, тәртібі және мерзімі заңды тұлғалар мен іссапарға жіберілген жұмыскер арасында қол қойылатын келісімде айқындалады. Жұмыскерлер іс сапарға жіберілетін заңды тұлғаның орташа тізімдік санының он пайызынан артық жұмыскерлер бір мезгілде іссапарға жіберілген жағдайда, жұмыскерлер жіберілетін заңды тұлға жұмыскерлерінің өкілдерімен келісілуі қажет. Келісу тәртібі заңды тұлғалар мен жұмыскерлердің өкілдері арасындағы тараптардың келісінде айқындалады. Іс сапарға жіберілген жұмыскердің іссапарға жіберуді

жүзеге асыратын жұмыс берушідегі жұмыс орны, лауазымы сақталады. Іс сапарға жіберу кезеңіне жұмысты орындау орнының өзгергені көрсетіле отырып, еңбек шартына қосымша келісімге қол қою арқылы еңбек шарты тараптарының жазбаша келісімімен ғана іссапарға жіберуге жол беріледі. Іссапарға жіберу мерзімі аяқталған соң жұмыс беруші іссапарға жіберілгенге дейін жұмыскер болған жұмыс орнын, лауазымын жұмыскерге ұсынуға міндеттенеді. Іс сапарға жіберу кезеңіне жұмыскерге, жыл сайынғы ақы төленетін еңбек демалысының ұзақтығы мен оны беру тәртібін қоспағанда, ол іссапарға жіберілген заңды тұлғаның жұмыс уақыты мен тынығу уақыты режимі қолданылады. Іс сапарға жіберілген жұмыскер еңбек тәртібін бұзған жағдайда, ол іссапарға жіберілген заңды тұлға Қазақстан Республикасының еңбек заңнамасына сәйкес оны тәртіптік жауаптылыққа тарту туралы шешім қабылдау үшін растайтын құжаттарды ұсына отырып, іс сапарға жіберілген жұмыскердің жұмыс берушісін үш жұмыс күні ішінде хабардар етеді. Іс сапарға жіберілген жұмыскер ұшыраған жазатайым оқиға кезінде еңбек қызметіне байланысты жазатайым оқиғаны тергеп-тексеруді ұйымдастыру жұмыс беруші өкілінің қатысуымен жұмыскер іссапарға жіберілген заңды тұлғаға жүктеледі.[3]

Тағы бір түрі өндірістік қажеттілік жағдайында басқа жұмысқа уақытша ауыстыру жүргізіледі. Өндірістік қажеттілік болған, оның ішінде жоқ жұмыскерді уақытша алмастырған жағдайда, жұмыс берушінің жұмыскерді оның келісімінсіз күнтізбелік жыл ішінде үш айға дейінгі мерзімге, орындалатын жұмыс бойынша еңбегіне ақы төлей отырып, бірақ бұрынғы жұмысындағы орташа жалақысынан кем емес жалақымен, еңбек шартында келісілмеген және денсаулық жағдайына байланысты қарсы көрсетілімі жоқ, сол ұйымдағы, сол жердегі басқа жұмысқа не жұмыс берушінің басқа жерде орналасқан құрылымдық бөлімшесіне ауыстыруға құқығы бар. Бос тұрып қалу жағдайында жұмыс берушінің жұмыскерді денсаулық жағдайына байланысты қарсы көрсетілімі жоқ басқа жұмысқа оның келісімінсіз, бос тұрып қалудың барлық кезеңіне ауыстыруға құқығы бар. Бос тұрып қалу жағдайында басқа жұмысқа уақытша ауыстыру кезінде жұмыскердің еңбегіне ақы төлеу орындалатын жұмыс бойынша жүргізіледі. Денсаулық жағдайына байланысты басқа жұмысқа уақытша ауыстыру жұмыскердің еңбек міндеттерін орындауға байланысты өндірістік жарақаттануына, кәсіптік ауруға шалдығуына немесе денсаулығына өзге де зақым келуіне немесе денсаулығына өндіріспен байланысты емес өзге де зақым келуіне байланысты жұмыс беруші медициналық қорытынды негізінде еңбекке қабілеттілігі қалпына келгенге немесе мүгедектік белгіленгенге не кәсіби еңбекке қабілеттілігінен айырылуы белгіленгенге дейін жұмыскерді неғұрлым жеңіл жұмысқа уақытша ауыстыруға не еңбек, ұжымдық шарттарда жазылған жағдайларда оны жұмыстан босатуға міндетті. Жұмыскер еңбек міндеттерін атқаруға байланысты өндірістік жарақат алған, кәсіптік ауруға шалдыққан немесе денсаулығына өзге де зақым келген кезде не өндіріске байланысты емес денсаулығы нашарлау салдарынан неғұрлым жеңіл жұмысқа уақытша ауысудан жазбаша түрде бас тартқан жағдайда, жұмыскермен еңбек шарты Қазақстан Республикасы Еңбек кодексінің 58-бабы 1-тармағының 3) тармақшасында еңбек міндеттерін орындауға байланысты өндірістік жарақат алған, кәсіптік ауруға шалдыққан немесе денсаулығына өндіріске байланысты емес өзге де зақым келген кезде жұмыскер денсаулық жағдайына байланысты уақытша басқа жұмысқа ауысудан бас тартқан жағдайларда негіз бойынша тоқтатылады. Жұмыс беруші медициналық қорытынды негізінде жүкті әйелді орташа жалақысын сақтай отырып, зиянды және қауіпті өндірістік факторлардың әсерін болғызбайтын басқа жұмысқа ауыстыруға міндетті. Жүкті әйелге басқа жұмыс берілгенге дейін, ол орташа жалақысы сақтала отырып, жұмысты орындаудан босатылуға жатады. Жүкті әйел жұмыс беруші ұсынған басқа жұмысқа ауысудан бас тартқан жағдайда, ол жүктілікке және босануға байланысты демалыс берілгенге дейін жалақысы сақталмай, қарсы көрсетілімі бар жұмысты орындаудан босатылуға жатады.[5]

Жұмыскерді басқа жұмыс орнына ауыстыру. Лауазым немесе жұмыс атауының өзгеруі - жұмыскерді еңбек шартында келісілген лауазым, мамандық, кәсіп, біліктілік шегінде басқа жұмыс орнына не сол жердегі басқа құрылымдық бөлімшеге ауыстыруға не оған басқа

механизмде немесе агрегатта жұмыс істеуді тапсыруға жұмыскердің келісімі талап етілмейді. Жұмыскер үшін еңбек жағдайларын өзгертуге әкеп соқпайтын жұмыскер лауазымының жұмысының, құрылымдық бөлімшенің атауын өзгертуді, басқару құрылымын өзгертуді жұмыс беруші жұмыскердің келісімінсіз жүзеге асыра алады. Еңбек жағдайларының өзгеруі - қайта ұйымдастыруға немесе экономикалық, технологиялық жағдайлардың, еңбекті ұйымдастыру жағдайларының өзгеруіне және жұмыс берушінің жұмыс көлемінің қысқаруына байланысты өндірісті ұйымдастырудағы өзгерістерге орай, жұмыскер өз мамандығына немесе кәсібіне, тиісті біліктілігіне сәйкес жұмысын жалғастырған кезде, еңбек жағдайларын өзгертуге жол беріледі. Еңбек жағдайлары өзгерген кезде еңбек шартына тиісті толықтырулар мен өзгерістер енгізіледі. Егер еңбек, ұжымдық шарттарда хабардар етудің неғұрлым ұзақ мерзімі көзделмесе, жұмыс беруші жұмыскерді еңбек жағдайларының орын алған өзгеруі туралы күнтізбелік он бес күннен кешіктірмей жазбаша түрде хабардар етуге міндетті. Еңбек жағдайларының өзгеруіне байланысты жұмыскер жұмысты жалғастырудан жазбаша түрде бас тартқан жағдайда, жұмыскермен еңбек шарты тоқтатылады. Егер жұмыскерлердің санын немесе штатын қысқартуға әкеп соғуы мүмкін болған жағдайда, жұмыс берушінің жұмыс орындарын сақтап қалу мақсатында толық емес жұмыс уақыты режимін енгізуге құқығы бар. Егер жұмыс берушінің атауы, ведомстволық тиесілілігі өзгерген, заңды тұлға акцияларының меншік иесі ауысқан, жұмыс беруші заңды тұлға қайта ұйымдастырылған жағдайларда жұмыскерлермен еңбек қатынастары өзгеріссіз жалғаса береді.[4]

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық - құқықтық жүйесі - <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000414>
2. Омарова Э.Б. Материальная ответственность наемных работников: проблемы теории и практики. - Астана. Евразийский университет им. Л.Н. Гумилева, 2011. – 391 с.
3. Ахметов А., Ахметова Г. Еңбек құқығы. - Алматы. «Нұр-пресс», 2010. – 405 с.
4. Қазақстан Республикасы Электронды Үкімет. («Ақпарат каталогы» бөлімі, «Еңбек» тақырыбы, «Еңбек қатынастары. Жеке еңбек шарты» тақырыпшасы); – www.e.gov.kz/
5. Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігі («Еңбекті қорғау» бөлімі). – <http://www.enbek.gov.kz/>

**ӘЛЕУМЕТТІК ҚАМСЫЗДАНДЫРУ ҚҰҚЫҒЫ
ПРАВО СОЦИАЛЬНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ
SOCIAL SECURITY LAW**

МРНТИ: 10.67.01

УДК: 349.3

Zh. Khamzina¹, Ye. Buribayev¹

¹Abai Kazakh National Pedagogical University

**THE DIGNITY OF AN INDIVIDUAL AS THE HIGHEST VALUE BEING THE BASIS
FOR THE RIGHT TO SOCIAL PROTECTION**

Abstract

For this study, we consider the dignity of the individual from the perspective of ensuring its social rights, creating conditions for a prosperous life, and as a constitutional value that has determined the course of social development of states.

Keywords: OECD, social security, social protection, pensions, benefits.

Ж.А. Хамзина¹, Е.А. Бурибаев¹

¹ Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті

**АДАМНЫҢ ҚАДІР-ҚАСИЕТІ ӘЛЕУМЕТТІК ҚАМСЫЗДАНДЫРУ ҚҰҚЫҒЫНА
НЕГІЗДЕЛГЕН ЕҢ ЖОҒАРЫ ҚҰНДЫЛЫҚ РЕТІНДЕ**

Аңдатпа

Осы зерттеу шеңберінде біз адамның қадір-қасиетін оның әлеуметтік құқықтарын қамтамасыз ету, бақуатты өмір сүруге жағдай жасау тұрғысынан және мемлекеттің әлеуметтік даму барысын анықтаған конституциялық құндылық ретінде қарастырамыз.

Түйін сөздер: ЭЫДҰ, әлеуметтік қамсыздандыру, әлеуметтік қорғау, зейнетақы, жәрдемақы.

Хамзина Ж.А.¹, Бурибаев Е.А.¹

¹Казахский национальный педагогический университет им. Абая

**ДОСТОИНСТВО ЧЕЛОВЕЧЕСКОЙ ЛИЧНОСТИ КАК ВЫСШАЯ ЦЕННОСТЬ,
НА КОТОРОЙ ОСНОВАНО ПРАВО НА СОЦИАЛЬНОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ**

Аннотация

В рамках данного исследования мы рассматриваем достоинство человека с точки зрения обеспечения его социальных прав, создания условий для благополучной жизни и как конституционную ценность, определившую ход социального развития государства.

Ключевые слова. ОЭСР, социальное обеспечение, социальная защита, пенсии, пособия.

The ancient Greek scientist Archimedes once said, "Dos moipu sto, kai tan gan kinaso – Give me a foothold and I will turn the earth over." Today, Kazakhstan does not have such a foothold that could be the beginning of the welfare state formation. It is necessary to find and define the "Archimedean lever", which could turn the development of the state with the least effort in the direction of improving the quality of human life, and its social protection at all stages of life.

The idea of human dignity is at the heart of building welfare states in many highly developed countries, where this idea is enshrined in their constitutions. Ensuring the dignity of the individual has become the "Archimedean lever", with which countries have achieved impressive success in a short period, including in measuring the life quality of the families raising children. We propose to spread this experience in Kazakhstan in order to make human dignity a real main value in the process of forming a welfare state.

In Kazakhstan, based on the desire and development vector aimed at joining the OECD, relevant analyses of developments in foreign social legal science, and the experience of legislation of the Organization's member states on social protection are in demand. It should be assumed that the use of foreign experience requires the knowledge not only of the legal norms and models but also of the conditions of the legal systems in which they exist and are implemented. It is necessary to understand how these conditions and legal systems are comparable to ours and are suitable for the use of the borrowed models (Khamzina and Buribayev, 2020).

The International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (Un, 1966) is the basis for building a universal system of social protection standards. The preamble of the Covenant states that the category of "human dignity" is the basis of equal and inalienable rights, freedom, justice, and peace in the world. All the rights guaranteed by the Covenant derive from the inherent dignity of the human person. Education should be aimed at the full development of the human personality, awareness of its dignity, should strengthen the respect for human rights and fundamental freedoms.

The idea of "human dignity" has a cornerstone status in national constitutions and international law. Its symbolism as the universal basis of human rights is incongruously combined with the lack of a precise definition. This lack of accuracy often leads to judges setting their moral standards in the face of competing claims for rights, each with a plausible case of violation of human dignity at its core. Although in 1948 all countries supported the idea that human dignity is one of the pillars of universal human rights, they left its content open. Hence, there is no monopoly in the definition of the concept (Lee, 2008).

It seems that providing dignity is what almost all people want. This is an original expression of the human experience, which is gaining significance due to the common needs of people all over the world. However, the concept of human dignity is in disarray. Dignity is variously viewed as a precursor, consequence, value, principle, and experience from philosophical, legal, pragmatic, psychological, behavioral, and cultural perspectives (Mattson and Clark, 2011).

Some scientific research identifies four of the most universal areas of application and interpretation of human dignity. The first includes the prohibition of torture and other cruel, inhuman or degrading treatment. The second group covers the issues related to the existence of basic living conditions for a person, or rather their relationship to the right to life. The third area of interpretation of human dignity covers a wide range from the protection of personal freedom to individual autonomy. The fourth group includes the protection of group identity and culture, as well as the prohibition of discrimination. Other authors conclude that, despite the controversy over the widespread use of this concept, dignity has become a manifestation of three elements of the post-World War II constitutional solution: the ontological element that entails that people have equal innate human dignity, which cannot be waived or diminished; the second element is the statement that human dignity must be recognized and respected; and the requirement for the state as the third element that has a positive obligation to gradually realize human dignity through the mechanism of socio-economic rights (Steinmann, 2016). Third researchers argue that as a general concept, dignity raises a fundamental question: what type of respect can a person demand from others and the state? The three concepts below give different answers to the question of what generates dignity or respect

in an individual or groups of people. First, in its most universal and open sense, dignity is centered on the innate value of each person. Such dignity only exists under a person's human nature and does not depend on intelligence, morality, or social status. Internal dignity is the presumption of human equality: every human being is born with an equal value of dignity. Also, the inherent dignity of a person does not establish an external measure for what is considered worthy or worthy of respect. On the contrary, this dignity is inherent in all individuals who are not evaluated by any other standards. Human dignity focuses on human potential, not on its realization. Secondly, dignity can express and serve as a basis for securing various material values. In contrast to internal dignity, material forms of dignity require a certain way of life, worthy or dignified to the extent that it corresponds to such ideals. Finally, constitutional courts often associate dignity with recognition and respect. This dignity is rooted in the idea of oneself as one's broader role in the community – a person's identity and value depend on their attitude to society. Accordingly, the respect for the dignity of the individual requires recognition and confirmation of the individual in its specificity. This recognition requires people to show respect and care for each other. Such dignity requires interpersonal respect, respect from one's fellow citizens, as can be seen in the guarantees of laws against defamation and incitement to hatred (Rao, 2011).

Proponents of the idea of human dignity see it as a useful tool that solves the most important (if not all) practical and theoretical problems in the field of human rights. This position is opposed by skeptics on the other side of the debate who raise questions about the supposed ambiguity of the concept of dignity, as well as the illiberal role it has allegedly played in certain contexts. The legal ideal of dignity is best understood as an expressive norm: disrespect for someone's dignity depends on the meaning that the act expresses, not on its consequences or any other characteristic of the act (Khaitan, 2011).

For this study, we consider the dignity of the individual from the perspective of ensuring its social rights, creating conditions for a prosperous life, and as a constitutional value that has determined the course of social development of states.

The principle of social statehood is inextricably linked with the socio-economic and cultural rights of the individual, which are widely enshrined in the constitutions of the modern states. The key principle that unites the entire system of social and economic rights of the individual is, as we know, the provision of Paragraph 1, Article 25 of the Universal Declaration of Human Rights (UN, 1948), stating that "Everyone has the right to a standard of living, including food, clothing, housing, medical care and necessary social services, which is necessary for the health and well-being of him/herself and his/her family, and the right to security in the event of unemployment, illness or disability." This fundamental principle is developed in Paragraph 1, Art. 11 of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, according to which "The states parties to the present Covenant recognize the right of everyone to a decent standard of living for him/herself and his/her family, including adequate food, clothing and housing, and to the continuous improvement of living conditions", as well as in other fundamental acts of the UN and OSCE. "The international covenants on human rights consider human dignity as the very basis of all rights" (Unser et al., 2018). Thus, the issue of the need for a social orientation of the state, the gradual guarantee of social and economic rights of the individual is actively recognized by the international community.

Since then, not surprisingly, the main conventions On the Rights of Children (1989), on the Rights of Migrant Workers (1990), the Convention on the Rights of Persons with Disabilities and its Optional Protocol (2007) have included references to dignity, affirmed the centrality of dignity to human rights in general and the basic meaning for specific rights enshrined in these conventions. But the international instruments in other more specific areas, as far apart as those relating to the right to food and the death penalty, have also included dignity in their preamble. Another important step towards using dignity in the international sphere was the adoption of dignity as the central organizing principle of the Vienna World Conference on Human Rights in 1993. The declaration and the road-map recognized dignity as fundamental not only to human rights in general but also to the concept of dignity in their provisions relating to specific areas of human rights, such as the treatment of

indigenous peoples, the prohibition of torture, the prohibition of gender-based violence and harassment, the elimination of extreme poverty, and the issue of biomedical ethics. Increasingly, the role of dignity goes beyond the preamble to the international human rights' instruments and extends to the texts of their main articles. References to dignity have expanded to include not only the rights relating to conditions of detention (and treatment during) detention, as well as the right to education but also other rights: rights in the criminal justice process, rights to minimum welfare conditions, the right to health, the right of persons with disabilities to be treated as individuals, the right of children to be treated with dignity and the prohibition of ill-treatment, rights to reputation, rights of indigenous cultures, rights to control access to and use of personal data, as well as the right to conduct biomedical experiments (McCrudden, 2008).

The UN Charter is the legal basis for interaction between states in the field of human rights. The preamble to the Charter calls, on behalf of the peoples of the United Nations, "to reaffirm faith in fundamental human rights, in the dignity and worth of the individual, in the equal rights of men and women and of the large and small nations, to create conditions under which justice and respect for obligations arising from the treaties and other sources of international law can be observed, and to promote social progress and better standards of life in larger freedom". The UN has made a great step in the development of world civilization, for the first time at the universal level, imposing on states the obligation of universal respect for and observance of human rights and freedoms. An international legal framework has emerged for the normative regulation of one of the main principles of modern international law – the respect for human rights and fundamental freedoms.

The international instruments should be the starting point for any state to form its values in the form of human rights to social protection. They tend to be more progressive about national legislation and to provide reliable guidance for developing states. For example, the UN Convention on the Rights of Children (ratified by Kazakhstan in 1994) pays special attention to children with disabilities. In particular, the states parties shall recognize the right of a disabled child to special care and shall encourage and ensure that resources are made available to the eligible child and those responsible for his or her care, in accordance with the child's condition and the situation of his or her parents or other caregivers. In our view, conducting "a full and decent life in conditions which ensure the dignity of a disabled child, promote self-reliance and facilitate active participation in society" is possible only in conditions of material security and financial support of a parent raising a child. Under the current state of the Kazakhstani legislation, the allowance for a person raising a disabled child is assigned from the date of application for the entire period of the child's disability. The subsistence level in Kazakhstan in 2019 was equal to 78 USD, respectively, the benefit is 109.2 USD, and the minimum wage was equal to 111 USD. With these initial data, it is quite natural that the situation is that for the parent of a disabled child, it is more attractive to have wage labor, business activity, and not to engage in education and care for the disabled, if the employment payment exceeds the minimum limit. The lack of adequate high material guarantees for parents deprives a disabled child of the right to lead a decent and full life, enjoy all social benefits, and develop in accordance with the universal standards.

Kazakhstan has ratified most of the important international standards for a decent life for a person and child. Some of them, such as the Convention on the Rights of Children, were ratified more than 25 years ago. But this does not mean that the standards are directly implemented, or the proclaimed rights can be used by the Kazakhstani people: many standards of a decent life, ensuring the dignity of a person, child, and family, can not go beyond the legal act, have not become real everyday rights and living conditions.

Under the international standards of social protection, the authors propose to understand the minimum standards of social protection enshrined in the fundamental or other international acts, treaties, agreements, guaranteeing to every man and his family the right to a standard of living adequate for the health and well-being of him/herself and of his/her family in the event of total or partial loss of livelihood for reasons beyond its control or by the circumstances recognized by the international community as socially respectful.

Analyzing the historical aspect of the development of the international social protection standards' sources of norms, one can see that the main tendencies of their continuous improvement related to the solution of such problems as an expansion of the list of social risks recognized as the grounds for the emergence of the right to social protection; the introduction of new types of social protection; expanding the range of persons covered by the social protection system and, most importantly, continuously improving its level, which should guarantee decent living conditions for everyone and their families.

The effectiveness of the state's social function has very specific measurement parameters: a reduction in the number of people living below the poverty line; a high level of employment; positive demographic dynamics; an increase in life expectancy; and the absence or a minimum number of social and labor conflicts. These are common components that, we believe, first of all, indicate the effectiveness of the state power and the functioning of its institutions (Khamzina and Buribayev, 2020).

We conclude that the assessment of domestic social protection law in terms of its compliance with international standards should also consider the trends of their progressive development. This means the need to recognize the national legislation that restricts the list of social risks, reduces the number of persons subject to social protection, and lowers the level of social protection that does not meet the international standards. The analysis of international sources allows us to identify certain legal facts that, being fixed at the international level, are recognized as social risks. When they occur, a person needs help from the state. The country that has ratified these acts assumes legal obligations to guarantee to everyone the appropriate types of social protection when they occur. The social risks stipulated at the international level are essentially recognized as the grounds for the emergence of social protection legal relations. Everyday practice shows the urgent need to specify each of the social risks for a uniform understanding of a minimum international standard. This applies primarily to such risks as disability, motherhood, fatherhood, and childhood.

The task of the welfare state is to ensure social justice, equality, and morality in relations between people. It also determines the need for a socially-oriented policy of the state. Despite some existing opposition to the ideas of the social state, this idea is increasingly recognized, implemented in practice, and enshrined in the constitutions of the modern states.

In 2018, there was a fundamental change of the approach to the formation of material measures of the large families' social support: instead of the previously provided three types of social benefits (special state benefits for large families, state benefits to families with children, and targeted social assistance), a single address for families using the new format was introduced. Its essence is that targeted social assistance for a family with able-bodied members is provided if they participate in employment programs. Thus, the state budget has removed the obligation of social and material support for a large family (a family raising 4 or more minor children living together). A social fact as multiple children has ceased to be such, it has left the list of social risks in connection with which forms of social protection are provided. The legislation only preserved unconditional assistance in the form of allowances for the mothers awarded with "Mother-heroine" pendants, awarded with the orders of "Maternal glory" of the first and second degree.

Under the pressure of the speeches by mothers with many children, the format of targeted social assistance was revised in a short time in early 2019. Currently, assistance is allocated to children from poor families in the amount of 54 USD per child monthly. The poverty parameter accepted by the UN is accommodation for less than 1.90 USD per day. The 54 USD allocated for child support in Kazakhstan is only 1.80 USD per day, which is below the poverty line accepted by the world community. These figures clearly show that even new social assistance has not solved the problem of child poverty.

Many children in Kazakhstan live and remain outside the framework of state-guaranteed social assistance. At the same time, a child is a disabled person, which is recognized by civil, family, marriage, and social protection legislation. Disability in a social state is an absolute social risk that obliges the state authorities to create conditions for material security. Every child in a social state

should be provided with minimum material guarantees of life, regardless of the level of prosperity, financial situation of the family in which he/she was born and raised. The provision of social assistance to children should not be linked to or determined by the financial situation of parents or families. Similarly to pension provision, where the very fact of disability due to reaching a certain age is an absolute condition for providing social benefits not below the minimum amount, the child's material security should be guaranteed insofar as the child has not reached the age of majority.

According to the Constitution of Kazakhstan, the care of children and their upbringing are the natural right and duty of parents. However, we believe, the fulfillment of family responsibilities for material support of the child should be guaranteed at a minimum level by the state through the provision of social payments.

The lack of material social assistance in Kazakhstan on the grounds of not reaching the age of majority degrades the human dignity of the child: children grow up without guarantees of minimum material security, their natural rights to free and decent development, to receive sufficient food and use the necessary minimum of services, and to live in conditions that meet the recognized standards in Kazakhstan are violated.

However, the establishment of a genuine welfare state is due, firstly, with the implementation of social public policies aimed at creating conditions for worthy life to its citizens and the free development of personality, adequate to the possibilities of the state, and secondly, with the creation and functioning of the full system implementation of the individual's constitutional rights.

Dignity has undoubtedly played a key political role in the development of the concept of the welfare state and the formation of various views on social human rights. Putting aside the differences in ideological preferences, it should be concluded that dignity has helped everyone agree that human rights are based on dignity. It is possible to allocate a basic minimum content of human dignity: everyone has an intrinsic value which must be respected, that some forms of behavior are incompatible with respect for this intrinsic worth, and that the state exists for man, not vice versa. The dignity of the individual cannot be guaranteed without providing the guarantees of minimum material maintenance, without meeting the basic needs of the individual.

For the purposeful movement of the Republic of Kazakhstan on the way of building a social state, legally established indicators of decent living conditions or parameters of quality of life are necessary. The state should determine what specific indicators form the quality of life of a person and family at the present stage, corresponding to the level of socio-economic development of the country, and to identify the indicators and digital parameters in the legal space that reflect the quality of human life in a social state.

The state, as a public institution of society, is called upon by legal means to ensure a decent human life through the creation of external conditions for its free moral development. The legal content of the human right to a decent life includes a set of rights: the right to work, the right to material well-being, and the right to possess spiritual goods. The most important component of the legal content of the human right to a decent life is its legal claims to material goods, that is, material protection, security, and health care. The human right to an adequate and decent standard of living is recognized by the state as a derivative right from the constitutional absolute of the individual's dignity.

«This research has been/was/is funded by the Science Committee of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan (Grant No. AP09259109)»

References:

1. *Convention on the Rights of Persons with Disabilities* (2006). Adopted by UN General Assembly Resolution 61/106.
2. *Convention on the Rights of the Child* (1989). Adopted by UN General Assembly Resolution 44/25.
3. *International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights* (1966). Adopted by Resolution 2200 A (XXI) of the UN General Assembly.
4. Khaitan, T. (2011). *Dignity as an expressive norm: Neither vacuous nor a panacea*. *Oxford Journal of Legal Studies*, 32(1), 1-19. doi: 10.1093/ojls/gqr024.
5. Khamzina, Zh. and Byribayev, Ye.(2020) *BULLETIN of KazNPU named after Abai, "Jurisprudence" series, №3 (61), 36-44.*
6. Lee, M. (2008). *Universal Human Dignity: Some Reflections in the Asian Context*. *Asian Journal of Comparative Law*, 3, 1-33. doi:10.1017/S2194607800000211.
7. Mattson, D. J., & Clark, S. G. (2011). *Human dignity in concept and practice*. *Policy Sciences*, 44(4), 303-319. doi: 10.1007/s11077-010-9124-0.
8. *Optional Protocol to the Convention on the Rights of Persons with Disabilities* (2007). Adopted by a resolution of the UN General Assembly.
9. Rao, N. (2011). *Three Concepts of Dignity in Constitutional Law*. *Notre Dame Law Review*, 86(1), 183.
10. Steinmann, A. R. (2016). *The Core Meaning of Human Dignity*. *Potchefstroom Electronic Law Journal*, 19, 1-32. doi: <https://doi.org/10.17159/1727-3781/2016/v19i0a1244>.
11. *Universal Declaration of Human Rights* (1948). Adopted by UN General Assembly Resolution 217 A (III).
12. Unser, A., Döhnert, S., & Ziebertz, H. G. (2018). *Attitudes Towards Refugee Rights in Thirteen Countries. A Multi-level Analysis of the Impact and Interaction of Individual and Socio-cultural Predictors*. *Political and Judicial Rights through the Prism of Religious Belief*, 3, 275. doi: 10.1080/13617672.2016.1188500.

АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚ
ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО
CIVIL LAW

МРНТИ: 100.27.91

УДК:347(4/9)

А.М.Вартанян¹

*¹Гродненский государственный университет имени Янки Купалы,
Республика Беларусь*

**НЕПРЕОДОЛИМАЯ СИЛА КАК ОБСТОЯТЕЛЬСТВО, ОСВОБОЖДАЮЩЕЕ
ОТ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА НЕИСПОЛНЕНИЕ ОБЯЗАТЕЛЬСТВА:
НА ПРИМЕРЕ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ И
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН**

Аннотация

Анализируются нормы гражданского законодательства Республики Беларусь и Республики Казахстан, регламентирующего институт непреодолимой силы. Дана характеристика таким признакам непреодолимой силы как чрезвычайность и непредотвратимость. Указывается на ограничение сферы применения института непреодолимой силы рамками предпринимательской деятельности. Выявлены недостатки правового регулирования института непреодолимой силы в гражданском законодательстве Беларуси и Казахстана. Отмечается схожесть правового регулирования института непреодолимой силы в двух странах. Обосновывается необходимость законодательного закрепления в Республике Беларусь и Республике Казахстан понятия непреодолимой силы с целью более полного уяснения сущности и содержания данной правовой категории, а также обеспечения единообразного толкования такого термина. Делается вывод о необходимости легального определения примерного перечня обстоятельств непреодолимой силы для обеспечения единообразия правоприменительной практики.

Ключевые слова: непреодолимая сила, обязательство, неисполнение обязательства, ответственность.

А.М.Вартанян¹

*¹ Янки Купалы атындағы Гродненск мемлекеттік университеті,
Беларусь Республикасы*

**МІНДЕТТЕМЕНІҢ ОРЫНДАЛМАҒАНЫ ҮШІН ЖАУАПКЕРШІЛІКТЕН
БОСАТАТЫН ЖАҒДАЙ РЕТІНДЕ ДҮЛЕЙ КҮШ:
БЕЛАРУСЬ РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЖӘНЕ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ
ЗАҢНАМАСЫ НЕГІЗІНДЕ**

Аңдатпа

Дүлей күш институтын реттейтін Беларусь Республикасы мен Қазақстан Республикасының азаматтық заңнамасының нормалары талданады. Төтенше және еріксіз сияқты форс-мажорлық белгілерге сипаттама берілген. Кәсіпкерлік қызмет шеңберінде дүлей күш институтын қолдану аясын шектеу көрсетіледі. Беларусь пен Қазақстанның азаматтық заңнамасында дүлей күш институтын құқықтық реттеудің кемшіліктері анықталды. Екі елде

дүлей күш институтын құқықтық реттеудің ұқсастығы байқалады. Осы құқықтық санаттың мәні мен мазмұнын неғұрлым толық түсіну, сондай-ақ мұндай терминнің біркелкі түсіндірілуін қамтамасыз ету мақсатында Беларусь Республикасында және Қазақстан Республикасында дүлей күш ұғымын заңнамалық бекіту қажеттілігі негізделеді. Құқық қолдану практикасының біркелкілігін қамтамасыз ету үшін дүлей күш жағдайларының болжамды тізбесін заңды түрде анықтау қажеттілігі туралы қорытынды жасалады.

Түйін сөздер: дүлей күш, міндеттеме, міндеттеменің орындалмауы, жауапкершілік.

A.M. Vartanyan¹

*¹Yanka Kupala Grodno State University,
Republic of Belarus*

FORCE MAJEURE AS AN EXEMPTION FOR DEFAULT: BY EXAMPLE LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF BELARUS AND THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract

The norms of the civil legislation of the Republic of Belarus and the Republic of Kazakhstan regulating the institute of force majeure are analyzed. The characteristic of such signs of insuperable force as emergency and unavoidability is given. It is pointed out that the scope of application of the institute of force majeure is limited by the framework of entrepreneurial activity. The drawbacks of the legal regulation of the institute of force majeure in the civil legislation of Belarus and Kazakhstan are revealed. The similarity of the legal regulation of the institute of force majeure in the two countries is noted. The necessity of legislative fixation of the notion of force majeure in the Republic of Belarus and the Republic of Kazakhstan is grounded for the purpose of more complete clarification of the essence and content of this legal category, as well as for providing uniform interpretation of such term. The conclusion about the necessity of legal determination of the approximate list of the force majeure circumstances is made in order to provide uniformity of law enforcement practice.

Key words: insurmountable force, obligation, default, liability.

Следует отметить схожесть гражданско-правового регулирования отношений во многих постсоветских странах. Не исключением являются Республики Беларусь и Республика Казахстан. Гражданское законодательство в указанных странах схоже по своей структуре, подходах в правовом регулировании многих гражданско-правовых институтов. Причиной этому является тот факт, что Гражданские кодексы обоих государств формировались под влиянием Модельного Гражданского кодекса для государств-участников СНГ [1]. При этом, учитывая тесные экономические связи между Республикой Беларусь и Республикой Казахстан, важность гармонизации законодательства для обеспечения устойчивого развития Евразийского экономического союза, представляется необходимым проведение сравнительного анализа норм гражданского законодательства, для выявления возможных противоречий в правовом регулировании некоторых институтов. В связи с этим, целью настоящей работы является проведение сравнительного анализа института непреодолимой силы по законодательству Республики Беларусь и Республики Казахстан для выявления сходства и различий в его правовом регулировании, что позволит в дальнейшем обеспечить единообразный подход к правовому регулированию отношений в данной области.

Анализ норм гражданского законодательства Республики Беларусь и Республики Казахстан позволяет сделать вывод, что непреодолимая сила представляет собой обстоятельство, освобождающее должника от ответственности за неисполнение обязательства. При обращении к нормам как Гражданского кодекса Республики Беларусь [2], так и Гражданского кодекса Республики Казахстан [3], на первый взгляд, может показаться,

что оба нормативных правовых акта достаточно четко регламентируют институт непреодолимой силы, в том числе и порядок признания тех или иных обстоятельств обстоятельствами непреодолимой силы. Однако более детальный анализ правовых норм о непреодолимой силе, содержащихся в указанных Кодексах, позволяет выявить определенные недостатки в правовом регулировании данного института. В первую очередь эти недостатки касаются правовой неопределенности как в содержании термина «непреодолимая сила», так и в определении круга правоотношений, для регулирования которых данный институт может применяться.

Что касается общего порядка исполнения обязательств, то основополагающее правило, закрепленное в ст. 290 Гражданского кодекса Республики Беларусь и ст. 272 Гражданского кодекса Республики Казахстан, указывает на то, что обязательства должны исполняться надлежащим образом в соответствии с условиями обязательства и требованиями законодательства, а при отсутствии таких условий и требований – в соответствии с обычно предъявляемыми требованиями (или обычаями делового оборота).

Однако на практике могут встречаться случаи, когда обязательство не может быть исполнено по независящим от должника обстоятельствам, предотвратить которые, а в некоторых случаях и повлиять на которые, он не может по объективным причинам.

Учитывая возможность наступления подобной ситуации, законодатель предусмотрел основания для освобождения от ответственности за неисполнение или ненадлежащее исполнение обязательства.

Легальное основание освобождения от ответственности за нарушение обязательств закреплено в п. 3 ст. 372 Гражданского кодекса Республики Беларусь, в соответствии с которым, если иное не предусмотрено законодательством или договором, лицо, не исполнившее обязательство либо исполнившее его ненадлежащим образом при осуществлении предпринимательской деятельности, несет ответственность, если не докажет, что надлежащее исполнение обязательства невозможно вследствие непреодолимой силы, то есть чрезвычайных и непредотвратимых при данных условиях обстоятельств. Практически идентичная норма содержится в п. 2 ст. 359 Гражданского кодекса Республики Казахстан.

Из приведенных выше норм, видно, что четкого определения понятия «непреодолимая сила» нет ни в Гражданском кодексе Республики Беларусь, ни в Гражданском кодексе Республики Казахстан. В нормах содержатся лишь некоторые отличительные признаки данного правового явления.

Важным признаком института непреодолимой силы является то, что гражданское законодательство как Республики Беларусь, так и Республики Казахстан ограничивает сферу применения непреодолимой силы как обстоятельства, освобождающего от ответственности за нарушения обязательства. Это связано с тем, что, как определено в норме п. 3 ст. 372 Гражданского кодекса Республики Беларусь и п. 2 ст. 359 Гражданского кодекса Республики Казахстан, правила о непреодолимой силе могут применяться лишь в случае неисполнения либо ненадлежащим образом исполнения обязательства при осуществлении предпринимательской деятельности. Этим законодатель ограничил круг субъектов правоотношения, связанного с неисполнением или ненадлежащим исполнением обязательства – это, как правило, индивидуальные предприниматели и коммерческие организации. К данной категории можно отнести и некоммерческие организации, которые могут осуществлять предпринимательскую деятельность лишь постольку, поскольку она необходима для их уставных целей, ради которых они созданы, соответствует этим целям и отвечает предмету деятельности некоммерческих организаций, либо поскольку она необходима для выполнения государственно значимых задач, предусмотренных в их учредительных документах, соответствует этим задачам и отвечает предмету деятельности данных организаций.

По мнению Витрянского В. В., главной особенностью ответственности за нарушение обязательства, связанного с осуществлением предпринимательской деятельности, является как раз непреодолимая сила [4, с. 20-21].

Если исходить из общих условий возникновения гражданско-правовой ответственности, то обязательным условием привлечения должника к такой ответственности за неисполнение или ненадлежащее исполнение обязательства является наличие вины. Однако в случае неисполнения обязательства при осуществлении предпринимательской деятельности ответственность наступает независимо от вины. Данный факт, на наш взгляд, придает особую значимость институту непреодолимой силы, которая является исключением из правила о безвиновной ответственности субъектов предпринимательской деятельности.

Следующим признаком непреодолимой силы как основания освобождения от ответственности за неисполнение или ненадлежащее исполнение обязательства является чрезвычайный характер обстоятельств, которые лежат в основе непреодолимой силы. Так, в соответствии с Постановлением пленарного заседания Верховного Суда Республики Казахстан от 6 мая 2020 года № 9 «Об утверждении Разъяснения № 1 по отдельным вопросам судебной практики в связи с введением чрезвычайного положения» [5] чрезвычайное обстоятельство – исключительное, экстренное событие, явно выходящее за пределы обыденного или нормального уклада, чем известные общественные отношения или явления.

Схожая позиция высказывается и в юридической литературе, где под чрезвычайностью предлагается понимать исключительность, выход за пределы нормального, обыденного, необычайность для тех или иных жизненных условий, то, что не относится к жизненному риску и не может быть учтено ни при каких обстоятельствах [6, с. 38-39].

Также признаком непреодолимой силы является непредотвратимость обстоятельств. Данный признак является достаточно условным и требует его всесторонней оценки исходя из конкретной ситуации. Раскрывая содержание данного признака, следует учитывать невозможность со стороны должника воспрепятствовать наступлению того или иного обязательства, повлекшего неисполнение или ненадлежащее исполнение обязательства.

Представляется справедливой точка зрения, в соответствии с которой не могут быть признаны обстоятельствами непреодолимой силы обстоятельства, наступление которых зависело от воли или действий одной из сторон обязательства (например, отсутствие у должника денежных средств для погашения долга, нарушение обязательств его контрагентами, неправомерные действия его представителей) [6, с. 39].

В указанном ранее Постановлении пленарного заседания Верховного Суда Республики Казахстан от 6 мая 2020 года № 9 дается определение и непредотвратимого обстоятельства – неизбежное, неминуемое событие или явление, произошедшие независимо от воли большинства участников гражданского оборота, то есть когда любой участник гражданского оборота, осуществляющий аналогичную с должником деятельность, объективно не мог бы избежать наступления этого события или явления, либо их последствий.

Отличительной особенностью законодательства Республики Казахстан по сравнению с законодательством Республики Беларусь в данной сфере является то, что в п. 2 ст. 359 Гражданского кодекса Республики Казахстан законодателем предпринята попытка определить примерный перечень обстоятельств, которые не могут быть признаны обстоятельствами непреодолимой силы – это, в частности, отсутствие на рынке нужных для исполнения товаров, работ или услуг.

Для сравнения, в Республике Беларусь обстоятельства, которые не могут рассматриваться в качестве обстоятельств непреодолимой силы, упоминаются в отдельных нормативных правовых актах применительно к определенному кругу правоотношений. Например, в соответствии с п. 7 Постановления Пленума Высшего Хозяйственного Суда Республики Беларусь от 21 января 2004 г. №1 «О некоторых вопросах применения норм Гражданского кодекса Республики Беларусь об ответственности за пользование чужими денежными средствами» [7], принятым в целях обеспечения правильного и единообразного применения экономическими судами норм Гражданского кодекса Республики Беларусь об ответственности за пользование чужими денежными средствами, экономические суды при возложении ответственности за неисполнение денежного обязательства должны учитывать

предусмотренные Гражданским кодексом Республики Беларусь основания освобождения от такой ответственности, при этом учитывать, что к чрезвычайным и непредотвратимым обстоятельствам (обстоятельствам непреодолимой силы), вследствие которых лицо не исполнило обязательство либо исполнило его ненадлежащим образом при осуществлении предпринимательской деятельности, не относятся, в частности, нарушение обязанностей со стороны контрагентов должника, отсутствие на рынке нужных для исполнения товаров, отсутствие у должника необходимых денежных средств.

Однако данное разъяснение касается лишь сферы денежных обязательств. Универсального нормативного правового акта, в котором бы более подробно по сравнению с Гражданским кодексом Республики Беларусь разъяснялось содержание термина «непреодолимая сила», в Республике Беларусь нет. При этом необходимо учитывать, что термин «непреодолимая сила» широко используется в законодательстве, регулирующем очень широкий и разнообразный круг отношений: Закон Республики Беларусь от 9 января 2002 г. «О защите прав потребителей» [8], Закон Республики Беларусь от 13 июля 2012 г. «О государственных закупках товаров (работ, услуг)» [9], Закон Республики Беларусь от 30 декабря 2015 г. «О государственно-частном партнерстве» [10], Закон Республики Беларусь от 4 июня 2015 г. «Об альтернативной службе» [11] и др.

Безусловно, закрепление в законодательстве полного перечня обстоятельств непреодолимой силы невозможно в принципе, однако наличие примерного перечня таких обстоятельств положительно сказывается на толковании понятия непреодолимой силы и уяснении особенностей обстоятельств, которые могут лежать в ее основе.

Таким образом, можно сделать вывод, что подходы законодателя к институту непреодолимой силы в Республике Казахстан и в Республике Беларусь во многом совпадают. К недостаткам правового регулирования данного института в указанных государствах, тем не менее, следует отнести:

- отсутствие законодательно закрепленного определения непреодолимой силы, которое обеспечило бы более целостное представление о данной правовой категории и позволило бы более полно уяснить ее сущность и содержание, что в свою очередь обеспечило бы единообразие в толковании такого термина;

- отсутствие в Гражданском кодексе Республики Беларусь и Гражданском кодексе Республики Казахстан развернутого перечня, пусть и примерного, обстоятельств непреодолимой силы, закрепление которого положительно сказалось бы на уяснении сущности данной правовой категории и обеспечении единообразия правоприменительной практики.

Представляются целесообразными в рамках толкования норм права разработка и принятие Верховным Судом как Республики Беларусь, так и Республики Казахстан соответствующего нормативного правового акта (Постановления Пленума в Республике Беларусь, Постановления пленарного заседания в Республике Казахстан), разъясняющего сущность, содержание, признаки непреодолимой силы, а также примерный перечень обстоятельств, которые могут быть признаны обстоятельствами непреодолимой силы, и обстоятельств, которые таковыми признаваться не могут.

Кроме того, перспективным видится направление по расширению сферы действия норм о непреодолимой силе, не ограничивая их лишь сферой предпринимательской деятельности, так как данный институт имеет более универсальный характер и должен стать, на наш взгляд, общим основанием освобождения от гражданско-правовой ответственности.

Список использованной литературы:

1. Гражданский кодекс (часть первая). Модель. Рекомендательный законодательный акт Содружества Независимых Государств [Электронный ресурс] : принят на пятом пленарном заседании Межпарламентской Ассамблеи государств-участников Содружества Независимых Государств 29 окт. 1994 г. // Информационные системы «Параграф». – 2020. – Режим доступа: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30073642 – Дата доступа: 10.02.2021.
2. Гражданский кодекс Республики Беларусь [Электронный ресурс] : принят Палатой представителей 28 окт. 1998 г.: одобр. Советом Респ. 19 нояб. 1998 г. // ЭТАЛОН. Законодательство Республики Беларусь / Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. – Минск, 2021.
3. Гражданский кодекс Республики Казахстан [Электронный ресурс] : принят Парламентом Республики Казахстан 1 июля 1999 г. – Режим доступа: http://adilet.zan.kz/rus/docs/K990000409_. – Дата доступа: 10.02.2021.
4. Витрянский, В. В. Особенности ответственности за нарушение «предпринимательского» договора / В. В. Витрянский // Журнал российского права. – 2008. – № 1. – С. 20-26.
5. Об утверждении Разъяснения № 1 по отдельным вопросам судебной практики в связи с введением чрезвычайного положения [Электронный ресурс] : Постановление пленарного заседания Верх. Суда Респ. Казахстан, 6 мая 2020 г., № 9 – Режим доступа: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=34817340#pos=4;-106. – Дата доступа: 10.02.2021.
6. Бандык, О. Обстоятельства непреодолимой силы в предпринимательских отношениях / О. Бандык // Юридический мир. – 2017. – № 11. – С. 38-43.
7. О некоторых вопросах применения норм Гражданского кодекса Республики Беларусь об ответственности за пользование чужими денежными средствами [Электронный ресурс]: Постановление Пленума Высш. Хоз. Суда Респ. Беларусь, 21 янв. 2004 г., № 1 // ЭТАЛОН. Законодательство Республики Беларусь / Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. – Минск, 2021.
8. О защите прав потребителей [Электронный ресурс] : Закон Респ. Беларусь, 9 янв. 2002 г., № 90-3 // ЭТАЛОН. Законодательство Республики Беларусь / Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. – Минск, 2021.
9. О государственных закупках товаров (работ, услуг) [Электронный ресурс] : Закон Респ. Беларусь, 13 июля 2012 г., № 419-3 // ЭТАЛОН. Законодательство Республики Беларусь / Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. – Минск, 2021.
10. О государственно-частном партнерстве [Электронный ресурс] : Закон Респ. Беларусь, 30 дек. 2015 г., № 345-3 // ЭТАЛОН. Законодательство Республики Беларусь / Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. – Минск, 2021.
11. Об альтернативной службе [Электронный ресурс] : Закон Респ. Беларусь, 4 июня 2015 г., № 276-3 // ЭТАЛОН. Законодательство Республики Беларусь / Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. – Минск, 2021.

МРНТИ:10.27.21

УДК: 347.08

Г.Б.Меирбекова¹, А.Т.Қамза¹

¹Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті

КӘСІПкерлік пен бәсекелестіктің қалыптасу, даму тарихы және экономикалық рөлі

Аңдатпа

Мақала Қазақстан Республикасында және шетелдегі мемлекеттердегі бәсекелестік пен монополияға қарсы шектеу жұмыстары, мемлекеттік – құқықтық реттеудің теориясы мен тәжірибе жұмыстарын зерттеуге бағытталған. Экономикалық өмірді монополизациялау, тауар нарықтарындағы бәсекелестік мәселелері мамандардың ғана емес, жалпы халықтың қызығушылығын тудырады. Сондықтан мақалада 90-жылдардың басынан бастап Қазақстан үшін бұл проблемалар өткір бола бастағанын, монополизмге қарсы қатаң және дәйекті шаралар қолданбай экономикалық реформалардың сәтті болуына және нарықтық экономикаға көшуге үміттенуге болмайтыны нақты көрсетілген.

Мақаланың мақсаты - бәсекелестіктегі қатынасты реттеу жолының жалғаспалы тарихы бар мемлекеттердегі тарихи және салыстырмалы – құқықтық қырын зерттеу арқылы еліміздегі бәсекелестікпен монополияға қарсы мемлекеттік – құқықтық реттеу заңнамаларын жетілдіру жолын анықтау болып табылады.

Түйін сөздер: экономика, нарықтық қатынастар, қайта құру, монополия, бәсекелестік, кәсіпкерлік, бизнес, шағын және орта кәсіпкерлік.

G. B.Meirbekova¹, A.T.Kamza¹

¹Abai Kazakh National Pedagogical University

HISTORY OF FORMATION, DEVELOPMENT AND ECONOMIC ROLE OF ENTREPRENEURSHIP AND COMPETITION

Abstract

The article is aimed at studying the theory and practice of state legal regulation, work on competition and antitrust restriction in the Republic of Kazakhstan and states abroad. The issues of monopolization of economic life, competition in commodity markets are of interest not only to specialists, but also to the population as a whole. Therefore, the article clearly states that since the beginning of the 90s, these problems have become acute for Kazakhstan, that without taking tough and consistent measures against monopolism, it is impossible to hope for the success of economic reforms and the transition to a market economy.

The purpose of the article is to identify ways to improve the legislation on competition antimonopoly state legal regulation in the country by studying the historical and comparative legal aspects of the way of regulating competitive relations in states with a continuing history.

Keywords: economy, market relations, perestroika, monopoly, competition, entrepreneurship, business, small and medium-sized enterprises.

Г.Б. Меурбекова¹, А.Т.Камза¹

¹ *Казахский национальный педагогический университет им. Абая*

ИСТОРИЯ СТАНОВЛЕНИЯ, РАЗВИТИЯ И ЭКОНОМИЧЕСКАЯ РОЛЬ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА И КОНКУРЕНЦИИ

Аннотация

Статья направлена на изучение теории и практики государственно – правового регулирования, работы по конкуренции и антимонопольному ограничению в Республике Казахстан и государствах за рубежом. Вопросы монополизации экономической жизни, конкуренции на товарных рынках вызывают интерес не только специалистов, но и населения в целом. Поэтому в статье четко указано, что с начала 90-х годов для Казахстана эти проблемы стали острыми, что без принятия жестких и последовательных мер против монополизма нельзя надеяться на успех экономических реформ и переход к рыночной экономике.

Цель статьи – определить пути совершенствования законодательства о конкурентном антимонопольном государственно – правовом регулировании в стране путем изучения исторического и сравнительно-правового аспекта пути регулирования конкурентных отношений в государствах с продолжающейся историей.

Ключевые слова: экономика, рыночные отношения, перестройка, монополия, конкуренция, предпринимательство, бизнес, малое и среднее предпринимательство.

Жаңа экономикадағы құрылымдарды жетілдіру мақсатында елімізде бірталай қайта құру жүйелері іске қосылды. Оның басым бөлігі бәсекелестікті дамытуға бағытталған. Сондай-ақ, еліміздің басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың «Сындарлы қоғамдық диалог-Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі» атты халыққа арналған жолдауында мемлекет басшысы «қарқынды дамыған және инклюзивті экономика» бөлімінде біздің мемлекет пен қоғамның алдында тұрған монополия мен бәсекелестікке қатысты нақты міндеттер» анықталды [1]. Сонымен бірге, елбасы Н.Ә. Назарбаев кезінде өзінің «Тарих толқынында» атты еңбегінде: «әлем бойынша озық дамыған отыз елдің бірі болу мақсатындағы қоғамымыз бен мемлекетіміздің алдына айқын талап, мақсаттар алға қойылды». «Әлемдегі дамушы отыз елдің тізіміне кіру үшін, алдымен таза еркін бәсекелестікпен әділетті заң жүйесінің үстемділігі мен жоғарғы құқықтық жүйенің мәдени жағдайы керек», - деген болатын [2, 26 б].

Монополиялық қарсылықтарды жүйеге келтіруді қалыптастыру үшін өзіміздің ұлттық ерекшеліктерді ескеру керек. Сондай-ақ, нарықтық экономикасы дамушы елдердің тәжірибелеріне сүйене отырып, қолдану қажет. Сонымен бірге, сол арқылы бәсекелестікті және монополиялық қызметке қарсы шектеу қызметтерімен мемлекеттік-құқықтық реттеу жұмысын әрі қарай жетілдіру қажеттілігімен көрсетіліп отырған зерттеу жұмысының өзектілігі анықталады. Экономикалық қайта құрудың сәттілігі көбіне монополиялық процестер мен бәсекелестік қатынастарды мемлекеттік реттеудің теңдестірілген, тексерілген жүйесіне байланысты. Бұрынғы КСРО-ның әміршіл-әкімшілік жүйесінен монополиялық алыптардың бүкіл кешенін мұра еткен біздің елде экономиканы монополиясыздандыру және нарықтағы қолданыстағы монополиялар рөлінің нығаюына жол бермеу мәселесі айрықша маңызды болып отыр.

Қазақстанда бәсекелестіктің алдын алу үшін мемлекеттік бақылауды құру процесі іс жүзінде нөлден басталды, өйткені экономиканы басқарудағы командалық-әкімшілік жүйе экономикалық қызметте еркін бәсекелестіктің болуын мүлдем жоққа шығарды.

Сондықтан, қазіргі кезеңде монополиялық процестер мен бәсекелестікті реттеуге қатысты заңнамалық базаны құру және жетілдіру, Қазақстан халқының осы саладағы экономикалық реформалардың қажеттілігін түсінуі үлкен маңызға ие.

Сондай-ақ, мемлекеттегі экономикалық жүйедегі негізгі көзі ретінде бәсекелестіктің мәні мен түсінігі, түрі, монополияға қарсы шектеу жұмыстарының теориялық-құқықтық негіздері, бәсекелестік қатынастарды құқықтық реттеудің қағидалары, монополиялық қызметті шектеуші органдары жұмысының құқықтық негізі ретінде, монополия мен бәсекелестікке қарсы заңға қарама қайшылық іс-әрекеттері үшін жауапты құқықты реттеуші орган тарапынан жүзеге асырылады.

Егемендігімізді алған жылдардан кейін еліміздің экономикасы шаруашылықты жүргізу тарапынан нарықтық нысана көзіне айналды. Бүгінгі таңда өтпелі кезең формаль түрінде тәмамдалып, экономикадағы жүйе толықтай нарықтық экономикаға көшкенімен, әлі де толықтырып жетілуді қажет етеді.

Ең алғаш рет «кәсіпкерлік» ұғымы XVIII ғасырдағы буржазияның саяси экономикасында қолданыла бастады. Негізінен кәсіпкерлікке тәуекелдікке бел буып, жекеменшік түрінде атқарылатын шаруашылық қызметі, сондай-ақ пайда көру негізінде қарыздық немесе өзгеде тәсілдермен мүліктерді қолданатын қызметтер түрі.

Нарықтық қатынастың дүниеге келуі және өркендеуі көптеген жағдайларды талап етеді, соның ішінде қызмет ететін ортаның орны ерекше маңызы зор болып табылады. Нарықтық экономиканың қызмет ету ортасы арнайы бір фактордың болуын қажет етеді. Ең бастылары: қолайлы нарықтық жүйені қалыптастыру, кәсіпкерлік пен бәсекелестіктің дамыту.

Нарықтық қатынастардың дамуы аясында мемлекеттің экономикалық тұрақтылығының іргелі негіздерінің бірі кәсіпкерлік қызмет болып табылады. Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 29 қазандағы № 375-V ҚР «Кәсіпкерлік кодексі» 2015 жылы 29 қазанда қабылданып, 2016 жылдан қолданысқа енді. Онда «Кәсіпкерлік дегеніміз – азаматтар мен оралмандардың және заңды тұлғалардың белгілі бір мүлікті өндірісті, материалдық құндылықтарды пайдалану арқылы таза кіріс алуға бағытталған дербес, бастамашыл қызметі. Ол жеке меншік құқығы негізінде немесе мемлекеттік кәсіпорынның шаруашылық жүргізу немесе жедел басқару құқығына негізделген тауарларды сату, жұмыстарды орындау, қызметтерді көрсету болып табылады. Кәсіпкерлік қызмет - кәсіпкердің атынан, тәуекел жүзінде және мүліктік жауапкершілік аясында жүзеге асырылады [3].

Мемлекет әрдайым экономиканың осы саласын дамытуға қолдау көрсетіп келеді. Осы саладағы заңнаманы қайта-қайта жаңғырту жиі байқаймыз. Мысалы, кәсіпкерлікке байланысты алғашқы заң жобасы 1990 жылы 11 желтоқсанда «Қазақ КСР-індегі «Экономикалық қызмет бостандығы және кәсіпкерліктің дамуы туралы» заңы күшіне енді. Заңдардың бұл жиынтығы кәсіпкерліктің әлеуметтік, экономикалық және құқықтық негіздерін анықтады. Келесі заңнамалық акт - «Қазақстан Республикасының 1992 жылғы 4 шілдедегі № 1543-ХІІ «Жеке кәсіпкерлікті қорғау және қолдау туралы» Заңы, осы құжаттағы маңызды жаңалық «сауда құпияларын қорғау» түсінігін енгізу болды [4, 38 б.]. Заңда сонымен қатар, кәсіпкерлік қызметке заңсыз кедергі келтіргені үшін жауапкершілік қарастырылған. Мемлекеттік органдардың немесе олардың лауазымды адамдарының кәсіпкерлік қызметке кедергі келтіретін әрекеттері болған жағдайда (тіркеуден негізсіз бас тарту, тіркеу куәлігін берудің мерзімін бұзу; лицензия, патент беруден бас тарту, негізсіз толық немесе ішінара тоқтату немесе кәсіпкерлік қызметті тоқтата тұру және басқа жағдайларда), кәсіпкер сотта нақты шығындардың орнын толтыруды ғана емес, сонымен қатар қалыпты жағдайда алатын пайдасын да талап ете алады.

Кәсіпкерлік секторды дамытудың келесі кезеңі «Шағын кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдау туралы» Қазақстан Республикасының 1997 жылғы 19 маусымдағы № 131-І Заңымен өтті. Шағын бизнесті мемлекеттік қолдаудың және бизнесті енгізу саласындағы халықаралық ынтымақтастықтың жан-жақты болуына бағытталған Қазақстан Республикасындағы шағын бизнесті дамытудың басты қағидасы оның негізгі қағидаты болды [4, 40 б.].

Қазақстан Республикасының Кәсіпкерлік кодексі бойынша жұмысшылардың орта саны мен жылдық табысының және жылдық орта табысына сай оларды келесі санаттарға жатады:

- 1) шағын бизнес, сондай-ақ соның құрамындағы микро бизнес;

2) орта кәсіпкерлік субъектісі;

3) ірі кәсіпкерлік субъектісі

Сондай-ақ, ҚР «Жауапкершілігі шектеулі және қосымша жауапкершілігі бар серіктестіктер туралы» заңнамасының 55 бабында да бәсекелестікке қатысты іс әрекет түрі көрсетілген [5].

Бәсекелестік - сөзін латын тілінен аударғанда тікелей «қақтығысу» деген ұғымды білдіреді. Жалпы бәсекелестік көшбасшылықты, нарықтық экономикада бірінші болуды көздеген тауарды өндірушімен, тасымалдаушының арасында орын алатын күрес. Бәсекелестікте кәсіпкердің негізгі мақсат тұтынушының түрлі тал аптарын орындай отырып, өзінің өнімін сата отырып, пайдасын көру.

Жалпы бәсекелестік экономикадағы жүйеде және оның барлық саласында тиімділігін арттыру көзі ретінде қолданылатын маңызы зор тәсілдің бірі.

Елімізде 1987 жылы кооперацияға қатысты заң қабылданғаннан бастап кәсіпкерлік қызметі дами бастады. Негізінен бұл заңнаманың қабылдануы жасырын түрде жасаған Кеңес Одағындағы кәсіпкерлік кооперативтер немесе шаруашылық субъектілерінің іс-әрекеті еді. Жаңа кооперативтер «Қайта құру» кезеңінде жекеменшік және аздағын айырмашылығы бар капиталистік шағын фирмалар дүниеге келе бастады. Тәуелсіздік алған жылдан бастап ресми түрде кәсіпкерлік меншіктің дамуы орын алды. Үкімет тарапынан алдымен орталықсыздану талаптарына сәйкес жанама, кейіннен тікелей түрде қолдау көрсетілді.

Еліміздегі кәсіпкерлік қызметінің алғашқы кезеңі 1980-91 жж КСРО кездегі қайта құру дәуірінен бастау алды. Осы тұста кооперация, бірлескен кәсіпорында және жеке еңбектік қызмет туралы заңдар шықты. Сонымен қатар, үкімет тарапынан мемлекеттік жеңілдік шаралары іске қосылды.

Нәтижесінде, еліміздің экономикасында қоғамдық тамақтандыру және өнім өңдеу кәсіпорны, жеке бөлшек сауда-саттық орны секілді кооперативтік қозғалыс түрі жылдам дами түсті. Кәсіпкерлік өзінің қалыптасу және даму барысында бұрынғы Кеңестер Одағы мынадай кезеңдерден өтті. Тауар тапшылығы жойылып, кооперативтер құрылды. Ол еліміздегі кәсіпкерліктің фундаменти болды.

1980-1990 жылдар аралығында 20 мыңдай кооператив қызмет етті. Кооперативтегі жұмыс істеген қызметкерлердің саны 300 мыңдай болды. Сол кезеңде кооперативтер жалпы өнім мен көрсететін қызметтердің 1/4 бөлігінен аса астамын жүзеге асырылды [6, 85 б.].

Осы шақта тұрмыстық қызмет саласы, кең тұрғыда қолданылатын тапшы тауар өндірісі, бөлшек сауда және т.б. мемлекеттік бюджет тарапынан және өзге де түрлі берілген жеңілдіктердің арқасында қарқынды түрде дами түсті. Әр түрлі жеңілдіктер оның ішінде мемлекеттік бюджет есебінен, экономикадағы тиімді жағдайлар шағын кәсіпкерліктің «алтын ғасырына» сияқты осы кезеңге ардагерлер қатынасын қамтыды.

Шынында да капиталдың тез және жеңіл жинақталу түрі, кең тұтынатын тапшы тауарлар өндірісі, ол кезде тапшы саналатын тұрмыстық қызметтер саласы, бөлшек сауда, қоғамдық тамақтандыру, дамыды. Алайда осы шақта мемлекеттік кәсіпорындарының ресурс көздерін шағын кәсіпорындар көлеңкелі жасырын экономикаға жеткузші каналы іспеттес болды. Яғни жартылай қылмыстық, сондай-ақ қарапайым қылмытық нарық кәсіпкерлік үлесіне өткізетін көпір рөлін сомдады.

Нәтижесінде еліміздегі отандық өндіріс пен инфрақұрылымның дамуына арналған кәсіпкерлікте жиналатын қаражат пайдаланылған жоқ. Осы жағдайға байланысты жаңа реформа мен жаңа экономикалық бағыттарды талап етті.

Келесі, 1992-1994 жылдар аралығында кәсіпкерліктің екінші кезеңі бастау алды. 1980 жылдың ортасы мен 1992 жыл, шағын кәсіпорындармен және жұмыскерлер санының артуымен сипат алады. Бағаның еркін баға жүйесіне көшу және салықтың прессинг жүйесін іске қосу кәсіпкерлік қызметіндегі шағын кәсіпкерліктің қаржы базасының құлдырауына әкелді.

Инфляцияның әсерінен банктердегі несиелердің проценттік ставкасы жылдам өсті. Сонымен бірге халық жинағы құнсыздалды және осыған дейін иемденбеген инвестиция қызметін құлдыратты.

Екінші кезеңде шағын кәсіпкерлік 3,4 есе, ауыл шаруашылық секторы 3,1 есе, нарықтық қызметің қамтамасыз ететін жалпы комерциялық білім беру 2,8 есе өсті. Осы аралықта материалдық өндіріс аясындағы шағын кәсіпкерліктің саны күрт төмендеді [7, 120 б.].

Осы кезеңдегі сауда мен делдалдық қызметтің дамуына себеп болған ҚР үкіметінің жаңадан енгізілген салық туралы заңы. Шағын кәсіпкерліктің жалпы табысының 70-80 % мемлекет салық түрінде мәжбүрлеп алып отырған. Тұтастай алғанда, азаматтың құқық қабілеттілігінің мазмұнына мүмкіндікті қосу тіпті аталмаған заңды тұлға құрмаған жеке кәсіпкер азаматтық заңдармен реттелетін қатынастарға қатысушылар арасында кәсіпкерлік қызметпен айналысу және кәсіпкерлік туралы ерекше бап бөлу мәртебесі мен қызметін толыққанды құқықтық реттеуді алмастыра алмайды [8, 68 б.].

Осындай қиыншылыққа қарамастан Қазақстанда биржалар, банктер, сақтандыру компаниялары, жеке және жартылай мемлекеттік 29 акционерлік қоғамдар ашыла бастады. Үкімет фермерлер шаруашылықты салықтың барлық түрінен босатты және шаруа қожалығы туралы заң қабылданды. Сондықтан 1992-1994 жылдар аралығында шаруа қожалықтардың саны 16,3- 22,3 мыңға дейін өсті.

Әлемдік тәжірибе көрсеткендей, еркін нарықтық экономикасыз, дербес өндірушісіз, кәсіпкерлік белсенділіксіз қоғамның өркендеуі мүмкін емес. Ел экономикасының барлық салалары мен салаларында шағын және орта нарықтық құрылымдарды қалыптастыру экономикалық процестердің әлемдік шаруашылық үрдістеріне жауап береді, өйткені әлемнің барлық елдерінде шағын және орта бизнес саласында әртүрлі бейіндегі шағын кәсіпорындардың едәуір саны жұмыс істейді. Кәсіпкерлік негізінен экономикалық өсу қарқынын, жалпы ұлттық өнімнің құрылымы мен сапасын айқындайтын, мемлекеттің қарқынды дамуына елеулі дәрежеде ықпал ететін нарықтық экономиканың маңызды элементі болып табылады.

Шағын және орта кәсіпкерлікті дамытуда Қазақстан басқа елдерден айтарлықтай артта қалуы туралы кең таралған пікірлерге қарамастан, бұл сектор бүгінде біздің елімізде кәсіпорындардың жалпы санының кемінде 70 пайызын құрайды және оған жұмыспен қамтылғандар санының және өнімдер мен қызметтер өндірісінің жалпы көлемінің шамамен 35-40 пайызы келеді. Осылайша, кәсіпкерлік-қазіргі заманғы экономиканың маңызды құрамдас бөліктерінің бірі болып табылады деген қорытынды жасауға болады. Өзінің экономикалық табиғаты бойынша ол нарықтық шаруашылықпен тығыз байланысты және оның өнімі болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 Қасым-Жомарт Тоқаев «Сындарлы қоғамдық диалог-Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі» атты 2 қыркүйек 2019 жылғы Қазақстан халқына арналған жолдауы. // <http://www.akorda.kz/>(өтініш берген күні: 11.02.2021)

2 Назарбаев Н.А. Тарих толқынында. – Алматы: Атамұра, 2003. – 288 б.

3 Қазақстан Республикасының Кәсіпкерлік Кодексі. 2015 жылғы 29 қазандағы №375-V ҚРЗ.// <http://adilet.zan.kz/>(өтініш берген күні: 01.12.2020)

4 Хамитова К.З. Экономика және кәсіпкерлік негіздері: Оқулық. -Астана: Фолиант, 2011. -134 б.

5 Жауапкершілігі шектеулі және қосымша жауапкершілігі бар серіктестіктер туралы Қазақстан Республикасының 1998 ж. 22 сәуірдегі № 220-І Заңы// <https://online.zakon.kz/> <https://online.zakon.kz/> (өтініш берген күні: 01.01.2021)

6 Кузминич Г.Г. Конкурентоспособность предпринимательских структур малого и среднего бизнеса России.// Экономика, управление, финансы. Материалы II международного научный конференции.-Пермь: Меркурий.-2012.- 364 с.

7 Валиева Э. И. Эволюция теории предпринимательства в рыночной экономике [Электронный ресурс] / Э. И. Валиева // Молодой ученый. - 2013. - №6. - 2008-2014.-357 с.

8 Сарсембаева Ш.С. Теоретические и практические аспекты индивидуального предпринимательства в Республике Казахстан // Хабаршы КазНПУ имени Абая, серия Юриспруденция, №4(62), 2020. – 135 с.

МРНТИ: 10.27.01

УДК:347

Zh.E. Moldakhmetova¹

¹Abai Kazakh National Pedagogical University

THE FEATURES OF CONFLICT-OF-LAWS CLASSIFICATION

Abstract

This article investigates the distinguishing features of conflict-of-laws classification. Legal qualification becomes a true problem in the following case: an attitude, a certain element of it, or an actual circumstance in an implicit applicable foreign legal order refer to a different legal institution or sub-branch than in domestic law.

Key words: legal classification, legal system, connecting factor, conflict of laws rule, foreign element.

Ж.Е.Молдахметова¹

¹Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті

КОЛЛИЗИЯЛЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ САРАЛАУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа

Бұл мақалада коллизиялық-құқықтық саралаудың ерекшеліктері талданады. Шетелдік құқық тәртібінде ықтимал қолданылатын қарым-қатынас, оның белгілі бір элементі немесе нақты жағдайы ішкі заңға қарағанда басқа құқықтық институтқа немесе ішкі салаға қатысты болған кезде құқықтық саралау шынымен проблемаға айналады.

Түйін сөздер: құқықтық саралау, құқықтық жүйе, коллизиялық байланыстыру, коллизиялық норма, шетелдік элемент.

Ж.Е.Молдахметова¹

¹Казахский национальный педагогический университет им. Абая

ОСОБЕННОСТИ КОЛЛИЗИОННО-ПРАВОВОЙ КВАЛИФИКАЦИИ

Аннотация

В данной статье проанализированы характерные особенности коллизионно-правовой квалификации. Правовая квалификация становится действительно проблемой, когда в потенциально применимом иностранном правопорядке отношение, его определенный элемент или фактическое обстоятельство относятся к другому правовому институту или подотрасли, нежели в отечественном праве.

Ключевые слова: правовая квалификация, правовая система, коллизионные привязки, коллизионная норма, иностранный элемент.

An essential prerequisite for any relationship settlement in any branch of law is its legal classification, it is executed through comparing its features with the hypothesis of a implicitly applicable legal norm. The maxim of law contained in the norm disposition is applied to the relationship if it falls within the life situation being the part of its hypothesis. A.A. Alekseyev specifies legal classification as "a legal assessment of the entirety of the factual circumstances of the case through referring the case to certain legal norms" [1].

The legal classification concerning exactly "domestic" relations does not cause notable difficulties and an experienced law enforcer often conducts it instinctively. The national legal system is a single balanced organism without any fundamental contradictions - there is no difference whether to apply Article 33 CoB (S)S RK[2] or Article 223 Civil Code to the matrimonial property or to the transfer of accidental loss risk of goods Article 190 Civil Code or Article 411 Civil Code [3], because they provide, in general, the same rules of conduct. Discussions about whether the joint property of spouses refers to the proprietary right or to the matrimonial law, or the transfer of the accidental loss risk of the sold thing - to the general (proprietary right) or special (certain types of obligations) part of civil law, remain strictly within the limits of theory.

The issue becomes practical in case a foreign element is added - thus, the law of their last joint place of residence should be applied to the property relations of spouses (article 275 of the CoB(S)C), and to the proprietary right - the law of the property location; the contract is governed by the law chosen on the basis of mutual agreement of the parties. Whereas these legal orders may not coincide, the substantive result of this or that qualification will already be different. But even in such a circumstance, a sophisticated judge will be able to make a logically justified choice, based on the internal legal principles of the norms hierarchy such as *lex specialis derogat generalis*, etc., because we are talking about the possibility of dual qualification strictly within the concepts of domestic law.

The legal classification becomes indeed a problem when, in a potentially applicable foreign legal order, a relation, a certain element or a factual circumstance of it refers to a different legal institution or sub-branch than in the domestic law. Respectively, considering the issue from the foreign legal order position will lead to the application of a different conflict of laws rule and, as a result, to a different substantive legal solution. Foreign law norms, of course, are beyond the logic of the internal legal principles of hierarchy (it is impossible to define which of the two Civil Codes or the legal order norm is "more special") and in order to justify the application of this or that conflict of laws rules requires a rationale of fundamentally different nature.

The most prevailing theory in science is the *lege fori* classification theory, adhered to, in particular, by the discoverers of the problem F. Kahn (1891) [4] and E. Barten (1897) [5]. Barten was based on the postulate that by allowing the application of foreign law, the *lex fori* willingly restricts its sovereignty. For Barten, the fact that the content of the same legal institution or relation in substantive law and in conflict of laws is immutable, therefore, the sovereignty shall be restricted throughout the limits of the concepts, where the relation is considered in the *lex fori*. The foreign law can not be assumed as be able to determine which legal relationship belongs and which does not belong to the institution that *lex fori* intends to transfer to the jurisdiction of foreign law. Diversely, "*lex fori* will no longer be the master of his own house" [5].

The judge must follow his own of the two classifications and two expressions of sovereignty. As far as the legal concepts of law are formulated in an abstract, impartial and disinterested form, they may be applied well on their own territory to distinguish the domain of their own law from the domain of foreign law, as well as to distinguish the domains of different foreign legal systems. Barten concedes an exception in respect of the movable property and real estate definition, ceding it to the *lex rei sitae*, not because of the lack of sovereignty over foreign territory, but in the interests of the security of transactions involving property [5].

Qualificatio lege fori was supported by the majority of leading scientists and remains the dominant approach to the problem both in theory and in practice to this day. Notwithstanding, in the course of time, the Barten and Kahn basic postulates have undergone a significant rethinking. For example, the Italian scholar Diena, under the influence of the closest connection principle tends to

qualificatio lege causae, if the only connection of the case with the law of the country court is only the dispute adjudication and the affected legal systems are united in their relationship classification.

To date from a different angle, the postulate of mandatory coincidence of the legal concepts meaning in substantive and conflict of laws if not denied, then at least rejected. Virtually generally accepted that "concepts such as contract or tort should have a broader meaning in conflict of laws than in substantive law" [6]. As Robertson notes, "certain conflict of laws categories must be distinguished from those of domestic law because they formulate provisions for institutions of foreign law unknown to the domestic law of the court" [7].

It should be pointed out that a strict classification pursuant to the law of the court's country in a number of cases nullifies the possibility of applying the conflicts-of-law rule as such, thereby undermining their *raison d'être*. If the contract under domestic law is not valid, consequently, the parties' relations cannot be deemed contractual in spite of Article 1115.1 of the RK Civil Code referring invalidity to the sphere of contractual status, it is impossible to apply, say, Article 1112.1 of the RK Civil Code stating that "the contract shall be governed by the law chosen by the mutual agreement of the parties". The most eloquent example is Article 1 of the CoB(C)S: "marriage (matrimony) is an equal union between a man and a woman based on the free and full consent of the parties in the order set forth by the law of the Republic of Kazakhstan..."[2]. Of course, if we interpret marriage solely in the context of this article, the conflict-of-laws rules on marriage will not applied to similar unions contracted by the procedure of the foreign laws.

The *lege causae classification* is a diametrically opposed approach. The founder of this approach Despagnier believed that ignoring the foreign legislator will and vision in the application of its law is equal to not applying it. Thus, a law intended to regulate legal capacity cannot be applied, if the question interpreted in the *lex causae* as a legal capacity question has been transformed by the law of the country of the court into a form question. In case of *lege fori* classification, the domestic conflict-of-laws rule itself shall be violated, for example, Article 3.3 of the FCC subordinating legal capacity to the right of citizenship. If the forbiddance for olographic bequests by the Dutch, considered in the Holland as an issue of legal capacity, will be considered as an issue of form under French law. According to Despagnier, the judge must apply the foreign law classification in order to apply its provisions in accordance with own conflict of laws rules [8].

The "*rules of law classification*", otherwise named a "secondary classification" was proposed by Cheshire "in order to identify the legal category under which a particular rule falls, in order to verify whether it falls under the category in respect of which the law chosen by our conflict of laws rule is decisive" [9]. Essentially, being more a condition for the substantive law application, rather than a conflict of laws rule, this operation is beyond the scope of the this study theme, but without its consideration, the analysis of the problem would look incomplete.

The discrepancy within the meaning the of *lege fori* and *lege causae* may also occur in relation to the concepts of conflict of laws rule connecting factor, however, this issue seems to us rather exaggerated and far-fetched. This is testified by the fact that almost all researchers in this case tend to favor the *lege fori* classification, whilst the issue of the conflict of classification is inherent in the fundamental admissibility of the interpretation of the *lege causae* concepts (as can be seen in the example of paragraph 2 of Article 1085 of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan). Therewith, the majority of authors, stating the need to interpret the connecting factor in the context of domestic law, in principle do not bother with theoretical arguments, usually referring only to practical suggestions. Thuswise, according to T. V. Glinshchikova, "according to the existing Russian doctrine general approach, such classification should be carried out only in accordance with the law of the country of the court..., because only such a method of classification can ensure the necessary certainty in the choice of applicable law" [9].

Nevertheless, the acknowledgment of the conflict of "classification legal concepts of connecting factor" nature of the problem is inherent for the whole (post)Soviet doctrine, starting from Lunts [10]. For example, according to Zvekov, " ... the concepts that make up the connecting factor of the conflict-of-laws rule are often defined in different ways. Thuswise, there are discrepancies in the

definition of the different countries law of the contract conclusion place (the place of acceptance receipt by the offeror or the place of sending the acceptance), the place of causing harm (the place of commission of a malicious act or the harmful consequences occurrence place), etc. In these instances, the divergence in the content of the relevant concepts may, depending on their qualification, lead to completely different results in determining the applicable law, despite the fact that this definition will be based on the same conflict of laws rule." The reason is very simple, the interpretation of the connecting factor of the conflict of laws rule is not related to the legal classification of the relationship fixed in the scope of the conflict of laws rule" [11]. Posing the question of a conflict classification implies a fundamental possibility of interpreting the concepts of *lege causae*. In case of classifying the concepts of scope, the judge, even when interpreting the *lege causae*, chooses one or another domestic conflict-of-laws rule – he does not violate the domestic rules of conduct, he chooses the most appropriate rule. The concepts interpretation of connecting factor under foreign law would mean the substitution of a domestic rule of conduct for a foreign one, that is, a direct violation of the law. By analogy with criminal law, the scope classification is as if a judge would choose between qualifying the act as theft or robbery, but the interpretation of the *lege causae* connecting factor is similar to that of a judge who, having already qualified the act as robbery, would award a penalty for theft. The over-the-topness of the question of "connecting factors classification" in the conditions of the Kazakh legislation is fraught with the possibility of a false conclusion that it can in principle be carried out under foreign law, based on the wording of Article 1085, that does not specify the purpose and object of classification.

Meanwhile, it is evident that the interpretation of *lege causae* connecting factor is not permissible in all abstract cases, "if the legal concept is unknown to the law of the country court, is known by a different name or with a different content", but should be the subject of specific exceptions. A number of such exceptions are given in the Western literature. Thus, Barten departs from *qualificatio lege fori* with regard to the *locus contracti* definition, if the contract is concluded by correspondence – in this case, it must be determined by the law that provides for a later moment of its conclusion. Lipstein states three exceptions: the nationality of a person should be determined by the law of the country of which he or she is presumed to be a national; connecting factors received as a result of the international convention adoption should be interpreted in the context of the uniform application of the convention; in cases of *renvoi*, connecting factors of foreign conflict-of-laws rules of the IPL should be interpreted *lege causae*. Notwithstanding, as a general rule, "since the IPL is a national law and forms part of the *lex fori*, therefore, the *lex fori* alone determines in which cases the foreign law applies. Therefore, not only the necessary connecting factor choice, but also its interpretation is determined solely by the *lex fori*. Most of the listed problems in domestic law can be considered already overcome or prevented. Thus, in the Legal Status of Foreigners Law of the Republic of Kazakhstan, foreigners are defined as "persons who are not citizens of the Republic of Kazakhstan and have proof of their belonging to the citizenship of another state". With regard to the connecting factors of conventions, it is sufficient to refer to paragraph 3 of Article 4 of the Constitution on the priority of an international treaty. The fact connecting of foreign law under *renvoi* should be interpreted *lege causae* seems to follow from common sense, and, as it seems to us, is covered by the provision of Article 1086 of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan: "in case of applying foreign law, the court determines its norms content in accordance with their official interpretation, practice of application and doctrine in the relevant foreign state". The corresponding provision can be introduced into the legislation only for the purpose of reinsurance. Solely on the principles basis of the closest connection and international uniformity of decisions, the current legislation can be supplemented with a provision on the qualification of *lege causae*, if Kazakhstan is affected in the case solely as a place of legal proceedings and the interpretation of the connecting factor in competing legal systems coincide. For example, if a dispute between representatives of two common law countries raises the question of the contract conclusion place between the absentees, it would be fairer to proceed from the place of departure of the acceptance; In fact, the very possibility of holding such trials in domestic courts in the foreseeable future is questionable. Notwithstanding, in any case, the

connecting factor interpretation should, in my view, be separated from the classification of the basis of the claim, and the permissible cases of interpretation of the *lege causae* should be formulated in the form of separate exceptions.

References:

1. Alekseev S.S. *General theory of law. In 2 vols., vol. 2.* - M.: Yuridicheskaya literatura, 1981. - 360 p.
2. *The Code of the Republic of Kazakhstan on Marriage (Matrimony) and Family (26 December, 2011. No. 518-IV, has been amended by the 2014)*// https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31583872#activate_doc=2
3. *Civil Code of the Republic of Kazakhstan* // http://adilet.zan.kz/eng/docs/K940001000_
4. Kahn F. *Gesetzeskollisionen: ein Betrag zur Lehre des Internationalen Privatrechts* // [Jherings] *Jahrbucher für die Dogmatik des Heutigen Römischen und Deutschen Privatrechts.* – 1891. – Bd. 30 (Neue Folge Bd. 18). – S. 1-143.
5. Bartin É. *De l'impossibilité d'arriver à la solution définitive des conflits de lois* // *Journal du Droit international privé et de la jurisprudence française* [Clunet].
6. Ago R. *Règles générales des conflits de lois* // *Recueil des Cours / Collected Courses of the Hague Academy of International Law.* – 1936. – Vol. 58-IV, P. 243469.
7. Rabel E. *The Conflict of Laws: A Comparative Study. Vol. 1. 2-nd Edition.* – Ann Arbor: University of Michigan Press, 1958. – lxi, 803 p.
6. Despagnet F. *Des Conflits de Lois Relatifs à la Qualification des Rapports Juridiques* // *Journal du Droit international privé et de la jurisprudence française* [Clunet]. – 1898. – № 25. – P. 253-273.
8. North P.M., Fawcett J.J. *Cheshire and North's Private International Law. 13-th edition.* – London, Edinburg, Dublin: The Bath Press, 1999. – 1069 p.
9. Viejobueno S. *Private international law rules relating to the validity of international sales contracts* // *The Comparative and International Law Journal of Southern Africa.* – 1993. – Vol. 26, № 2. – P. 172-210.
10. Lunts L.A. *Course of international private law in three volumes.* - M.: Spark, 2002. - 1007 p.
11. Tolstykh V. L. *Conflict regulation in international private law: problems of interpretation and application of Section VII of Part Three of the Civil Code of the Russian Federation.* - Moscow: Spark, 2002. - 244 p.

МРНТИ: 73.29.17
УДК: 347.44 (547)

А.Ә. Өтепқалиева¹

¹*Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті*

ТМД ЕЛДЕРІНДЕГІ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЗАҢНАМАСЫМЕН САЛЫСТЫРҒАНДА ТАСЫМАЛДАУ ШАРТЫН ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа

Мақалада, ТМД елдері мен еліміздегі тасымалдау шартын жүзеге асыру ерекшеліктерін жан-жақты талдау және сипаттау негізінде шартқа отырушы тараптардың құқықтары мен жауапкершілігі сипатталады. Жолаушылар тасымалын жүзеге асыруда әрбір мемлекеттің тасымалдау шартына байланысты мемлекеттік заңнамаларында елімізбен салыстырғанда көптеген айырмашылықтар мен ерекшеліктердің бар екендігін анық. Аталған мәселе әртүрлі аспектілер бойынша заңнамалық материалдарды талдау негізінде тұжырымдалады.

Түйін сөздер: халықаралық тасымалдау, тасымалдау шарты, жолаушылар, ТМД, конвенция, көлік байланысы, жолаушылар тасымалы.

A.A. Utepkalieva¹

¹*K. Zhubanov Aktobe regional university*

FEATURES OF THE IMPLEMENTATION OF THE CONTRACT OF CARRIAGE IN COMPARISON WITH THE LEGISLATION OF KAZAKHSTAN IN THE CIS COUNTRIES

Abstract

The article, based on a comprehensive analysis and description of the features of the implementation of the contract of carriage in the CIS countries and the country, describes the rights and responsibilities of the parties entering into the contract. It is obvious that each state in the implementation of passenger transportation has many differences and features in comparison with our country in state legislation related to the contract of carriage. This question is formulated on the basis of an analysis of legislative materials on various aspects.

Key words: international transportation, contract of carriage, passenger, CIS, convention, transport communication, passenger transportation.

А.Ә. Өтепқалиева¹

¹*Актюбинский региональный университет им. Жубанова*

ОСОБЕННОСТИ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ ДОГОВОРА ПЕРЕВОЗКИ ПО СРАВНЕНИЮ С ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВОМ КАЗАХСТАНА В СТРАНАХ СНГ

Аннотация

В статье, на основе всестороннего анализа и описания особенностей осуществления договора перевозки в странах СНГ и страны, описываются права и ответственность сторон, заключающих договор. Очевидно, что каждое государство при осуществлении пассажирских перевозок имеет много отличий и особенностей по сравнению с нашей страной в

государственном законодательстве, связанных с договором перевозки. Данный вопрос формулируется на основе анализа законодательных материалов по различным аспектам.

Ключевые слова: международные перевозки, договор перевозки, пассажирские, СНГ, конвенция, транспортная связь, пассажирские перевозки.

Кіріспе. Тасымалдау шарттарын құқықтық реттеу шарттық міндеттемелер жүйесінде маңызды орын алады. Алып жатқан аумағының үлкендігі мен дамыған көлік желісі бар Қазақстан Республикасы үшін азаматтық айналымға қатысушылар арасында туындайтын тасымалдау қатынастары ерекше мәнге ие. Көлік тасымалы түрлері бойынша еліміз ТМД елдерімен халықаралық жолаушылар тасымалын орындауда бірлескен шараларды қабылдап, аталған салада әлемдік интеграцияға енуде көптеген жұмыстар атқарып келеді. Бірлескен жұмыстардың ішінде көлік түрлері мен тасымалдау әдістеріне байланысты тасымалдау шартын реттейтін келісімдерге келе отырып, әрбір шарттық міндеттемелердің мәнін ашатын нормаларды қамтиды.

Заң ғылым саласындағы шарт қатынастарына қатысты мәселелерді арнайы және жалпылама түрде зерттеулер жүргізген еңбектермен толыққан болатын. Халықаралық жолаушыларды тасымалдау бойынша орындалатын шарттың жалпы мәселелері М.И. Брагинский, А.Г. Быков, В.К. Андреев, А. Тарасов, М.Е. Ходунов т.б. ғалымдардың еңбектерінде қарастырылады. Отандық зерттеушілердің ішінде Г.И. Тулеугалиев, С.И. Клишкин, Ж.Б. Досжанов, М.А. Сарсембаев т.б. ғалымдардың еңбектерін атап өтуге болады.

Жұмысты жазуда ғылыми әдістер: сипаттамалық, тарихи, логикалық, салыстырмалы-құқықтық, жүйелік талдау әдісі қолданылды. Автор сонымен қатар зерттеудің қазіргі заманғы азаматтық құқықтанудың ережелеріне сүйенеді.

Негізгі бөлімі. Қазіргі таңда ТМД елдері мен Қазақстан арасында халықаралық тасымалдауларды жүзеге асыру бойынша көптеген халықаралық ұйымдар құрылып, өз қызметтерін заң жүзінде атқарып келеді. Мұндай ұйымдардың қатарына «Теміржол көлігі жөніндегі кеңесті» жатқызуға болады. Аталған ұйым 1992 жылы ақпан айында Қазақстан, Қырғызстан, Тәжікстан, Өзбекстан, Түрікменстан, Әзірбайжан т.б. мемлекеттердің бірігуі нәтижесін құрылған болатын. Аталған кеңестің негізгі міндеттеріне:

- көрші елдермен теміржол қатынастары жұмысын дұрыс үйлестіру;
- ұйымға мүше елдер арасындағы экономикалық-көліктік байланыстардың жұмысын арадағы келісімдер мен шарттарды әзірлеу;
- жүктер мен жолаушыларды тасымалдау шарты бойынша орын алатын олқылықтардың алдын алу.

ТМД елдеріне кіретін аумақта автокөлікпен жолаушылар мен жүкті тасымалдауды жүзеге асыру бойынша халықаралық келісімге қол қойылған. Конвенцияның негізгі талаптары мен шарттарына келісуші мемлекеттер арасында бірінғай келісімге келген. Аталған конвенцияға Бішкек қаласында қой қойылып, тек күшіне 1999 жылы ғана енген болатын. ТМД елдерінің территориясы арқылы өтетін автомобиль көлігімен тасымалдауды реттеуші конвенция 2003 жылға дейін қатысушы мемлекеттермен жеке-жеке ратификацияланған болатын.

Конвенцияның негізгі ережелерінде жолаушыларды тасымалдау бойынша шарттық міндеттемелердің орындалуы барысындағы жауапкершілік, тараптардың шағымдарын қанағаттандыру бойынша жұмыстар атқарады. Конвенцияға сәйкес ТМД немесе басқа елдер аралығында орындалатын тасымалдау шарты – билетпен рәсімделеді. Бұл біздің еліміздегі жолаушыларды тасымалдау шартымен ұқсас. Сондықтан да біздің еліміз аталған конвенциялар шеңберінде жұмыс атқарады.

Аталған конвенцияда жолаушылар мен жүкті тасымалдау шарты бойынша 2 негізгі талаптың орындалуы маңызды болып табылады: Біріншісі, конвенцияның 3-бабында көрсетілгендей мемлекеттер арасында орындалатын тасымалдау жеке, ұжымдық, мемлекеттік құқықтың субъектілері болып табылады. Екіншісі, тасымалдау көлігінің (автомобиль, автобус) мемлекеттік лицензиясының болуы. Бірақ, аталған мәселе конвенция шеңберінде

орындалатын шарттар бойынша әр мемлекетте әр түрлі болғандықтан, шарт өзгеріп тұрады. Аталған конвенцияға қатысушы мемлекеттерде лицензияның жарамдылығына байланысты көптеген мәселелер туындағандықтан, құзіретті органдар шартқа қатысушы мемлекеттер арасында өзара тану жобасын қолға алып, қазіргі уақытта тиімді жүзеге асырылып келеді. Бұдан бөлек, жолаушылардың қауіпсіздігіне байланысты туындайтын тасымалдау жауапкершілігі де аса маңызды мәселе ретінде қарастырылады. ТМД елдері үшін ортақ болып табылатын конвенцияда, тасымалдау шарты шеңберінде міндетті тармақ болатын жолаушылардың өмірі мен қауіпсіздігіне байланысты жауаптылық: денсаулығына келтірілген зиянды салдар немесе жолаушының қайтыс болуы. Осыдан барып, жолаушыға келтірілген зиян мөлшері анықталып, өтеу сомасы белгіленеді [1, 45-б.]. ТМД елдері үшін өтеу сомасына қатысты нақты шектеулер жоқ.

Ал жолаушы мен багажға келтірілген зиян бойынша жауапкершіліктен босатылудың жағдайлары:

- келтірілген зақымдану тасымалдаушының мүмкіндігі шеңберінен тыс немесе болжанбаған жағдайда орын алса;
- келтірілген залал тасымалдау барысында рұқсат етілмеген заттардың себебінен туындаған жағдайда;
- келтірілген залал жолаушының өз кінәсінен орын алса, тасымалдаушы жауапкершіліктен босатылады. Ал бұл жағдайдан басқа кезеңдерде жолаушы белгілі бір жауапкершіліктің орындалмауына байланысты жазбаша түрде шағым келтіре алады. Аталған мәселе төңірегінде жолаушыға сотқа жүгінуге дейін шаралар қарастырылған.

Халықаралық акт бойынша жолаушылардың өміріне келтірілген зиян мөлшері мен соның негізіндегі жауапкершілік бойынша жолаушы сотқа жүгінуге құқылы. Ол үшін аталған істі қарайтын сот мекемесі сол оқиға болған жерде немесе жолаушы мен тасымалдаушының тұрақты мекен-жайына байланысты орналасқан сот органдары аталған істі қарай алады. Бұл конвенцияның ерекшелігі – мерзімінің үш жылға дейін сақталуында. Демек, жолаушының денсаулығы мен жүкке келтірілген зиян бойынша жолаушының қоятын талабы аталған мерзім шеңберінде заңды болып табылады. Аталған конвенцияларда халықаралық жолаушылар тасымалын жүзеге асыратын көлік түрлерінің ерекшеліктеріне байланысты тасымалдау құжаттары, шарттық міндеттемелер, жолаушылар мен тасымалдаушылардың міндеттері мен құқықтары регламенттелген. Жолаушылар мен оларды тасымалдаушылар арасында туындауы мүмкін кикілжіңдер немесе даулы мәселелерге байланысты жағдайларды реттеуде тасымалдау шартының орындалатыны белгілі.

Ресейлік ғалымдардың еңбектерінде тасымалдау шартының сипатына байланысты келесідей анықтамалар беріледі. Зерттеуші А.М. Эрделевский жолаушылар тасымалын орындауда жасалатын «тасымалдау шарты» РФ АК-не түсінікте бере келе, «... консенсуальды және келісім екіжақты міндетті» [2]. Бұл пікірді одан әрі дамытушы заңгер-ғалымдар Д.А. Менделеева мен В.Т. Смирнов [3]: «тасымалдау шарты өзара өтелетін, келісімді және жүк тасымалы шартынан өзгеше» деген пікірді ұсынады. Зерттеуші В.В. Витрянскийдің еңбегінде «тасымалдау шартының» жүкті тасымалдау шартынан ерекшелігін ашып көрсетіп, келесі анықтамасын ұсынады: «жолаушыларды тасымалдау шартының жүк тасымалы шартынан ерекшелігі – оның консенсуалды, яғни билетті сатып алған сәттен бастап келісім жасалады және жолаушы мен тасымалдаушының шартта көрсетілген міндеттер мен жауапкершілікті орындауды міндеттейді» [4, 132-б.],-деп көрсетеді. Зерттеушінің ұсынған анықтамасы, жоғарыдағы ғалымдардың сипаттауларынан ерекше. В.А. Беловтың [5] анықтамасында, тасымалдау шарты азаматтың жолаушы мәртебесін алған сәттен бастап жасалған болып есептеледі деген пікірде.

Қазіргі таңда ТМД елдері мен Қазақстан Республикасы арасында халықаралық жолаушыларды тасымалдау саласын дамытып, интеграциялау бойынша көптеген бірлескен жұмыстар атқарылып келеді. Әлемдік көлік жүйесінде ынтымақтастықты кеңейту мен одан әрі тереңдетуде көлік саласы бойынша өкілдері кеңес өткізіп, қабылданған

тұжырымдамаларды талдап, ортақ шешімге келуде жұмыстар атқаруда. Аталған жұмыстарды ұйымдастырудың міндеті ретінде осы ұйымға мүше елдердің жолаушылар мен жүктерді тасымалдауы бойынша нақты стратегиялар қабылдап, тасымалдауды барынша тиімді етудің жолдары нақтыланған болатын.

Ал 2008 жылы 15 қарашада ТМД елдері мемлекет басшыларының көлік саласындағы, оның ішінде халықаралық тасымалдауды орындауға, жолаушылар мен жүктерді тасымалдау саласындағы ынтымақтастықты дамытудың 2020 жылға дейінгі тұжырымдамасы қабылданып, арнайы кеңес өткізген болатын. Кеңесте осы шараларды нақтылаудың арнайы құжаты қабылданып, онда 2020 жылға дейінгі басым бағыттар анықталған болатын:

- ТМД-ға қатысушы елдердің көлік дәлізін қалыптастыру;
- тарифтік саясат;
- көлік түрлеріне қатысты стратегиялық дамыту тұжырымдасын қабылдау;
- халықаралық тасымалдау барысында орын алатын кедергілерді жою;
- кедендік салық пен шекарадағы тексерулерде орын алатын кедергілерді жою;
- жолаушыларды тасымалдауды және жүктерді көліктің барлық түрлерімен, оның ішінде ТМД-ға қатысушы мемлекеттер арасындағы автомобиль және теміржол-паром қатынастарында және т.б. тасымалдауды жүзеге асыру.

Қазіргі таңда әлем елдерінде экономикалық өсімнің басты шарты – көлік түрлері арқылы тасымалдауды жүзеге асыру және осы қызметтерді көрсету арқылы азаматтардың қажеттіліктерін қамтамасыз ете алуға болады. Осы қызметтерді көрсетуде көлік түрлерінің ішінде әуе қатынасы басты орынды алады. Бұл оның жылдамдығы мен ыңғайлылығының арқасында мүмкін болды [5].

Жыл сайын осы көлік түрі арқылы көптеген жолаушылар мен жүктер тасымалданып, азаматтық қызметті тиімді атқарып келеді. Жолаушылар тасымалының артуына байланысты қызмет түрінің мен оның сапасына үлкен жауапкершілік артылады. Сол себепті де тасымалдау мен жолаушылардың қауіпсіздігіне қатысты нақты іс-шаралар ұйымдастырылуы керек деген ойдамыз. Соның негізінде тасымалдаушылардың жауапкершілігінің артуы заңды құбылыс. Біздер осы олқылықтың алдын алу және еліміздегі мен басқа да елдердегі жолаушылар тасымалы барысында орын алатын жауапкершілік ұғымының әр елдің заңнамасында қалай көрініс тапқанын анықтап білдік.

Көптеген мемлекеттердің заңнамасында тасымалдау процесіне қатысушы жолаушыға, оның денсаулығына келтірілген зардап немесе оның өліміне алып баратын жағдайларда және оның белгіленген жеріне дейін жеткізуде кешіктіру орын алған жағдайда тасымалдаушының жауапкершілігі қарастырылады. Мұндай жағдайлардың орын алуы заңды жауапкершіліктің құқықтық табиғатын анықтайды. Деликт ұғымы осы құқық бұзушылық сипатында қолданылады. Бұл азаматтардың өмірі мен оның мүлкіне тигізген зиянына байланысты орын алады. Мысалы, Украинаның АҚ-де көлік жарғыларында жауапкершілікке байланысты нормалар жолаушыны тасымалдау кезінде тасымалдаушының жауапкершілігінен орын алады. Тасымалдаушының шартта көрсетілген міндеттерді орындамауы барысында жауапкершілікке тартылады. Осыған байланысты тасымалдаушының жауапкершілігін туындататын жағдайларды ұсынамыз.

- А) жолаушыны тасымалдау уақытын кешіктіру;
- Б) тасымалдау уақытын бұзу;
- С) жолаушының өмірі мен денсаулығына зиян тигізу;
- Д) жүгіне зиян келтіру немесе жоғалуы.

Көріп отырғанымыздай, көрсетілген жағдайларда тасымалдаушы тараптардың уағдаластығы бойынша көлік жарғыларымен (кодекстермен, жарғылармен) белгіленетін айыппұл нысанында мүліктік жауаптылықта болады. Жауапкершілік сипаты мен мөлшері келтірілген шығын немесе бұзылған міндеттерге байланысты анықталады.

2017 жылы Ресей Федерациясы «Халықаралық тасымалдау нормаларын біріктіретін Монреаль конвенциясына қосылу туралы» Заңға қол қойды. Аталған конвенцияға қосылу

арқылы жолаушылар тасымалын орындаудағы жауапкершілік пен жолаушылардың қауіпсіздігіне байланысты нақты іс-шаралар орын алған болатын. 1955 жылы Варшава конвенциясына «Гаага хаттамасы» үлкен өзгерістер енгізді. Конвенцияда жолаушылардың билеті, нысаны, тасымалдау шартындағы қажетті деректердің толықтырылуы, жолаушылардың қауіпсіздігіне байланысты жауапкершілік шегі артты. Жауапкершілік шегінің халықаралық сомасы – француз франкімен есептелінді. 1971 жылы жолаушылардың қауіпсіздігі мен жүкке байланысты жауапкершіліктің бекітілуін – Гватемала хаттамасы толықтырды. Хаттамада халықаралық тасымалдаумен тек заңды негіздегі тасымалдаушы ғана айналысуы керек деген нақты шешім қабылданды.

Монреаль конвенциясы – 1999 жылы қабылданып, Варшава Конвенциясының кейбір заңдарына өзгерістер енгізілген болатын. Қазіргі таңда конвенцияны 103 мемлекет ратификациялаған болатын. Монреаль конвенциясына қосылу арқылы қазіргі таңда әуе арқылы тасымалдауда жауапкершіліктің мөлшері артты. Конвенцияда жауаптылықтың шегі 389 600 АҚШ долларды құрайды, ал салмағы кіші әуе кемелері үшін 314 325 АҚШ доллары. Жолаушының өлімі мен дене жарақатына әкелген зияны үшін жауаптылықтың ең жоғарғы шегі – 148 263 АҚШ доллары. Бұл әрбір қаза тапқан және дене жарақатын алған адам үшін төленеді [6, 10-б.]. Аталған халықаралық конвенциялардың барлығы тұрақты және тұрақты емес халықаралық әуе қатынастары шеңберінде жүзеге асырылатын халықаралық тасымалдарға, сондай-ақ егер олар бірыңғай деп қараса, бірнеше жүйелі тасымалдаушылар жүзеге асыратын халықаралық тасымалдарға қатысты қолданылады. Байқағанымыздай, жолаушылардың тасымалдау шартындағы жауапкершілік көлемі ТМД елдері ішінде өзіндік ұқсастығымен ерекшеленеді. Жауапкершілік туындатқан шығын көлемі мен міндеттемелердің орындалуы бірдей деп айта аламыз.

Тасымалдау шарты бойынша тасымалдаушы жөнелту қызметін орындауының нәтижесі – оң нәтижеге бағытталуы керек. Бұдан тасымалдау сапасының, яғни осы қызметті тұтынушының жайлылығы мен тасымалдау шартымен делдал болады. Сапа үш параметр бойынша бағалануы тиіс: қозғалыс қауіпсіздігі, қозғалыс жылдамдығы, сапардың ыңғайлылығы және жайлылығы [7, 21-б.].

Қорыта келе, көптеген халықаралық тасымалдау шарттарында тасымалдаушылардың жауапкершілігі нақты көрсетілген. Сонымен қатар, жауапкершіліктің шегі жолаушының денсаулығына немесе оның өміріне қауіп төнген жағдайда салынатын өтемақының шекті мөлшерімен сипатталады. Сонымен қатар, жолаушылар тасымалын орындауда тасымалдау шартының еліміздегі және ТМД заңнамаларындағы ерекшеліктері мен оның негізінде қалыптасатын жауапкершіліктің орны талданған болатын.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Сарсембаев М.А. *Международное право: учебник* / Сарсембаев М.А. – 3-е изд. – Алматы: Дәнекер, 2002. – 344 с.
2. *Гражданский кодекс Российской Федерации: ч. 1-3: (офиц. текст с изм. и доп. на 1 февр. 2005 г.) / постатейн. коммент. А.М. Эрделевского.* – М.: Библиотечка «Российская газета», 2005. – 703 с.
3. Смирнов В.Т. *Транспортное право: учебник* / В.Т. Смирнов. – М.: НОРМА, 2010. – 320 с.
4. Витрянский В.В. *Договор перевозки: учебное пособие* / В.В. Витрянский. – М.: НОРМА, 2011. – 450 с.
5. Елисеев Б.П. *Воздушные перевозки: законодательство, комментарии, судебная практика, образцы документов [Электронный ресурс]* / Б.П. Елисеев // СПС «Консультант Плюс». Дата обновления 06.04.2021.
6. Егорова М.А. *Особенности изменения и расторжения коммерческих договоров* / М.А. Егорова // Юрид. мир. – 2010. – №5. – С. 10-14
7. Аксаментов О.И. *Некоторые проблемы ответственности перевозчика по договору воздушной перевозки* / О.И. Аксаментов // *Кодекс ИНФО.* – 2000. – №10. – С. 21-24.

ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ КРИМИНОЛОГИЯ
УГОЛОВНОЕ ПРАВО КРИМИНОЛОГИЯ
CRIMINAL LAW CRIMINOLOGY

МРНТИ:10.77.51

УДК:343.3/7

К.А. Бабакулов¹, Ж.Ж. Давлетбаева¹

¹ҚР Президентінің жанындағы мемлекеттік басқару академиясы

СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚ ӘЛЕУМЕТТІК-ҚҰҚЫҚТЫҚ
ҚҰБЫЛЫС РЕТІНДЕ

Аңдатпа

Сыбайлас жемқорлық - қазіргі әлемдегі ең қауіпті әлеуметтік пандемиялардың бірі.

Жаһандық экономика жағдайында Қазақстан Республикасын қоса алғанда, көптеген елдер мемлекет қызметінің негізгі бағыттарының бірі ретінде сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл саласына ерекше назар аударады.

Бұл мақала қазіргі заманғы сыбайлас жемқорлықтың ең өзекті және өткір мәселелерінің біріне арналған.

Бұл мақалада сыбайлас жемқорлыққа сипаттама берілген, сыбайлас жемқорлықты әлеуметтік-құқықтық құбылыс ретінде құқықтық түсінудің құқықтық нормалары талданған.

Түйін сөздер: сыбайлас жемқорлық, күрес, саясат, мемлекет, қылмыс стратегиясы, пара беру және қауіп.

K.Babakulov¹, Zh.Davletbaeva¹

¹Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan

CORRUPTION AS A SOCIAL AND LEGAL PHENOMENON

Abstract

Corruption is one of the most dangerous social pandemics in the modern world.

In the context of the global economy, most countries, including the Republic of Kazakhstan, pay special attention to the sphere of anti-corruption, as one of the key areas of state activity.

This article is devoted to one of the most topical and acute problems of modern corruption.

This article presents the characteristics of corruption, analyzes the legal norms of the legal understanding of corruption as a socio-legal phenomenon.

Keywords: corruption, struggle, politics, states, crime strategy, bribery and danger.

К.А. Бабакулов¹, Ж.Ж. Давлетбаева¹

¹Академия государственного управления при Президенте РК

КОРРУПЦИЯ КАК СОЦИАЛЬНО-ПРАВОВОЕ ЯВЛЕНИЕ

Аннотация

Коррупция является одним из наиболее опасных социальных пандемий в современном мире.

В условиях глобальной экономики большинство стран, включая Республику Казахстан, особое внимание уделяют сфере противодействия коррупции, как одному из ключевых направлений деятельности государства.

Данная статья посвящена одной из самых злободневных и острых проблем современности – коррупции.

В данной статье представлена характеристика коррупции, проанализированы правовые нормы правопонимания коррупции как социально-правового явления.

Ключевые слова: коррупция, борьба, политика, государство, пресупление стратегия, взятка и опасность.

Коррупция – не просто правонарушение. Она подрывает веру в эффективность государства и является прямой угрозой национальной безопасности. Мы должны резко усилить борьбу с коррупцией, в том числе посредством совершенствования антикоррупционного законодательства, с тем чтобы достичь нашей конечной цели – искоренить коррупцию как явление [1]. Исследование вопросов борьбы с коррупцией является одним из направлений Концепции правовой политики Республики Казахстан [2], как и иных основополагающих программных документах ряда государств мира. Двувекторность правовой политики Республики Казахстан определила гуманизацию мер уголовно-правового воздействия в отношении лиц, совершивших впервые преступления небольшой или средней тяжести, в сочетании с усилением борьбы с тяжкими и особо тяжкими преступлениями, с коррупционными проявлениями. Елбасы Н.А. Назарбаев отметил общественную опасность проникновения коррупции в различные сферы жизни, связь коррупции с искажением экономической политики и стратегии развития страны [3].

Опасность коррупции для общества обуславливается ее непосредственной ролью в детерминированности преступности и прежде всего корыстной направленности. Коррупция посягает на нормальную деятельность государственного аппарата, подрывает законность и справедливость в функционировании государственных органов, вызывает недоверие к государственной политике в целом, что разрушает нравственные ценности общества, способствует выстраиванию латентной системы искаженных ценностных ориентаций в правовой и государственной сферах. Коррупция приводит к конфликтно-опасной дифференциации общества по уровню нелегальных и нелегитимных доходов, восприятию «двойных стандартов» как возможных и предполагаемых условий осуществления законных интересов физических и юридических лиц, и, в то же время, является транснациональной угрозой для современных государств, что обуславливает необходимость формирования сбалансированного механизма противодействия коррупции на международном, национальном и региональных уровнях. Особенно значимой представляется роль судебной системы в механизме предупреждения коррупции и коррупционной преступности. Арбитром при выявлении и противодействии коррупции выступает судебная система, как основной проводник в реализации правовых и специально-криминологических средств борьбы с коррупцией. Однако, применение этих средств никогда не будет эффективным, если коррупционные процессы охватят саму судебную систему.

Коррупция – в высокой степени опасное явление криминализации общества и государства. Повышенная степень общественной опасности коррупции проявляется в подрыве основ государственности и при достижении определенного уровня превращается в угрозу национальной безопасности.

XVII конгресс ООН, состоявшийся в 1990 г., в своей резолюции «Коррупция в сфере государственного управления» определил коррупцию как злоупотребления государственной властью для получения выгоды в личных целях, отметив всеобъемлющий и глобальный характер этого проявления, существенно нарушающей принципы демократии и государственного управления, равенства и социальной справедливости, препятствующей конкуренции, затрудняющей экономическое развитие и угрожающей стабильности демократических институтов и моральным устоям общества; отмечена «повсеместность» коррупции [4]. Такое определение данному социальному явлению особенно точно отражает ее сущность. Коррупция настолько приковывает к себе внимание со стороны государства, что во всех программных документах, так или иначе, определяется необходимость борьбы с ней. Так, в своем Послании народу Казахстана «Стратегия «Казахстан - 2050»: новый политический курс состоявшегося государства», Н.А. Назарбаев акцентировал внимание на необходимости объединения усилий государства и общества против коррупции на основании того, что коррупция «подрывает веру в эффективность государства и является прямой угрозой национальной безопасности» [5], В этом стратегическом документе определен системный характер противодействия коррупции (непосредственно с самой коррупцией, и с причинами их порождающими), обоснована «необходимость создания правового режима, при котором совершение коррупционных правонарушений будет сведено к минимуму конкретных шагов» [6].

Основные потери от коррупции видятся в уменьшении доходов государственного бюджета за счет косвенного уменьшения объема, производимого валового национального продукта, расширения теневой экономики. «Взятка», - по мнению Г.С. Мауленова, «обеспечивает предоставление неконкурентных преимуществ, что подрывает рыночные отношения как таковые, создает новые коррупционные монополии, часто связанные с организованной преступностью, снижает эффективность экономики в целом», при этом автором отмечается невозможность соблюдения «честных правил рыночной игры», когда ... должностные обязанности государственных служащих «превращаются в особый вид товара». И в этом мы солидарны с данной позицией.

Определяя коррупцию как сложное социальное явление, отметим, что нет единого доктринального понятия коррупции. Мы рассматриваем коррупцию не как единичное деяние, конкретный состав уголовного правонарушения, а как совокупность деяний, схожих по основным признакам, совершенных должностными лицами, а также как специфическое социально-правовое явление, выступающее источником опасности криминальной пораженности общества.

Коррупция, если понимать её широко, существовала на протяжении всей истории человечества, с ней велась ожесточенная борьба на самых разных уровнях: в законодательстве ряда государств, программных документах политических партий и движений содержались основные направления борьбы с различными проявлениями коррупции (Страны Ближнего и Среднего Востока, Латинской Америки, Центральной Европы и др.). Для Италии, России, Турции, Японии, коррупция, к большому сожалению, стала явлением обыденным. Коррупция распространена во многих государствах, и основными факторами, провоцирующими ее проявление, являются социальная и экономическая нестабильность, что является справедливым и для казахстанского общества. Не стоит забывать, что сам термин «коррупция» не является элементом понятийно-категориального аппарата, характерного для юриспруденции, поэтому формулирование его правовой дефиниции вызывает некоторые затруднения.

В научных публикациях содержится большое количество определений, которые ставят во главу то один признак, то другой, по-разному соотносят формы и проявления коррупции. В

частности, коррупция ассоциируется с общественно вредным виновным деянием, противоречащим требованиям правовых норм, в отличие, например, от понимания коррупции западными правоведами, расширяющими рамки понимания коррупции до девиантного поведения политической элиты, относя к коррупционным нарушениям моральных и этических норм. Такая позиция авторов сформировалась, скорее всего, из-за законодательного установления признаков коррупции. Приемлемым, на наш взгляд, является позиция А.И. Долговой и Н.Ф. Кузнецовой, которые связывают коррупцию с социальным явлением, подкупом, основанным на использовании служебных полномочий, авторитета и возможностей» [7].

Интересна позиция С.М. Будатарова, который главным отличительным признаком коррупции определяет подмену представителями власти интересов общества интересами частного характера. В этом плане коррупция сводится к следующей схеме: представитель власти, подменяя одни интересы другими интересами, вступает в конфликт с «интересами общества» [9]. Следовательно, под данное понятие можно «подвести» любое получение незаконного вознаграждения или получение блага для себя (обращаем внимание на то, что в УК РК выделяется самостоятельная норма, предусматривающая ответственность за незаконное получение вознаграждения, которая по признакам объективной стороны не совсем четко отделена от состава получения взятки) [10].

Результаты опросов, проведенных казахстанским исследовательским центром «Сандж» по заказу Агентства по делам государственной службы среди населения страны, госслужащих и предпринимателей показывают, что 17,4% респондентов считают Казахстан одним из самых коррумпированных государств, 11% считают, что у нас коррупции больше, чем в других странах, 67% полагают, что коррупции столько, сколько и в большинстве стран и только 2,8% считают, что в нашей стране коррупции меньше, чем в других странах [11]. С тем, чтобы максимально снизить коррупцию как явление и обеспечить безопасность нашего общества, когда народ Казахстана будет убежден в своей защищенности от коррупционных проявлений, нам следует усилить борьбу с коррупцией посредством качественного и комплексного совершенствования антикоррупционного законодательства.

Для достижения целей Стратегии «Казахстан - 2050», Указом Президента Республики Казахстан от 26.12.2014 года была утверждена «Антикоррупционная стратегия Республики Казахстан на 2015 - 2025 годы», в рамках реализации которой распоряжением Председателя Верховного Суда Республики Казахстан от 12.02.2015 года был утвержден Комплексный план по противодействию коррупции в судебной системе Республики Казахстан на 2015 - 2017 годы, предусматривающий мероприятия по противодействию коррупции, направленные на закрепление основ предупреждения коррупции и борьбы с ней, минимизации и ликвидации последствий коррупционных правонарушений.

Отличительной особенностью понимания коррупции в западноевропейских государствах является то, что санкции, предусмотренные в нормах уголовных законов за все виды подкупа, довольно суровы - это, по общему правилу, лишение свободы и денежные штрафы; причем «разрыв» между нижним и верхним пределами относительно-определенных санкций нередко весьма существенный. Например, вымогательство взятки (ст. 317 УК Италии) влечёт наказание в виде лишения свободы на срок от 4 до 12 лет. «Получение взятки» (ст. 432-11) в УК Франции наказывается тюремным заключением на срок до 11 лет и штрафом до I миллиона франков. Лишением свободы на срок от I года до 10 лет наказывается получение взятки судьей или третейским судьей по ч.2 ст.332 УК ФРГ. Особенно строгие меры наказания предусмотрены для должностных лиц, которые за взятку способствовали вынесению неправосудного приговора (ст. 319-3 УК Италии).

Избирательно относится законодатель некоторых государств к случаям совершения преступлений с основными и привилегированными составами. Так, наказание за получение и дачу взятки по УК Франции, ФРГ, Италии одинаковы (ч. I ст. 331 и ч. I ст. 333 УК ФРГ; с i 432-1 I и ст.433-1 соответственно). Однако за «Подстрекательство к подкупу» (ч.I ст. 322 УК

Италии) предусмотрено наказание, не превышающее двух третей той меры, которая может быть назначена в аналогичном случае взятополучателю. Схожим в части правового регулирования моментом уголовного законодательства государств Западной Европы является то, что, по сравнению с правом Казахстана, США, Великобритании, регламентация уголовно-правовых мер предупреждения подкупа в Италии, Франции, ФРГ довольно устойчива. Специфика уголовной ответственности за подкуп в США и Великобритании состоит в следующем: диспозиции норм более казуистичны, предмет взятки трактуется широко; субъектами ответственности за коррупцию признаются не только физические, но и юридические лица; меры наказания менее суровы, чем в странах Западной Европы; при осуществлении уголовного преследования за взяточничество имеют место некоторые процессуальные особенности; источники права, содержащие нормы об ответственности за коррупцию), многочисленны, а законодательство не отличается стабильностью.

Казахстан ратифицировал Конвенцию Организации Объединенных Наций против коррупции Законом от 4 мая 2008 года № 31-IV «О ратификации Конвенции Организации Объединенных Наций против коррупции»[20].

Мониторинг реализации положений Конвенции осуществляется Секцией по вопросам коррупции и экономических преступлений Управления Организации Объединенных Наций по наркотикам и преступности (УНП ООН).

Казахстан активно участвует в работе ОЭСР по борьбе с коррупцией для стран Восточной Европы и Центральной Азии.

Основной целью ОЭСР по борьбе с коррупцией для стран Восточной Европы и Центральной Азии является поддержка стран-членов в их усилиях по предотвращению и борьбе против коррупции, обмен информацией, разработка хороших практик и координация донорской помощи в форме встреч и семинаров, программ взаимного обучения и специализированных тематических проектов.

С 2006 года Казахстан участвует в реализации Стамбульского плана действий по борьбе с коррупцией.

Казахстан прошел уже четыре раунда мониторинга выполнения рекомендаций Стамбульского плана действий по борьбе с коррупцией.

Стамбульский план действий по борьбе с коррупцией поддерживает реформы в области борьбы с коррупцией посредством страновых обзоров и постоянного контроля за выполнением рекомендаций.

13 сентября 2017 года в Париже был утвержден на заседании Сети ОЭСР 4-й раунд мониторинга в рамках Стамбульского плана действий по борьбе с коррупцией». 4-й раунд мониторинга в рамках Стамбульского плана действий по борьбе с коррупцией используется нами в качестве второго исходного документа для анализа прогресса в антикоррупционном законодательстве Республики Казахстан.

Значительное внимание борьбе с коррупцией и ее предупреждению уделяет мировое сообщество. Под эгидой Организации Объединенных Наций (ООН) приняты:

1. Резолюция ЭКОСОС (Экономический и социальный Совет ООН) по борьбе с коррупцией.
2. Международный кодекс поведения государственных должностных лиц.
3. Декларация о борьбе с коррупцией и взяточничеством в международных коммерческих организациях.

Не меньшая работа проводится Советом Европы, Европейским Союзом, Организацией Американских государств (ОАГ), Организацией экономического развития и сотрудничества (ОЭСР) и некоторыми другими. В части принятых документов, наряду с перечислением правонарушений, попадающих под разряд коррупционных, предприняты попытки дать обобщенное определение коррупции.

Справочный документ ООН о международной борьбе с коррупцией определяет коррупцию как злоупотребление государственной властью для получения выгод в личных

целях. Практически идентично с ним определение Всемирного Банка: «коррупция - злоупотребление государственной властью ради личной выгоды». В настоящее время в силу большей изученности феномена коррупции эти определения представляются несколько ограниченными.

В целом международные нормативно-правовые акты по-разному подходят к вопросу об определении коррупции, что зачастую обусловлено особенностями предмета их регулирования.

Закон «О противодействии коррупции» [12] и «О государственной службе Республики Казахстан» [13] являются важнейшими законами в борьбе с коррупцией. Закон «О противодействии коррупции» направлен на борьбу с собственно коррупцией и регулирует общественные отношения в сфере противодействия коррупции, закон «О государственной службе Республики Казахстан» регулирует общественные отношения, связанные с поступлением на государственную службу Республики Казахстан, ее прохождением, прекращением, определяет материальное обеспечение, правовое положение и социальную защиту государственных служащих.

Очередным шагом в понимании коррупции стал принятый в Казахстане 18.11.2015 г. Закон №410-V ЗРК «О противодействии коррупции» (по состоянию на 15.01.2016 г.), в котором коррупция связывается с «незаконным использованием своих должностных (служебных) полномочий и связанных с ними возможностей в целях получения или извлечения благ и преимуществ» и как самостоятельная форма коррупции «подкуп путем предоставления благ и преимуществ».

В Законе Республики Казахстан «О противодействии коррупции», «противодействие коррупции» определено аналогично российскому законодательству в части регулирования деятельности субъектов противодействия коррупции. В этом нам видится определенная закономерность и связь законодательства двух государств».

Итак, в законодательстве различных современных государств предусмотрены нормы, закрепляющие ответственность за совершение коррупционных преступлений. Понятие коррупции неоднозначно и трактуется разными авторами исходя из уровня (состояния) коррупции в стране, правовых традиций и доктринального менталитета.

Представляется, что коррупция выступает как антиобщественное социально-правовое явление, заключающееся в различных служебных злоупотреблениях и в фактическом «превращении» публичных функций должностных лиц и иных специальных субъектов, в объект купли-продажи, в «приватизации» в личных, корыстных, трайболистских интересах данных функций и полномочий. Коррупция причиняет вред правам и свободам граждан, законным интересам организаций, интересам общества и государства в сфере правосудия, общественной и государственной безопасности и иным социальным ценностям, выражая совокупность всех уголовных правонарушений коррупционной направленности.

Коррупция как социальное явление присуще всем государствам мира, она является неотъемлемым атрибутом публичной власти. Ее социальную сущность характеризуют экономический, политический, правовой, морально-психологический и другие аспекты.

Список использованной литературы:

- 1. Стратегия "Казахстан-2050": новый политический курс состоявшегося государства. Послание Первого Президента Республики Казахстан - Лидера Нации Н.А. Назарбаева народу Казахстана, 14 декабря 2012 года. // <https://www.akorda.kz/ru/events> (дата обращения: 17.03.2021 г.)*
- 2. Концепция правовой политики РК на период 2010-2020: Указ Президента РК от 2009 года [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://online.zakon.kz/> (дата обращения: 15.03.2021 г.)*
- 3. Послание Президента Республики Казахстан - Лидера Нации Н.А. Назарбаева народу Казахстана, г. Астана, 14 декабря 2012 года Стратегия "Казахстан-2050": новый*

политический курс состоявшегося государства// <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1200002050> (дата обращения: 15.03.2021 г.)

4. Коррупция в сфере государственного управления //Резолюция Восьмого Конгресса ООН по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями. - Нью-Йорк, 1990. – С. 150-153.

5. Послание Президента Республики Казахстан - Лидера Нации Н.А. Назарбаева народу Казахстана, г. Астана, 14 декабря 2012 года Стратегия "Казахстан-2050": новый политический курс состоявшегося государства// <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1200002050> (дата обращения: 20.03.2021 г.)

6. Статья Президента Н.А. Назарбаева «План нации - путь к казахстанской мечте» 6 января 2016 года. [Электронный ресурс] // Режим доступа: http://www.akorda.kz/ru/events/akorda_news/press_conferences/statya-glavy-gosudarstva-plan-nacii-put-k-kazahstanskoi-mechtehttp://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31297479 (дата обращения: 20.03.2021 г.)

7. Ибрагимов Е.М., Хамдеев А.Р. Сущность понятия антикоррупционная культура и ее функции // Современные проблемы науки и образования. – 2013. – № 3. - //Режим доступа: <http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=9329> (дата обращения: 10.03.2021 г.)

8. Будатаров С.М. Понятие коррупции в российском законодательстве и юридической литературе. // [Электронный ресурс] - Режим доступа: <http://journals.tsu.ru/uploads/import/872/files/359-106.pdf>. (дата обращения: 09.03.2021 г.)

9. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V ЗРК, ст. 247 УК РК// <http://adilet.zan.kz/> (дата обращения: 15.03.2021г)

10. Закон Республики Казахстан от 23 ноября 2015 года № 416-V «О государственной службе Республики Казахстан»// <http://adilet.zan.kz/> (дата обращения: 20.03.2021г)

11. Закон Республики Казахстан «О противодействии коррупции» от 18 ноября 2015 года № 410-V ЗРК// <http://adilet.zan.kz/> (дата обращения: 20.03.2021г)

МРНТИ: 10.77.31

УДК:343.24.01

Ж.Ж. Мамбеков¹

Ғылыми жетекшісі: Э.П. Кенжибекова

¹Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті

ҚАЗІРГІ ҚОҒАМДА ӨЛІМ ЖАЗАСЫНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Аңдатпа

Бұл мақалада Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексімен қабылданған өлім жазасы және оған жарияланған мораторий жайлы айтылған. Мақала өлім жазасының элеуметтік-психологиялық элементтерін жүзеге асыру кезінде мінез-құлық актілеріндегі басқа да ерекшеліктерді анықтауға арналған. Өлім жазасын жалпылама сипаттамасына талдау және практикада маңыздылығын қарастыру.

Түйін сөздер: қылмыс, мораторий, үкім, терроризм, экстремизм, санкция, геноцид, диверсия, рецидивист.

Zh.Mambekov¹

Scientific adviser: E.P. Kenjibekova

¹Abai Kazakh National Pedagogical University

LEGAL ASPECTS OF THE DEATH PENALTY IN MODERN SOCIETY

Abstract

This article refers to the death penalty adopted by the Criminal code of the Republic of Kazakhstan and the declared moratorium on it. The article is devoted to identifying other features in acts of behavior in the implementation of socio-psychological elements of the death penalty. Analysis of the General characteristics of the death penalty and consideration of its significance in practice.

Key words: crime, moratorium, sentence, terrorism, extremism, sanction, genocide, sabotage, recidivist.

Ж.Ж.Мамбеков¹

Научный руководитель: Э.П. Кенжибекова

¹ Казахский национальный педагогический университет им. Абая

ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ СМЕРТНОЙ КАЗНИ В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ

Аннотация

В данной статье речь идет о смертной казни, принятой Уголовным кодексом Республики Казахстан, и объявленном моратории на нее. Статья посвящена выявлению других особенностей в актах поведения при реализации социально-психологических элементов смертной казни. Анализ обобщающей характеристики смертной казни и рассмотрение ее значимости на практике.

Ключевые слова: Преступление, мораторий, приговор, терроризм, экстремизм, санкция, геноцид, диверсия, рецидивист.

Кіріспе. Өлім жазасы тақырыбы жүздеген жылдар бойы бүкіл әлем халқын толғандырып келуде. Бұл адамзат баласын бітіспес екі лагерге: өлім жазасының жақтастары мен қарсыластарына бөліп тастаған, ғасырлар бойы оның ой-санасын сергелдеңге салып келе жатқан мәселе. Олардың алғашқылары елде өлім жазасының жоқтығы – оның өркениеттілігінің көрсеткіші деп бізді сендіріп бағады. Ал екіншілері болса, қоғам өркениеттілігін онда өлім жазасының мүлде болмауы емес, қайта керісінше өлім жазасы тағайындалатын рақымсыз да қатыгез қылмыстардың болмауы ғана айқындайды деп есептейді [1,78-79 бб.].

Қанға-қан, жанға-жан деген қанды кек қағидасы бойынша жазалау, қорқыту – бүгінгі таңда өлім жазасына кесу туралы үкімдердің пайдасына айтылып келе жатқан дәлел болып тұр. Бәрінен бұрын, кінәсіз адамды өлім жазасына кесу қаупі әр кезде де болғанын есте сақтаған жөн.

Әлемде қылмыстық сот ісін жүргізудің әбден жетілдірілген жүйесі жоқ және олардың ешбірі де, заңдарда қарастырылған процедуралық кепілдіктердің санына қарамастан, білместікпен немесе әдейі жасалған қателерден сақтандырылмаған. Қателік жасау, соның ішінде орны толмас қателік жасап, кінәсіз адамды өлім жазасына кесу – бүгінгі күннің ащы шындығына айналып отыр.

Адам құқы жөніндегі халықаралық Хельсинк федерациясы 2005 жылы желтоқсаннан бастап Орта Азия елдерінде өлім жазасын алып тастау жөніндегі екі жылдық жобаны орындауға кірісті. Оның негізгі мақсаты – халықты ақпараттандыру және өлім жазасын

қолдану мәселесін талқылауды құқық қорғау проблемасы ретінде қарастыру. Жобаны орталық-азиялық аймақтың төрт мемлекетінде – Қазақстанда, Қырғызстанда, Тәжікстанда және Өзбекстанда жүзеге асыру көзделген болады [2, 15-18 б.б].

Қазіргі уақытта Қазақстанда, Қырғызстанда, Тәжікстанда өлім жазасын қолдануға мораторий жарияланған. Ал Өзбекстанда президент жарлығына сәйкес, өлім жазасы 2008 жылдың 1 қаңтарынан кейін ғана алынып тасталмақ, қазіргі кезеңде елде өлім жазасы қолданылып отыр. Ал Түркіменстанда өлім жазасы 1999 жылы алынып тасталған. Қазақстанда мемлекет басшысының жарлығына сәйкес, 2003 жылдың желтоқсан айынан бастап өлім жазасының орындалуына мораторий жарияланғаны белгілі.

Ал 2004 жылдың 1 қаңтарынан бастап республикада жазалаудың ең жоғары шарасы ретінде өмір бойына бас бостандығынан айыру көзделген. 2007 жылғы 2 қаңтарда Италия Республикасы БҰҰ-ның Қауіпсіздік Кеңесінің қарауына өлім жазасына жалпыға бірдей мораторий енгізу туралы ұсыныс жасады [3,38-39бб]. Қазіргі уақытта Италия Республикасының Сыртқы істер министрлігі мораторийді бекіту туралы қарар жобасын БҰҰ Бас Ассамблеясының күн тәртібіне енгізу үшін халықаралық консультациялар жүргізуде. Осы бастамашылықты 85 мемлекет қолдады [4,56б].

Бүгінде әлемдегі 120 мемлекет заңнамалық тәртіппен өлім жазасының күшін жойды немесе оны іс жүзінде қолданбайды. Бұл мәселе бойынша әдеттегідей еуропалық өңірдің ұстанымы мейілінше жоғары: Еуропа Кеңесіне мүше елдерде соңғы 10 жыл ішінде бірде-бір өлім жазасы орындалмаған. Қазақстан Республикасы Конституциясының 1-бабына сәйкес, адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары мемлекеттің ең қымбат қазынасы болып табылады [5]. Өмір сүруге құқық адам құқықтарының бірінші және олардың ішіндегі ең маңыздысы ретінде қарастырылады. Осы құқықты қамтамасыз етуді Ата Заңымыз мемлекеттік саясаттың басты қағидаты ретінде белгілейді. Жазалауды қолдануды ізгілендіру саласындағы әлеуметтік-экономикалық реформалар мен өзгерістер осы қағидаттың мемлекет қызметіндегі маңыздылығының және адам құқықтары саласындағы халықаралық стандарттарды ұстанатынымыздың дәлелі [6]. Сондықтан жүргізілген либералды реформалардың қорытындыларына негізделі отырып, Қазақстан Республикасының Үкіметі Италия Республикасының ұсынысын қолдауға және одан басқа Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактінің екінші Факультативтік хаттамасына қосылу арқылы өлім жазасының күшін жою жөніндегі әрекеттерін жалғастыруға дайындығын білдіруге тиіс деп ойлаймын.

Негізгі бөлім. Тәуелсіздік алған алғашқы жылдардың өзінде-ақ, елде құқықтық реформа басталуымен бір мезгілде өлім жазасын кезең-кезеңмен жоюға бағыт алынды, Қазақстан оны қатаң ұстанып келеді. Әуелі ұрлық, жалған ақша жасағаны, валюталық операциялар туралы ережені бұзғаны үшін тағайындалатын өлім жазасы заңнама арқылы жойылды [6].

Кейінірек қарақшылық жасағандарға, түзеу мекемелерінде жаппай тәртіпсіздік ұйымдастырғандарға, кісі зорлағандарға және пара алғандарға қолданылатын өлім жазасынан бас тартылды. Өлім жазасын қолданудың аясын шектеу үрдісі 1998 жылғы 1 қаңтардан бастап қолданысқа енгізілген жаңа Қылмыстық кодексте де жалғасын тауып, ол осы жаза тағайындалуы мүмкін әрекеттердің санын екі есеге қысқартты. Нәтижесінде өлім жазасын соттар ауырлататын мән-жайларда қасақана кісі өлтіргені үшін ғана тағайындайтын болды. Кодекс өмір бойы бас бостандығынан айыруды өлім жазасының баламасы ретінде белгілеп, сондай-ақ өлім жазасын қолданудағы жаңа шектеулерді және осы жазаға кесілген тұлғалар құқықтарының қосымша кепілдіктерін бекітті. Өлім жазасын әйелдерге, сондай-ақ 18 жасқа толғанға дейін қылмыс жасаған тұлғаларға, және үкім шығарылатын кезде 65 жасқа толған ер кісілерге тағайындауға тыйым салынды [7,65-72б]. Кінәліге өлім жазасы барлық судьялардың бірауыздан қабылданған шешімі бойынша тағайындалатыны, ал үкім оның қолданысқа енгізілгенінен кейін кемінде бір жыл өткен соң орындалатыны туралы ереже заңнама арқылы бекітілді. Адам құқықтары мен демократияны алға бастыру дүниежүзілік таңғажайып құбылысы болып табылады. Сонымен бірге, бүкіл дүние жүзінде демократия мен

демократиялық билікпен қорғалатын жалпыға бірдей құндылықтар жайлы пікірталас қызуда. Демократиялық билікке сұраныстың өсуі адам құқықтарының ең сенімді кепілі болып табылатын өкілеттілік, үкіметтің жауапты институттары, заң алдында бәрінің теңдігі, мықты азаматтық қоғам, саяси плюрализм мен тәуелсіз бұқаралық ақпарат құралдары демократияның ырғақты дамуын мойындаудың белгісі.

Өлім жазасын жақтаушылардың басты уәжі – ол қылмыс жасаудан қорқытудың, соны тежеудің факторы болып табылады. Алайда көптеген зерттеулер өлім жазасы қылмыс деңгейіне қалай әсер ететінін, ол жойылған жағдайда салдары қандай болатынын әлі күнге дейін ғылыми түрде дәлелдеп бере алмады. Қылмыс жасауды ойластыра отырып, қылмыскер әдетте тағайындалатын жазаның қатандығын емес, жауаптылықтан құтылу жолдарын ғана іздестіреді. Егер ол қылмысы ашылмауына сенімді болса, онда оны ең қатаң жаза да тоқтата алмайды.

Әр елде жүргізілген әлеуметтанушылық сұраулар көрсеткеніндей, халықтың көпшілігі бұл жаза түрін қолдайды. Өлім жазасын жақтайтындар сондықтан оны өздерінің басты уәжі ретінде кеңінен қолданады. Бұл тұрғыда Қазақстан да шетте қалған жоқ, бізде сұралғандардың 70 пайызға жуығы өлім жазасын қалдыруды жақтап отыр [7,516б]. Сұрау салу қорытындылары біршама қызық жәйттердің бетін ашты. Өлім жазасына қарсы шығушылардың көпшілігі жазаның осы түрінен бас тарту қажеттілігін дәлелдей алатын сауатты адамдар екен. Соның негізінде, халықтың пікірін тындап қана қоймай, өлім жазасынан бас тарту тиімділігінің аргументтері, адамның түбегейлі құқықтары және аболиционисттік қозғалыстың мақсаты туралы толық ақпарат беру қажет деген ұйғарым жасалды [7,84б]. Тағы бір айта кететін ерекшелігі, өлім жазасынан бас тарту мүмкіншілігі туралы мәселені қарастыруды парламентшілер емес, Республика Президенті ұсынды. Бұл ретте өлім жазасын қолдануды шектеу алда тұрған мақсат емес, қылмыстық құқық саласын ізгілендіруге бағытталған ауқымды бағдарлама элементтерінің бірі ғана еді, оны жүзеге асыру мемлекетке жазалау құралдарын үнемдеп, қылмыскерді жазалаудың басқа тәсілдерін кеңінен қолдануға мүмкіншілік беретін, қылмыстық санкциялардың саралаулы және икемді жүйесін құруға әкеп соқтырды. Тәуелсіздік алған алғашқы жылдардың өзінде-ақ, елде құқықтық реформа басталуымен бір мезгілде өлім жазасын кезең-кезеңмен жоюға бағыт алынды, Қазақстан оны қатаң ұстанып келеді. Бұл еліміздің халықаралық ұйымдарға кіруі үшін өлім жазасынан бас тартуы міндетті шарт ретінде қарастырылатын халықаралық-құқықтық міндеттемелеріне немесе оларға мүшелігіне байланысты емес еді.

Осыдан келіп, өмір бойы қамауда ұстау институтының пайда болуы өкім жазасына кескен үкімдер шығарылатын жағдайларды мейлінше азайтады, ал бұл болса өлім жазасынан толықтай бас тартудың алғышартын жасайды деп пайымдауға мүмкіндік береді. Өлім жазасының баламасы ретінде өмір бойы қамауда ұстауды енгізу туралы мәселені талқылай отырып, сотталғандар үшін, жағдайы нашар түрмеде ұзақ уақыт қамауда атқаннан гөрі, өлім жазасы артығырақ деген екіұдай пікірлерді де еңсеруге тура келді. Мұндай пікірлер өлім жазасы секілді өмір бойы тұтқындау да мейлінше үрейлендіретінін дәлелдейді. Егер тұтқындалғандар өздері ұсталатын жағдайдан гөрі өлім жазасын артығырақ деп тапса, онда бұл ешкімді қинауға немесе адамгершілікке жатпайтын және абыройын түсіретін қарым-қатынас жасауға немесе жазалауға болмайды делінетін халықаралық міндеттемелер мен ұлттық заңнаға нормалары сақталмауынан айғақ береді. Өлім жазасын жақтайтындардың көп тараған тағы бір уәжі – экономикалық уәж. Олардың пікірінше, өлім жазасын өмір бойы бас бостандығынан айырумен алмастыру мемлекет бюджетіне қымбатқа соғады. Шынында да, Халықаралық түрме реформасының (PRI) есебі бойынша түзету мекемесінде тұтқындалғанның халықаралық стандарттарға толық жауап беретін бір орнының құны жылына 20 мың АҚШ долларын құрайды [7,132б] Сонда, адамды қамауда ұстағаннан гөрі өлім жазасына тарту арзанырақ болғаны ма? Бірақ бұлай деп ойлау, сыпайы айтқанда, имандылыққа жатпас еді, ал екінші жағынан алғанда, бұл проблеманы толығымен ысырып тастай салу да қателік болар еді, бірақ бұдан шығар жол бар.

Ол – жеңіл және орташа қылмыстар жасайтын тұлғаларға қатысты қылмыстық-құқықтық саясатты өзгерту. Жазалау мерзімін азайту есебінен тұтқындалғандардың жалпы санын қысқарту, шартты түрде мерзімінен бұрын босату институтын тиімді қолдану, бас бостандығынан айыруға байланысы жоқ жазаларды кең көлемде пайдалану, қамауға алуға балама болатын бұлтартпау шараларын енгізу – міне бюджет қаржысын үнемдеудің нақты көзі осылар. Баста айтып кеткенімдей, Қазақстанда қылмыстық саясатты ізгілендіру бағдарламасын іске асыру барысында бұл мақсатқа қол жеткізілді. Нәтижесінде елімізде тұтқындалғандардың саны екі есе азайып, Халықаралық түрме зерттеулері орталығының мәліметі бойынша, Қазақстан 100 мың тұрғынға шаққанда тұтқындалғандардың саны бойынша әлемдегі 3-ші орыннан 24-орынға жылжыды [8].

Қорытынды. Ел Президентінің өлім жазасын қолдануға мерзімсіз мораторий жариялау туралы 2003 жылғы 17 желтоқсанда Жарлық қабылдауы жүргізілген реформаның шарықтау шегі және заңды түрдегі нәтижесі болды, сол арқылы жазаның бұл түрінің іс жүзінде күші жойылды [8]. Жарлықта соттардың өлім жазасына кесу туралы шығарған үкімдерінің орындалуын тоқтату, сондай-ақ Жарлықты жүзеге асыруға және өлім жазасының баламасы болып табылатын жазаның жаңа түрін – өмір бойы бас бостандығынан айыру жазасын енгізуге бағытталған заң жобасын Парламентке енгізу туралы Үкіметке жүктелген тапсырмалар көзделген болатын. Бұл заң қабылданды. Заңнамалық актілерге осы заң енгізетін түзетулер мораторийдің күші қолданылатын сотталғандардың құқықтық мәртебесін және құқықтарына, соның ішінде, сотталғанның бұдан бұрын өтініш бергеніне қарамастан, өлім жазасына кесу туралы үкімді қайта қарау және рақымшылық жасау туралы өтініш беру құқығына берілетін кепілдіктерді бекітті. Сонымен қатар Үкіметке және басқа да мемлекеттік органдарға еліміздің криминогендік жағдайына үнемі мониторинг жүргізу және қоғам пікірін зерделеп отыру тапсырылды.

Мақаламды аяқтай отырып, Қазақстанның және өлім жазасынан бас тартқан өзге де елдердің тәжірибесі көрсеткеніндей, мұндай қадам жасау үшін алдын-ала үлкен дайындық жұмыстарын жүргізу қажет екенін атап өткім келеді. Ол нормативтік құқықтық база құрумен және тиісті ұйымдастырушылық-техникалық тұрғыдан жағдай жасаумен ғана шектелмей, кем көлемді ағартушылық және түсіндіру жұмыстарын қажет етеді. Әрине, өлім жазасынан бас тарту туралы мәселені арифметикалық тұрғыдан, халықтың көпшілік дауысымен шешуге болмайды, дегенімен қоғам пікірін осындай қадамның қажет екеніне дайындай беру керек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Ищенко Е.П. *Смертная казнь как фактор обуздания преступности и очищения общества* — М., 2009. — №1. — С.151-161
2. Карагодин А.В., Дорофеева Ж.П. *Смертная казнь: гуманность или справедливость?* — Томбов., 2018. — №5 — С.323—325
3. Агаев Давлет Олегович. *Современные тенденции развития института смертной казни* — К., — 2013. — №2 — С.277-280
4. Б.К.Абдиков. *Проблемы смертной казни в современном мире*—2006. — №1—С.2
5. *Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. 2003 жылғы 16 сәуір*
6. *Қазақстан Республикасы Әділет министрлігінің «Республикалық құқықтық ақпарат орталығы» ШЖҚ РМК 2012 ж*
7. Юрченко И.А. *Уголовно-исполнительное право.* — М., 2015. — №4. — С.118-122
8. Квашиш В.Е. *Отмена моратория не защитит общество // Юридический мир.-2002. -№7. - С. 4-11.*

МРНТИ:10.77.21
УДК:343.23.01

А.А. Сакен¹

Ғылыми жетекшісі: Калкаева Н.Б.

¹Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті

ҚЫЛМЫСТЫҚ ӘРЕКЕТТІҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ПРОБЛЕМАЛАРЫН АЛДЫН АЛУ

Аңдатпа

Қылмыстық әрекеттің әлеуметтік- психологиялық проблемаларын алдын алу, реттеу. Қылмыстық әрекеттең алдын алудағы қоғамның құқықтық санасының жетілдіру маңыздылығы. Теледидар мен әлеуметтік желідегі золық-зомбылық пропагандасымен күресу. Білім саласындағы реформалар. Кәмелетке толмағандар мен жастарға тұрғылықты жері бойынша және білім беру ұйымдарында әлеуметтік көмек қызметін құру қажеттілігі.

Түйін сөздер: Құқықтық сана, теріс пиғылды пропаганда, қоғам, білім реформасы.

A.A. Saken¹

Scientific adviser: Kalkayeva N. B.

¹Abai Kazakh National Pedagogical University

REGULATION AND PREVENTION OF SOCIO-PSYCHOLOGICAL PROBLEMS OF CRIMINAL ACTIVITY

Abstract

Prevention, regulation of socio-psychological problems of criminal activity. The importance of improving the legal awareness of society in the prevention of criminal activity. Combating the propaganda of violence on television and on social networks. Educational reforms. The need to create a social assistance service for minors and young people at the place of residence and in educational organizations.

Keywords: legal awareness, unfair propaganda, society, education reform.

A.A. Saken¹

Научный руководитель: Калкаева Н.Б.

¹Казахский национальный педагогический университет им. Абая

ПРОФИЛАКТИКА СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ПРОБЛЕМ ПРЕСТУПНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация

Профилактика, регулирование социально-психологических проблем преступной деятельности. Значение совершенствования правосознания общества в предупреждении преступной деятельности. Борьба с пропагандой насилия на телевидении и в социальных сетях. Реформы в сфере образования. Необходимость создания службы социальной помощи несовершеннолетним и молодежи по месту жительства и в организациях образования.

Ключевые слова: правосознание, недобросовестная пропаганда, общество, реформа образования.

Кіріспе Бүгінгі таңда көптеген өткір экономикалық және әлеуметтік мәселелердің кесірінен қылмыс қылмытық әрекеттер орын алып жатыр. Алайда, егер оны тудыратын себептер мен жағдайлар белгілі болып, онымен күресудің формалары мен әдістері анықталса, кез-келген қауіп азаяды. Қылмыстың себептері деп қылмыстар мен қылмыстарды өз әрекеттері нәтижесінде туындайтын және үнемі көбейтетін әлеуметтік, экономикалық, психологиялық және басқа объективті бар факторлар түсініледі. Бұл қылмыстың болуы проблемасының негізгі элементі. Ал қылмыстық әрекеттің алдын алу өте күрделі әрі маңызды мәселе болып табылады. Себебі қылмыстық әрекеттің себептері өте көп, сол үшін мемлекетпен қоғамға жүйелік өзгерістер қажет.

Негізгі бөлім Қылмыстық әрекеттің алдын алудың қажетті құрамдас бөлігі азаматтардың құқықтық санасын қалыптастыру болып табылады. Жеке құқықтық сана әлеуметтік құқықтық сананың әсерінен қалыптасады [1, 27 б]. Құқықтық сананың маңызды шарты - адамның негізгі қажеттіліктері мен мүдделерін заңды түрде жүзеге асырудың нақты мүмкіндігі.

Мұндай қажеттіліктердің қатарына материалдық сипаттағы қажеттіліктер (еңбекпен қамту және еңбекақы төлеу, тұрғын үй, тамақтану, балаларды күтіп-бағу, мүлік және т. б.), өзін-өзі сақтау және өзін-өзі дамыту қажеттіліктері (денсаулықты, демалыс пен ойын-сауықты сақтау, зиянды қол сұғушылықтан қорғау, білім беру, мәдени құндылықтарды пайдалану және т. б.); моральдық сипаттағы қажеттіліктер (әлеуметтік әділеттілікте, басқа адамдар мен мемлекеттің жеке қадір-қасиеті мен жеке мүдделерін құрметтеуде) және т. б. жатады. Оларды жүзеге асыру мүмкіндігі мемлекеттің құқық жүйесімен қамтамасыз етіледі, ол оларды жүзеге асыруға құқықтарға кепілдік береді және оларды жүзеге асырудың құқықтық тәртібін анықтайды, сонымен қатар іске асыруда әлеуметтік әділеттілікті қамтамасыз етеді. Заңды құқықтар мен мүдделерді іске асыру мүмкіндігін құқықтық реттеумен қатар, олардың нақты іске асырылуы мемлекеттік органдардың қызметімен, экономикалық мүмкіндіктермен және жүргізіліп жатқан әлеуметтік саясатпен қамтамасыз етіледі. Қоғам мүшелерінің қажеттіліктері мен мүдделерін іске асыру мүмкіндіктері құқықтық санаға оларды тікелей қабылдау нәтижесінде және ақпарат ағынының әсерінен әсер етеді. Қолданылып жатқан іс-әрекетті көрсететін және жақсартуға үміт бар дұрыс түсініктеме берілсе, көптеген экономикалық және әлеуметтік қиындықтарға төзуге және дайындықпен шыдауға болады. Әлеуметтік жағдайларды халық объективті көрсеткіштер бойынша емес, бұрынғы уақыт кезеңімен салыстыру негізінде бағалайды.

А.П. Назаретян тарихи фактілерді талдау негізінде әлеуметтік шиеленістің күшеюі және онымен байланысты құқықтық тәртіптің нашарлауы халықтың өсіп келе жатқан үміттері ақталмаған жағдайларда болады деген қорытындыға келеді. Бұл жағдайда олардың қанағаттанбауы күшейе түседі, бұл қылмыстық көңіл-күйді тудырады [2, 21 б].

Әлеуметтік әділеттілікті қамтамасыз ету қажеттіліктері мен заңды мүдделерді заңды қанағаттандыру мүмкіндіктеріне деген көзқарасқа ерекше әсер етеді. Әділеттілік - бұл адамдар арасындағы қатынастардың жетекші құндылығы. Ол еңбекақы, білім беру, медициналық көмек, әлеуметтік қамсыздандыру саласындағы тең мүмкіндіктердің нақты болуымен, сондай-ақ адам еңбегінің саны мен сапасына байланысты материалдық сыйақы қағидасының сақталуына қарай бағаланады. Адамдар материалдық сипаттағы көптеген проблемалар мен қиындықтарды, егер олар бұл қиындықтардың бәріне бірдей әсер ететінін көрсе, өте толерантты түрде қабылдай алады. Алайда, қоғамның материалдық байлық деңгейі мен басқа да артықшылықтары бойынша шамадан тыс стратификациясы қоғам мүшелерінің бір бөлігінің материалдық талаптарының гипертрофиясына әкеледі және сонымен бірге материалдық байлықты қамтамасыз ету арқылы мүмкіндіктерге теріс көзқарас тудырады. Олар заңды жолмен қамтамасыз ету мүмкін емес деген пікір қалыптастырады, сондықтан олардың материалдық байлығын арттыру үшін заңсыз әдістерді қолдану керек, өйткені олардың пікірінше, барлық бай адамдар солай жасайды [3, 15 б].

Сол себепті қоғамның құқықтық сана деңгейін жоғарлату мәселесі ол алдағы болатын қылмыстық әрекеттердің алдын алу болып табылады. Ол үшін біздің ойымызша мемлекет

мектеп бағдарламаларына арнайы құқыққа байланысты қосымша арнай сабақтар енгізуі керек. Ал жоғарғы оқу орындарында барлық факультеттерге кемінде бір семестр құқықтану мамандығын базалық жүйесінде білім алуы керек деп ойлаймыз. Оған қоса теледидар, гезет, журнал, әлеуметтік желілердегі құқыққа байланысты ақпараттардың санын көбейту қажет.

Р. Мертонның белгілі ережесі былай дейді: Егер мемлекет оларға қол жеткізуге кепілдік берілген құқықтар мен мүмкіндіктер бермесе, адам көбінесе оларды моральдық, құқықтық нормалар мен қылмыстық заңдарды бұзу арқылы жүзеге асыра бастайды. Сонымен қатар, мұндай алшақтықты жеңуге деген ұмтылыс көбінесе жастарды өз қылмыстарын ақтауға итермелейтін және психологиялық қорғаудың нақты тетіктерінде көрінетін ішкі себепке айналады [4, 4 б.]. Құқықтық әлеуметтенуге бүкіл қоғам әсер етеді (мемлекеттік, экономикалық, заңдылық пен құқықтық тәртіптің жағдайы, отбасы, өмір, бос уақыт, түрлі оқиғалар мен өмір сабақтары). Олардың барлығы құқықтық әлеуметтенуді қамтамасыз ете алады немесе керсінше қылмыстық әрекеттің көзі бола алады.

Бұқаралық ақпарат құралдары адамгершіліктен шығаруға және зорлық-зомбылыққа табынуға өз үлестерін қосады: зорлық-зомбылықты, қатыгездікті, жалқаулықты, қылмыскерлердің сәнді өмірін насихаттау қылмыстың өсуіне тікелей ықпал етеді. Көптеген еуропалық және американдық елдерде теледидарлар әртүрлі оқиғалар мен қылмыстар құрбандары туралы сюжеттерді таратпайды, қанды көріністерді, мәйіттерді атуды, истерикалық мінез-құлыққа ие адамдарды және адамдарды психологиялық күйзеліске ұшырататын және осындай оқиғаларға реакциялардың ауырлығын біртіндеп әлсірететін жағдайларды алып тастайды [5, 8 б.]. Біздің ойымызша ол дұрыс шешім деп ойлаймыз. Біздің елімізде де, шетелде де жүргізілген соңғы онжылдықтардағы әлеуметтанулық зерттеулер теледидар көру бос уақытты өткізудің ең қол жетімді және әмбебап түрі ретінде жастар озбырлығының құрылымында көшбасшы екенін бірнеше рет растады. Статистикаға сәйкес, жасөспірімдер бос уақытында: компьютерлік ойындар ойнайды (57%), теледидар көреді (46%), достарымен сөйлеседі (38%), серуендейді (35%), музыка тыңдайды (27%), үйірме немесе секциямен айналысады (18%), сонымен қатар кітаптар мен мерзімді басылымдарды оқиды (17%) [6, 5 б.]. Көріп отырғанымздай жастар бос уақытын теледидар мен интернетте өткізед. Ал олар ол жерден қандай ақпарат алды? Өкінішке орай қазіргі теледидар программалары (әсіресе фильмдер) моральдық-адамгершілік шектеулерден шығып кеткен. Өздерінің материалдық пайда көру мақсаттарын алға қойып қоғамға әртүрлі зорлық-зомбылықты насихаттуда. Оған қоса қарақшылық, бандитизм, ұрлық, тонау, адам өлтіру секілді сюжеттердің бас кейіпкерлерінің істеген ісін дұрыс етіп көрсетіп және олардың өмірлерін сәнді етіп көрсетуге тырысады. Қазіргі ақпаратты тез сіңіретін жасөспірімдерге немесе материалдық жағдайы, құқықтық санасы төмен критикалық ойы жоқ азаматтарға бұндай пропаганда олардың ойында теріс пиғылды қылмыстық идея тудыруы мүмкін. Сол себепті әрбір теледидарға шығаруға ұсынылған материалдарды арнайы тексерістен өткізіп, олардың қоғамға деген зиянсыздығын анықтау қажет деп ойламыз.

Зорлық-зомбылық элементтері бар желілік ойындардың жеке көзқарастарына әсер ету мәселесі ерекше назар аударуды қажет етеді. Жасөспірім теледидар экрандарынан көретін зорлық-зомбылықтан айырмашылығы, виртуалды әлемде бала виртуалды шындықпен толығымен араласады, оның бір бөлігі болады. Өзін-өзі сақтау инстинктінің бұзылуына дейін қиял мен нақты арасындағы шекаралардың қауіпті эрозиясы бар. Виртуалды әлем барған сайын тартымды бола түсуде, онда адам құдіретті және мағыналы сезінеді, ал нақты әлем қызықсыз. Теледидар мен Интернет дегеніміз - бұл бизнестің басты мақсаты, пайда табу және мүмкіндігінше көп тұтынушылық аудиторияны тарту. Біздің құзыретімізде оларды өзгерту, жас адамды оларды пайдаланудан оқшаулау мүмкін емес. Бірақ қабылдаудың барлық ерекшеліктерін, рухани-адамгершілік құндылықтарды қалыптастырудың жас ерекшеліктерін біле отырып, интеллектуалды даму, қажетті және пайдалы ақпарат алу үшін оның мүмкіндіктерін пайдалана отырып, компьютермен қарым-қатынас мәдениетін дамыту қажет.

Мемлекеттік деңгейде іс-әрекеттің ауқымды бағыттарының кешенін білдіретін қоғамдық бақылаудың мынандай шараларын қабылдау қажет, бұл: отбасында, мектепте, кәмелетке толмағандарды тәрбиелеу әлеуетін жақсартуға мүмкіндік береді. жұмыс процесі; кәмелетке толмағандардың тәрбиесіндегі және тұрмыс жағдайындағы, олар тарапынан қылмысқа ықпал ететін және арандататын оққылықтарды бөлектеу, бейтараптандыру және азайту [7, 192 б].

Ол үшін жас ұрпақтың проблемаларын шешуге, соның ішінде білім беру, тұрғын үй, жұмыспен қамту, әлеуметтік қызметтер, бос уақытты өткізу, жастар ұйымдарын құру мәселелерін шешуге кешенді тәсілді көздейтін мақсатты жастар саясатын әзірлеу және жүзеге асыру қажет. Әлеуметтік патологияның кез-келген көріністерімен күресуге қоғамды белсенді түрде тарту қажет. Кәмелетке толмағандар мен жастарға тұрғылықты жері бойынша және білім беру ұйымдарында әлеуметтік көмек қызметін құру қажет, онда жас ұрпақты толғандыратын, өмірлік мәселелер бойынша ақпараттандыру және консультациялар тұрақты негізде жүргізіледі. Бұдан басқа, жасөспірімдер мен жастарға жұмысқа орналасуға көмектесу, оларға психологиялық көмек көрсету, "тәуекел топтарынан" қайта әлеуметтендіруді жүргізу, жасырын сенім телефондарын орнату, жасөспірімдермен және жастармен жұмыс істеу үшін кадрларды қайта даярлауға көмек көрсету қажет.

Абайсыздықпен күрес профилактикалық шаралар арасында маңызды орын алуы керек. Осы саладағы көптеген зерттеулер көрсеткендей, қылмыстың 80% -ы кәмелетке толмаған қылмыскерлер кешке немесе түнде жасайды. Отбасы тарапынан балаларына тиісті бақылаудың болмауы олардың көп уақытты үйден тыс өткізіп, оны ойын-сауық пен «бос қыдыруға» арнауына әкеледі. Сауалнамаға қатысқан жастардың 60% -ына дейін бос уақыттарын «бос уақытқа» арнайтындықтары туралы айтты. Кәмелетке толмаған жасөспірімдерге теріс және іріткі салатын, заңсыз әрекетке тартатын адамдарды қылмыстық жауаптылыққа неғұрлым қатаң тарту қажет [8, 140 б].

Қорытынды Қылмыстық әрекеттерді жеңудегі прогреске қол жеткізуге ұмтылатын мемлекет жоғары адамгершілік құндылықтардың адам үшін маңызды болуына ықпал етуі керек. Құқықтық принциптерді бұзудың мүмкін еместігі оның мінез-құлқының ішкі реттеушісі болуы керек. В.И. Букреевтің "адам жанын емдеу және әлемді жайластыру – өзара байланысты проблемалар" деген сөзімен келісу қажет [9, 327 б].

Қоғам құқық бұзушылардан оларды репрессивті институттардың көмегімен оқшаулау арқылы емес, қылмыстық әрекетті тудыратын себептерді жою, блоктау арқылы қорғай алады. Аристотель тұжырымдаған теріс әлеуметтік процестердің алдын-алудың негізгі принциптерінің бірін еске түсіру керек: "егер біз мемлекеттік құрылғылардың өліміне әкелетін себептерді білсек, онда біз ... біз олардың сақталуына себеп болатын себептерді білеміз: қарама-қарсы шаралар қарама-қарсы әрекеттерге әкеледі» [10, 544 б].

Қоғам қылмыстық әрекеттердің барлық себептерін білмейді, сондықтан оларды жоя алмайды. Көптеген себептер белгілі, бірақ дамудың осы кезеңінде оларды жоюдың тиімді жолдары жоқ. Мысалы, материалдық қиындықтар, тұрақтылық пен перспективаның болмауы, әділетсіздік наразылықты, агрессияны, апатияны ғана емес, сонымен қатар өз проблемаларын заңсыз жолмен шешуге деген ұмтылысты да тудырады. Адам әрқашан бір нәрсеге ұмтылуы керек, оны жаңа ақылға қонымды қажеттіліктер мен оларды қанағаттандырудың заңды тәсілдерін іздеуге мәжбүр ететін мақсат болуы керек. Бұл мәселе білім беру арқылы да, адамның өмір сүру жағдайларын өзгерту арқылы да шешілуі керек.

Қортындылай келе ең алдымен қылмыстық әрекеттердің алдын алу жолында мемлекет қоғамның құқықтық санасын көтеру мәселесін қарастыру керек. Яғни мектеп кезінен бастап жасөспірімдерге, қылмыстық жауаптылық туралы және тағыда құқыққа байланысты насихат шараларын өткізі керек. Оған қоса білім беру салаларында құқыққа байланысты арнайы дисциплиналар енгізу керек.

Екіншіден теледидар, интернетте зорлық-зомбылық, адам өлтіру, т.б теріс пиғылдағы пропагандалық программалардың санын азайту арнай тексерістен өткізу, жауапкершілікке тару керек. Бұл қоғамның деструктивті ойларға, теріс пиғылды идеяларға еріп кетуінің алдын алу.

Сондай-ақ кәмелетке толмағандар мен жастарға тұрғылықты жері бойынша және білім беру ұйымдарында әлеуметтік көмек қызметін құру қажет, онда жас ұрпақты толғандыратын, өмірлік мәселелер бойынша ақпараттандыру және консультациялар тұрақты негізде жүргізілуі қажет. Бұдан басқа, жасөспірімдер мен жастарға жұмысқа орналасуға көмектесу, оларға психологиялық көмек көрсету, "тәуекел топтарынан" қайта әлеуметтендіруді жүргізу, жасырын сенім телефондарын орнату, жасөспірімдермен және жастармен жұмыс істеу үшін кадрларды қайта даярлауға көмек көрсету қажет.

Пайдаланылған әділеттер тізімі:

1. Тимошенко В.И. Социально-психологические факторы девиантного поведения// Теория и история государства и права: Материалы международной научно-практической конференции, Вестник Пермского университета Юридический науки Вып.3(25), г. Пермь, 2014. - С. 23–32.
2. Нерсесян А.П., Психология массового стихийного поведения, механизмы формирования общественного мнения: Учебник/Под общ.ред. А.П. Нерсесян - М.: Академия, 2-е изд, перераб, 2010. - 160 с.
3. Пастушеня А.Н., Социально-психологический анализ причин преступности: Учебник/Под общ. ред. А.Н. Пастушеня - М.: Академия, 2015. – 207с.
4. Ушатиков А.И., Ковалев О.Г., Корнеева Г.К., Сущность общей социально-психологической профилактики преступлений: Учебное пособие/Под общ.ред. А.И Ушатиков - СПб.: Рязань, 2012. – 281с.
5. Столяренко А.М., Юридической психология: Учебник/под общ.ред. А.М. Столяренко - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2013 – 607с.
6. Полякова О.А., Емчура Т. Современная молодежь и каналы ее социализации// Современная молодежь и каналы ее социализации: социология и политология: Материалы международной научно-практической конференции, Вестник Московского университета Серия 18, г. Москва, 2015. – С. 135-140.
7. Павленок П.Д., Руднева М.Я., Социальная работа с лицами и группами девиантного поведения: Учебное пособие/Под общ.ред. П.Д. Павленок - Инфра-М 2020. – 167с.
8. Минин А.Я., Краев О.Ю. Актуальные проблемы девиантного поведения несовершеннолетних и молодежи: Монография. - М.: Москва Прометей, 2016. – 140 с.
9. Букреев В.И. Человек агрессивный: Монография. - ФЛИНТА: Московский психолого-социальный институт, 2007. – 336 с.
10. Кожевникова Е. А. Детерминанты преступности несовершеннолетних// Проблемы укрепления законности и правопорядка: Материалы международной научно-практической конференции, Вестник челябинского государственного университета Серия 28, г. Челябинск, 2011. – С. 101-103.

МРНТИ:10.83.11

УДК:343.81

Н.А.Тулкинбаев¹, А.Ж. Садыков¹, Ш.Ж.Тулкинбаева¹

*¹Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің
Шырақбек Қабылбаев атындағы Қостанай академиясы,
Қостанай қ., Қазақстан*

ПРОБАЦИЯ ҚЫЗМЕТІНІҢ ЕСЕБІНДЕ ТҮРҒАН ТҮЛҒАЛАРҒА ӘЛЕУМЕТТІК-ҚҰҚЫҚТЫҚ КӨМЕК КӨРСЕТУДІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Аңдатпа

Қазіргі жағдайда қылмыстық және қылмыстық-атқару заңнамасын ізгілендіру құқық қорғау органдарына, оның ішінде оның құрамдас бөлігі болып табылатын пробация қызметіне сәйкес келуі қажет барлық жаңа талаптарды қояды. Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің пробация қызметі қызметінің тиімділігі оның алдына «Пробация туралы» Заңмен қойылған міндеттерді орындауға, оның ішінде есепте тұрған адамдарға әлеуметтік-құқықтық көмек көрсетуге байланысты. Пробация қызметінің есебінде тұрған адамдарға әлеуметтік-құқықтық көмек қолданыстағы нормативтік құқықтық актілер негізінде көрсетіледі, оларды іске асыру кезінде ҚАЖ мекемелерінің, пробация қызметінің қызметкерлері, жергілікті атқарушы органдардың, қоғамдық, үкіметтік емес ұйымдардың өкілдері және т.б. басшылыққа алады.

Аталған мақалада, пробация қызметінің тиімділігін арттыру мақсатында оның қызметін дұрыс ұйымдастыру ғана емес, сондай-ақ сапалы нормативтік құқықтық базаның болу қажеттілігі туралы мәселе қарастырылады.

Түйін сөздер: әлеуметтік-құқықтық көмек, қылмыстық-атқару жүйесі, пробация қызметі, әлеуметтік бейімдеу, оңалту.

N.A. Tulkinbaev¹, A. Zh.Sadykov¹, Sh.Zh.Tulkinbaeva¹

¹Kostanay academy of the IAM of the Republic Kazakhstan named after Sh.Kabylbayev

LEGAL BASIS FOR PROVIDING SOCIAL AND LEGAL ASSISTANCE TO PERSONS REGISTERED WITH THE PROBATION SERVICE

Abstract

In modern conditions, the humanization of criminal and penal enforcement legislation imposes all new requirements that must be met by law enforcement agencies, including the probation service, which is an integral part of it. The effectiveness of the probation service of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan depends on the implementation of the tasks assigned to it by the law "On Probation", including the provision of social and legal assistance to registered persons. Social and legal assistance to persons registered with the probation service is provided on the basis of existing regulatory legal acts, the implementation of which is guided by the employees of the institutions of the penal correction System, the probation service, representatives of local executive bodies, public, non-governmental organizations, etc.

This article discusses the need not only to properly organize the activities of the probation service in order to increase its effectiveness, but also to have a high-quality regulatory framework.

Key words: Social and legal assistance, penal enforcement system, probation service, social adaptation, rehabilitation.

Н.А.Тулкинбаев¹, А.Ж. Садыков¹, Ш.Ж. Тулкинбаева¹

¹Костанайская академия Министерства внутренних дел
Республики Казахстан им.Шырақбека Кабылбаева,
г.Костанай, Казахстан

ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ОКАЗАНИЯ СОЦИАЛЬНО-ПРАВОВОЙ ПОМОЩИ ЛИЦАМ, СОСТОЯЩИМ НА УЧЕТЕ СЛУЖБЫ ПРОБАЦИИ

Аннотация

В современных условиях гуманизация уголовного и Уголовно-исполнительного законодательства предъявляет все новые требования, которые должны соответствовать правоохранительным органам, в том числе службе пробации, являющейся ее составной частью. Эффективность деятельности службы пробации Министерства внутренних дел Республики Казахстан зависит от выполнения задач, поставленных перед ней законом «О пробации», в том числе оказания социально-правовой помощи лицам, состоящим на учете. Социально-правовая помощь лицам, состоящим на учете службы пробации, оказывается на основании действующих нормативных правовых актов, при реализации которых руководствуются сотрудники учреждений УИС, службы пробации, представители местных исполнительных органов, общественных, неправительственных организаций и др.

В данной статье рассматривается вопрос о необходимости не только правильной организации деятельности службы пробации в целях повышения ее эффективности, но и наличия качественной нормативной правовой базы.

Ключевые слова: социально-правовая помощь, уголовно-исполнительная система, служба пробации, социальная адаптация, реабилитация.

Кіріспе. Әлеуметтік-құқықтық көмек көрсетуді ұйымдастыру мәселелерін регламенттейтін негізгі құжат Қазақстан Республикасының Конституциясы болып табылады. Қазақстан Республикасының Конституциясы мемлекеттің негізгі заңы болып табылады, онда мемлекеттік және қоғамдық құрылыстың негіздері, қоғамдық қатынастарды, оның ішінде әлеуметтік-құқықтық көмек көрсетуді ұйымдастыру саласындағы қатынастарды реттейтін аса маңызды нормалар бекітілген [1].

Бас бостандығынан айыру орындарынан босатылатын адамдарды әлеуметтік бейімдеудің негізгі мәселелері Қазақстан Республикасының Қылмыстық-атқару заңнамасының (27-тарауы) нормаларымен реттеледі [2].

Ең алдымен, бас бостандығынан айыру түріндегі қылмыстық жазаны өтеу процесінде қылмыстық-атқару жүйесі мекемелерінің әкімшілігі сотталғандармен олардың қажеттіліктеріне сәйкес жеке тәртіппен әлеуметтік бейімдеу бойынша жұмыс жүргізетініне, сондай-ақ оны қоғамның толық құқылы мүшесінің әлеуметтік мәртебесінде қалпына келтіруге, оны құқық нормалары мен жалпы қабылданған мінез-құлық нормалары негізінде қоғамда дербес өмірге қайтаруға жәрдемдесетініне назар аударғым келеді. Бұдан басқа, сотталғандармен оны босатуға дайындау мақсатында ұйымдастыру-тәрбие іс-шаралары жүргізіледі (166-б.2-т.), оның құқықтары мен міндеттері түсіндіріледі [2]. Қылмыстық-атқару кодексінде бас бостандығынан айыру орындарынан босатылатын және пробация қызметінде есепте тұрған адамдарға әлеуметтік-құқықтық қызметтердің қажетті көлемін көрсетуде мемлекеттік органдардың, қоғамдық бірлестіктер мен азаматтардың мүмкіндіктерін кешенді іске асыру тетігін жаңғырту мен дамытудың түйінді аспектілері жетекші рөл атқарады. Құқықтық қатынастардың барлық субъектілерінің өзара іс-қимылының тиімділігін арттыруға ерекше назар аударылды.

Осы мәселенің мәнмәтінінде оның негізінде пробация қызметі өз қызметін жүзеге асыратын аса маңызды Нормативтік құқықтық актіні белгілеу керек, ол «Пробация туралы»

Қазақстан Республикасының Заңы болып табылады. Онда осы қызметтің негізгі бағыттары, оның мақсаты, функциялары, міндеттері анықталған, оған сәйкес ол өзінің есебінде тұрған адамдарға әлеуметтік-құқықтық көмек көрсетуге жәрдем көрсетеді. 3-тармаққа сәйкес «Пробация туралы» Заңның 5-тармағы бойынша әлеуметтік-құқықтық көмек пробацияны жүзеге асыратын субъектілердің өздеріне қатысты пробация қолданылатын адамдарды қайта әлеуметтендіруге, әлеуметтік бейімдеуге және оңалтуға бағытталған әлеуметтік-құқықтық көмек көрсетудің жеке бағдарламасы негізінде іске асырылатын шаралар кешені ретінде түсіндіріледі [3]. Әлеуметтік-құқықтық көмек әлеуметтік-құқықтық көмектің көлемін айқындау кезінде жеке жақындауымен ескеріле отырып айқындалады. Алайда, пробация қызметінің әлеуметтік-құқықтық көмек көрсету үшін барлық қажетті ресурстары жоқ екенін атап өткен жөн, оны іске асыруға «Пробация туралы» Заңның 7-бабында айқындалған пробациялық процестің субъектілері қатысады.

Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, әлеуметтік-құқықтық көмек көрсетудің үлкен көлемін жергілікті атқарушы органдар жүзеге асырады. Олардың платформасында: қылмыстық жазаларды және өзге де қылмыстық-құқықтық ықпал ету шараларын орындайтын мекемелер мен органдардың қызметіне жәрдемдесу, сондай-ақ қылмыстық жазаларын өтеген адамдарға әлеуметтік және өзге де көмекті ұйымдастыру жөніндегі консультативтік-кеңесші органдарды құрады; пробация қызметінің есебінде тұрған адамдар, сондай-ақ мекемелерден босатылған адамдар үшін жұмыс орындарына квоталар белгілейді; пробация қызметінің есебінде тұрған адамдарға әлеуметтік-құқықтық және өзге де көмек көрсетуді үйлестіреді; Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес өмірлік қиын жағдайда жүрген деп танылған, пробация қызметінің есебінде тұрған мекемелерден босатылған адамдарға арнаулы әлеуметтік қызметтер көрсетуді қамтамасыз етеді; мекемелерден босатылған, сондай-ақ пробация қызметінің есебінде тұрған адамдарға жұмыспен қамтуға жәрдемдесу жөніндегі шараларды қамтамасыз етеді; мекемелерден босатылған, сондай-ақ пробация қызметінің есебінде тұрған адамдарға Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес әлеуметтік көмек және өзге де көмек көрсету саласындағы өзге де өкілеттіктерді орындайды [4].

Негізгі бөлім (әдістеме, нәтижелер). Жоғарыда көрсетілген деректер сотталғандарды қайта әлеуметтендіруге және оларды қоғамда одан әрі табысты әлеуметтендіруге бағытталған әртүрлі оңалту бағдарламалары кешенін іске асыру басым бағыты болып табылатын сотталғандарға әлеуметтік көмек жүйесінің даму үрдістерін көрсетеді.

Пробация қызметінің есебінде тұрған адамдарға әлеуметтік-құқықтық көмек көрсету тәртібі «Пробация қызметінің есебінде тұрған адамдарға әлеуметтік-құқықтық көмек көрсету қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің Қаулысымен регламенттелген [5]. Қағидалар барынша қысқа болып табылады және әлеуметтік-құқықтық көмектің жеке бағдарламасын қалыптастыру, сондай-ақ оны жергілікті атқарушы органдарға одан әрі жіберу мәселелерін ғана реттейді.

Қазақстан Республикасы пенитенциарлық жүйенің проблемаларына, бас бостандығынан айыру орындарында жазасын өтеп жатқан азаматтармен, сондай-ақ пробация қызметінің есебінде тұрған адамдармен жұмысқа ерекше назар аударады.

Осы жұмыста айтылғандай, жазасын өтеп жатқан адамдарды босатуға дайындық мекемеде болған алғашқы күннен басталады. Осы жұмысты ұйымдастыру сотталғандарды еңбекке және тұрмыстық орналастыру жөніндегі қызметкерге жүктеледі, бұдан басқа босатуға дайындық жөніндегі іс-шараларды өткізуге мекеменің барлық қызметкерлері тартылады [6].

Бұдан басқа, әлеуметтік-құқықтық көмек көрсету мәселелері «пробация қызметінің жұмысын ұйымдастыру қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің бұйрығында да көрсетілген. Осы Қағидалар пробация қызметінің жұмысын ұйымдастыру, оның ішінде әлеуметтік-құқықтық көмек көрсету тәртібін айқындайды [7].

Қылмыстық жазасын өтеген адамдарға әлеуметтік және өзге де көмек көрсету, оларды оңалту, сондай-ақ қылмыстық-атқару жүйесі органдары мен мекемелерінің қызметі мәселелері бойынша ұсыныстар әзірлеу мақсатында жергілікті атқарушы органдардың

құзыретіне жатқызылған консультативтік-кеңесші орган құрылды. Консультативтік-кеңесші орган Қазақстан Республикасының заңнамасында тікелей бекітілген қызметтің заңды нысаны болып табылады.

Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің «қылмыстық жазаларды және өзге де қылмыстық-құқықтық ықпал ету шараларын орындайтын мекемелер мен органдардың қызметіне жәрдемдесу, сондай-ақ адамдарға әлеуметтік және өзге де көмекті ұйымдастыру бойынша жергілікті атқарушы органдар жанындағы консультативтік-кеңесші орган туралы үлгілік ережені бекіту туралы» бұйрығына сәйкес консультативтік-кеңесші органның міндеттеріне, қылмыстық жазасын өтеушілерге" жергілікті атқарушы органдардың қылмыстық-атқару жүйесінің мекемелерімен босатылатын сотталғандарды еңбекке және тұрмыстық орналастыруға жәрдемдесу, қылмыстық жазасын өтеген адамдарға әлеуметтік және өзге де көмекті ұйымдастыру жөніндегі өзара іс-қимылын үйлестіру жөніндегі ұсыныстарды қарау жатқызылды [8]. Оның құрамы денсаулық сақтау, жұмыспен қамту, әлеуметтік бағдарламалар, мәдениет, білім беру, кәсіпкерлік, өнеркәсіп, жер қатынастары, дене шынықтыру салаларында басқаруды және үйлестіруді жүзеге асыратын жергілікті атқарушы органдар басшыларының қатарынан қалыптастырылады. Алайда, консультативтік-кеңесші органның шешімдері ұсынымдық сипатта болатындығын ескерген жөн.

Әлеуметтік-құқықтық көмек көрсетумен қатар пробация қызметі қызметінің ажырамас бөлігі оның есебінде тұрған адамдарды бақылау болып табылады. Әлеуметтік көмек көрсету саласындағы сияқты қылмыстық-атқару жүйесі мекемелерінен босатылған адамдарға қатысты пенитенциарлықтан кейінгі әлеуметтік бақылауды жүзеге асыру процесін регламенттейтін жеткілікті ауқымды нормативтік құқықтық база бар екенін атап өткен жөн. Нормативтік базаны талдау Қазақстан Республикасының Қылмыстық-атқару кодексінен басқа, пробациялық бақылауды жүзеге асыруға және пробация қызметінің есебінде тұрған адамдарға әлеуметтік-құқықтық көмек көрсету тәртібіне қатысты мәселелер басқа да заңнамалық актілердің жеткілікті үлкен санының нормаларымен реттелетінін көрсетті.

Бүгінгі таңда құқықтық өмірдің маңызды бағыттарының бірі «Тұжырымдама», «Стратегия», «Ұлттық жоспар» сияқты құжаттарды белсенді түрде құру болды, әдетте, олардың таза заңды мазмұны жоқ, бірақ олар саяси және құқықтық мазмұнға ие және құқықтық саясатты білдірудің өзіндік құралы болып табылады. Бұл құжаттар құқықтық жүйеге құқық көзі ретінде енгізіле отырып, құқықтық жүйенің барлық дерлік элементтерінің қалыптасуына айтарлықтай әсер етеді. Атап айтқанда, заңдарды, заңға тәуелді құқықтық актілерді және мақсатты бағдарламаларды орындау және оларға сәйкес әзірлеу және қабылдау.

Осыған байланысты пробация қызметінің есебінде тұрған адамдарға әлеуметтік-құқықтық көмек көрсетуді регламенттейтін негізгі нормативтік құқықтық актілермен қатар Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 24 сәуірдегі №396 әлеуметтік дамуының 2030 жылға дейінгі жалпыұлттық тұжырымдамасын бөліп көрсету қажет. Бұл тұжырымдаманың мақсаты адами капиталдың сапасы мен бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін жағдай жасау, сондай-ақ барлық қазақстандықтар үшін өмір сапасының жоғары стандартына қол жеткізу болып табылады. Қойылған мақсатқа қол жеткізу үшін мынадай міндеттерді шешу белгіленген: Нәтижелі жұмыспен қамтуға, қауіпсіз жұмыс орындарына негізделген әлеуметтік-еңбек қатынастарының тиімді моделін құру; азаматтарға жоғары сапалы медициналық қызметтер көрсететін денсаулық сақтаудың инновациялық және қаржылық-тұрақты жүйесін құру; азаматтарға еңбек нарығында талап етілетін біліктіліктерді, өмір бойы оқу мүмкіндігін беретін бәсекеге қабілетті және қолжетімді білім беру жүйесін қалыптастыру; инклюзивті экономикалық өсуге негізделген атаулы және кешенді әлеуметтік қорғау жүйесін дамыту [9];

Бұған қоса, Қазақстан Республикасының 2004 жылғы 24 тамыздағы № 858 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясат тұжырымдамасында қылмыстық әділет саласына азаматтарды тартуды барынша азайтуға, соттардың бас бостандығынан айырумен байланысты емес балама шараларды қолдануды кеңейтуіне, бас бостандығынан айыру сияқты

жазаның осы түрінің тәрбиелік құрамдасын арттыруға және т.б. бағытталған шаралар кешенін жүзеге асыру қажеттігі атап өтілді [10].

Қазақстан Республикасының Халқына кезекті Жолдауларының бірінде еліміздің Тұңғыш Президенті-Ұлт Көшбасшысы Н.Ә. Назарбаев бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған және пробация қызметінде есепте тұрған азаматтарды әлеуметтік оңалтудың тиімді жүйесін құру бойынша жұмыс жүргізу қажеттігін атап өтті" [11].

Сонымен қатар, Қазақстан Республикасында бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған және пробация қызметінде есепте тұрған азаматтарды әлеуметтік оңалтудың 2016 жылғы 8 желтоқсандағы № 387 [12] кешенді стратегиясына, сондай-ақ оны одан әрі іске асыру жөніндегі іс-шаралар жоспарына жүгінгім келеді [13]. Қазақстан Республикасында бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған және пробация қызметінде есепте тұрған азаматтарды әлеуметтік оңалтудың 2017-2019 жылдарға арналған кешенді стратегиясы азаматты бас бостандығынан айыру орындарынан босатылғаннан кейін және пробация қызметінде есепте тұрған кезеңде әлеуметтік бейімсіздіктің және депривациялаудың алғышарттарын жоюға бағытталған. Кешенді стратегия ережелерін іске асыру заңнама нормаларына негізделеді, дәйекті және әдістемелік сипатта болады, Қазақстан Республикасының Конституциясында жарияланған барлық құқықтарға, бостандықтар мен заңды мүдделерге қол сұғылмаушылықты және азаматтың іске асырылуын қамтамасыз етеді.

Нормативтік құқықтық актілерді, сондай-ақ құқық көзі ретінде құқықтық жүйеге енгізілген құжаттарды талдау мынадай қорытындыға келуге мүмкіндік берді.

Қорытынды. Жүргізілген талдау Қазақстан Республикасының Қылмыстық-атқару кодексінен басқа, пробациялық бақылауды жүзеге асыруға және қылмыстық-атқару жүйесінің мекемелерінен босатылған адамдарға және пробация қызметінің есебінде тұрған басқа да сотталғандарға әлеуметтік-құқықтық көмек көрсету тәртібіне қатысты мәселелер нормалары бір-бірін қайталайтын, сол арқылы бір-біріне қайшы келетін заңнамалық және заңға тәуелді актілердің жеткілікті үлкен санының нормаларымен реттелетінін көрсетті. Көрсетілген себептер пробациялық процесті жүзеге асыруда қиындық тудырады. Осылайша, әлеуметтік-құқықтық көмек көрсету саласында құқықтық негізді ретке келтіру және жетілдіру бойынша алда үлкен жұмыс күтіп тұрғаны айқын болып отыр.

Жоғарыда айтылғандарға постпенитенциарлық кезең қылмыстық-атқару жүйесі мекемесінен босатылғаннан кейін адамның өмірі айтарлықтай өзгеретіндігімен байланысты, бұл кезеңде оның мінез – құлқы көбінесе қоғам мақұлдаған мінез-құлқы үлгілерін ұстанатындығына немесе қылмыстық әрекетке оралуына байланысты болады. Түзету әсерінің нәтижелерін «бекітуді» талап ететін бұл кезең пробациялық процеске қатысушылардың белсенді әрекеттерінсіз мүмкін емес.

Сотталғандарды жазадан босатуға тікелей даярлау маңызды сипатқа ие болады, өйткені осы кезеңде ғана қылмыстық-атқару жүйесі мекемесінің әкімшілігі босатылушының субъективті мүмкіндіктерін ескере отырып, оған жаңа ортада сәтті әлеуметтік бейімделудің нақты жолын ұсына алады. Бұл ретте сотталғандарды босатуға тікелей даярлауды қылмыстық-атқару жүйесі мекемесінің әртүрлі қызметтері жүзеге асырады, олардың функционалдық міндеттері, сонымен бірге, осы бөлікте іс жүзінде жұмыс істемей қалады. Осыған байланысты сотталғандарды босатуға дайындаумен байланысты жұмыс бойынша әртүрлі лауазымды адамдар үшін әдістемелік ұсынымдарды, әсіресе босатылатындарды тұрмыстық және еңбекке орналастыру жөніндегі аға инспектордың жұмысын қайта қарау орынды болар еді.

Жеке адамның жазасын өтегеннен кейінгі мінез-құлқы ҚАЖ мекемелеріндегі тәрбиелік ықпал ету нәтижелеріне ғана емес, оған пенитенциарлықтан кейінгі бейімделу факторының әсеріне де байланысты. Сондықтан қалыпты коммуникативті байланыстарды қалпына келтіру сотталғандардың әлеуметтік бейімделуінің маңызды процестерінің бірі болып табылады.

Қылмыстық-атқару жүйесі мекемелерінен босатылғандарды әлеуметтік бейімдеуде көмек көрсету бойынша басты рөл жергілікті атқарушы органдарға, қоғамдық бірлестіктерге және үкіметтік емес ұйымдарға берілген.

Қылмыстық-атқару жүйесі мекемелерінен босатылған адамдарды әлеуметтік бейімдеу процесі, жоғарыда белгіленгендей, өте күрделі проблеманы білдіреді, оны шешу босатылғандардың тұрмыстық және еңбек құрылысының уақыттылығына ғана емес, сондай-ақ уәкілетті мемлекеттік органдар мен қоғамдық ұйымдардың пробация қызметі тарапынан босатылғанның оның әлеуметтік бейімделуі кезеңіндегі мінез-құлқын бақылауға да байланысты болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы 30.08.1995 ж. (23.03.2019ж. ред.). Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің «Әділет» ақпараттық-құқықтық жүйесі// <http://adilet.zan.kz/kaz/>.

2. Қазақстан Республикасының Қылмыстық-атқару кодексі 05.07.2014 ж. № 234-V ҚРЗ-«Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі// <http://adilet.zan.kz/kaz/>.

3. Пробация туралы [Электрондық ресурс]: Қазақстан Республикасының 30 желтоқсан 2016 ж. №38-VI ҚРЗ. – «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі// <http://adilet.zan.kz/kaz/>.

4. Қазақстан Республикасындағы жергілікті мемлекеттік басқару туралы: Қазақстан Республикасының 2001 жылғы 23 қаңтардағы №148 Заңы [Электрондық ресурс]: – «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесінен қол жеткізу// <http://adilet.zan.kz/kaz/>.

5. Пробация қызметінің есебінде тұрған адамдарға әлеуметтік-құқықтық көмек көрсету қағидаларын бекіту туралы [Электрондық ресурс]: Үкіметтің 2014 жылғы 23 қазандағы № 1131 қаулысы. – «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі// <http://adilet.zan.kz/kaz/>.

6. Бас бостандығынан айыруға сотталғандармен тәрбие жұмысын жүргізу қағидаларын бекіту туралы: Қазақстан Республикасы ПМ-нің 2014 жылғы 13 тамыздағы № 508 бұйрығы. – «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі// <http://adilet.zan.kz/kaz/>.

7. Пробация қызметінің жұмысын ұйымдастыру қағидаларын бекіту туралы [Электрондық ресурс]: Қазақстан Республикасы ПМ-нің 2014 жылғы 15 тамыздағы № 511 бұйрығы. – «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесінен қолжетімділігі// <http://adilet.zan.kz/kaz/>.

8. Қылмыстық жазаларды және өзге де қылмыстық-құқықтық ықпал ету шараларын орындайтын мекемелер мен органдардың қызметіне жәрдемдесу, сондай-ақ қылмыстық жазаларын өтеген адамдарға әлеуметтік және өзге де көмекті ұйымдастыру бойынша жергілікті атқарушы органдар жанындағы консультациялық-кеңесші орган туралы үлгілік ережені бекіту туралы [Электрондық ресурс]: Қазақстан Республикасы ПМ-нің 2014 жылғы 28 қарашадағы № 853 бұйрығы. – «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі// <http://adilet.zan.kz/kaz/>.

9. Қазақстан Республикасын әлеуметтік дамытудың 2030 жылға дейінгі жалпыұлттық тұжырымдамасы туралы: Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2013 жылғы 31 желтоқсандағы № 1443 қаулысы.- «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі// <http://adilet.zan.kz/kaz/>.

10. Қазақстан Республикасының 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясат тұжырымдамасы туралы: Қазақстан Республикасы Президентінің 2009 жылғы 24 тамыздағы № 858 Жарлығы. – «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесінен қолжетімділігі// <http://adilet.zan.kz/kaz/>.

11. Ұлт жоспары-Мемлекет басшысы Нұрсұлтан Назарбаевтың Бес институционалдық реформасын жүзеге асыру жөніндегі 100 нақты қадам // *Казахстанская правда* 20 мамыр 2015 ж.

12. Қазақстан Республикасында бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған және пробация қызметінде есепте тұрған азаматтарды әлеуметтік оңалтудың 2017-2019 жылдарға арналған кешенді стратегиясын бекіту туралы: Қазақстан Республикасы Президентінің 2016 жылғы 8 желтоқсандағы № 387 Жарлығы. – «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі// <http://adilet.zan.kz/kaz/>.

13. Қазақстан Республикасында бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған және пробация қызметінде есепте тұрған азаматтарды әлеуметтік оңалтудың 2020-2021 жылдарға арналған кешенді стратегиясын одан әрі іске асыру жөніндегі іс– шаралар жоспары: Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің 19.02.2020 ж.бұйрығы- «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі// <http://adilet.zan.kz/kaz/>.

**ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСС
УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС
CRIMINAL PROCEEDING**

МРНТИ: 10.79.35

УДК:343.14

Толеубекова Б.Х.¹, Хведелидзе Т.Б.¹

¹ *Казахский национальный педагогический университет им. Абая*

**УГОЛОВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНЫЕ СРОКИ:
ПРОБЛЕМЫ ИХ СИСТЕМАТИЗАЦИИ
(ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН)**

Аннотация

В Уголовно-процессуальном кодексе Республики Казахстан (далее - УПК РК) содержится 674 статьи, из которых 187 статей содержат положения, регламентирующие виды и правила установления длительности, избрания, исчисления и восстановления сроков, требующих обязательного соблюдения. Практически 27% всех статей УПК РК связаны с необходимостью в той или иной форме регламентировать вопросы применения процессуальных сроков. Безусловно, процессуальные сроки – один из важнейших институтов любой процессуально-правовой отрасли, включая уголовное судопроизводство. Наряду с этим, в правоприменительной практике обилие предписаний в данной части вызывает определенные сложности, соответственно падает и эффективность надзорно-контрольной деятельности. Нарушение установленных сроков, в зависимости от стадии производства и иных обстоятельств, влечет довольно жесткие правовые последствия. Одну из причин нарушения или несоблюдения процессуальных сроков мы усматриваем в широкой разбросанности соответствующих норм по разделам УПК, отсутствию системности в правилах их установления, избрания, исчисления и восстановления, унифицированности подходов законодателя к способам их регламентации.

Ключевые слова: процессуальные сроки, виды сроков, правила исчисления, системный подход к регламентации сроков, пути усовершенствования УПК РК.

Толеубекова Б.Х.¹, Хведелидзе Т.Б.¹

¹ *Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті*

**ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСТІК МЕРЗІМДЕРІ:
ОЛАРДЫ ЖҮЙЕЛЕУ ПРОБЛЕМАЛАРЫ
(ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЗАҢНАМАСЫ БОЙЫНША)**

Аңдатпа

Қазақстан Республикасының Қылмыстық процестік кодексінде (бұдан әрі-ҚР ҚПК) 674 бап бар, оның 187-бабында міндетті сақтауды талап ететін мерзімдердің ұзақтығын белгілеу, сайлау, есептеу және қалпына келтіру түрлері мен қағидаларын регламенттейтін ережелер бар. ҚР ҚПК барлық баптарының іс жүзінде 27% - ы процестік мерзімдерді қолдану мәселелерін қандай да бір нысанда регламенттеу қажеттілігімен байланысты. Әрине, процессуалдық мерзімдер кез – келген процессуалдық-құқықтық саланың, соның ішінде қылмыстық сот ісін жүргізудің маңызды институттарының бірі болып табылады. Сонымен қатар, құқық қолдану

практикасында осы бөліктегі нұсқамалардың көптігі белгілі бір қиындықтар туғызады, тиісінше қадағалау-бақылау қызметінің тиімділігі де төмендейді. Өндіріс сатысына және басқа жағдайларға байланысты белгіленген мерзімдерді бұзу өте қатаң құқықтық салдарға әкеледі. Процестік мерзімдерді бұзу немесе сақтамау себептерінің бірін біз ҚПК бөлімдері бойынша тиісті нормалардың кеңінен таралуынан, оларды белгілеу, сайлау, есептеу және қалпына келтіру қағидаларында жүйеліліктің болмауынан, заң шығарушының оларды регламенттеу тәсілдеріне көзқарастарының бірізділігінен көреміз.

Түйін сөздер: процестік мерзімдер, мерзімдер түрлері, есептеу қағидалары, мерзімдерді регламенттеуге жүйелі көзқарас, ҚР ҚПК жетілдіру жолдары.

B.Kh.Toleubekova¹, T.B.Khvedelidz'e

¹Abai Kazakh National Pedagogical University

**CRIMINAL AND PROCEDURAL TERMS:
PROBLEMS OF THEIR SYSTEMATIZATION
(UNDER THE LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN)**

Abstract

The Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan (hereinafter - CPC RK) contains 674 articles, 187 of which contain provisions governing the types and rules of establishing the duration, election, calculation and restoration of time limits that require mandatory compliance. Almost 27% of all articles of the CPC of the RK are related to the need to regulate the issues of application of procedural time limits in one form or another. Undoubtedly, procedural time limits are one of the most important institutes of any procedural-legal branch, including criminal proceedings. At the same time, in law enforcement practice the abundance of prescriptions in this part causes certain difficulties, accordingly the effectiveness of the supervisory and control activity falls. Violation of established time limits, depending on the stage of proceedings and other circumstances, entails rather severe legal consequences. One of the reasons for violation or non-compliance with procedural time limits we see in the wide dispersion of relevant norms on sections of the CPC, lack of consistency in the rules of their establishment, election, calculation and restoration, unification of approaches of the legislator to the methods of their regulation.

Keywords: procedural time limits, types of time limits, rules of calculation, systematic approach to the regulation of time limits, ways to improve the CPC of RK.

Введение

В УПК РК нет определения понятия «процессуальные сроки». Наряду с этим, данное понятие имеет принципиально важное значение хотя бы на том основании, что в случаях нарушения сроков или их несоблюдения могут наступить такие негативные последствия, как признание недействительными процессуальных действий, совершенных по истечении установленных в Уголовно-процессуальном кодексе Республики Казахстан (далее – УПК РК) сроков (ст.50 УПК РК). Такие последствия могут наступить в любой стадии производства по делу, включая апелляционное и кассационное производства.

Анализ норм УПК РК показал, что 187 статей содержат непосредственные предписания, имеющие отношение к процессуальным срокам (без учета сроков, имеющих уголовно-правовую природу или устанавливаемых на основе отсылочных норм), что составляет 27% от общего количества статей (674 статьи), содержащихся в Кодексе. С учетом структурированности статей по частям и пунктам количество положений о сроках значительно больше. Так, процессуальным срокам посвящено 314 частей и 31 пункт в рамках 187 статей. Общее количество норм о процессуальных сроках составляет 391 единицу. Эти данные, приведенные по итогам арифметического подсчета по состоянию УПК РК на

01.01.2021 года (данные не стабильны – изменения, вносимые в УПК РК, могут повлиять на количественные показатели), позволяют утверждать, что такое обилие предписаний о процессуальных сроках, которые должны быть соблюдены правоприменителем, создают сложности в процессе досудебного производства, судебного рассмотрения дела по существу, осуществления прокурорского надзора и контрольной деятельности уполномоченного лица.

Изложенное выше лежит в основе определения степени актуальности осуществления системного подхода к категории «процессуальные сроки» как достаточно высокой.

Методология исследования включает диалектический подход, сравнительно-правовой анализ, анализ эмпирических данных, логико-семантический метод.

В казахстанской уголовно-процессуальной науке проблемы систематизации категории «процессуальные сроки» поднимаются впервые.

В процессе исследования были предприняты попытки решения следующих задач:

1. Характеристика состояния изученности категории «процессуальные сроки»;
2. Определение понятия процессуальных сроков и их виды;
3. Целесообразность применения системного подхода к регламентации процессуальных сроков;
4. Опыт регламентации процессуальных сроков по УПК стран Центральной Азии.
5. Нормативные постановления Верховного Суда РК о процессуальных сроках.

1. Состояние изученности категории «процессуальные сроки»

Проблемы, связанные с изучением категории «процессуальные сроки», не отличаются шириной диапазона ни в отечественной науке, ни в науке стран ближнего зарубежья. Наиболее частыми являются исследования, в которых вопросы процессуальных сроков выступают в качестве элементов, сопутствующих решению иных процессуально-правовых проблем. В качестве основных проблем, как правило, выступают методики проведения отдельных следственных действий, методики проведения отдельных негласных следственных действий, криминалистические методики расследования отдельных видов преступлений (уголовных правонарушений), прокурорский надзор за соблюдением законности, формы проведения ведомственного контроля за досудебным производством и т. п. В числе этой группы исследований определенный интерес представляют работы казахстанских исследователей Г.А. Куштаровой [1, с.8], З.К.Хожабергеновой [2, с.8]. В своих работах названные авторы рассматривали вопросы о процессуальных сроках с точки зрения возможности или целесообразности их увеличения или продления, либо законодательного установления еще одного, нового, процессуального срока, нового терминологического обозначения процессуального срока (например, Г.А. Куштарова предлагает ввести новый вид процессуального срока и именовать его термином «кратчайший»). Среди россиян круг исследователей значительно шире. В РФ аналогичная тематика представлена работами, затрагивающими известные проблемы как советского периода развития права, так и современного этапа. Для советского периода имели высокое теоретическое и практическое значение работы А. П. Гуляева А. П. [3], В. М. Быкова и А. С. Ломовского [4], В. Т. Томина, Р. Х. Якупова и В. А. Дунина [5, 6], А. И. Михайлова [7, с.5-14]. Для постсоветского периода характерны работы, направленные на толкование норм уголовно-процессуального права в контексте новых доктринальных подходов к системе национального права в условиях капитализации общественных отношений. К этой группе относятся работы В.В. Шимановского [8], С. Г. Олькова [9], А. В. Михайлова [10], А. Г. П. Химичёвой и Н. А. Патова [11], А. М. Ларина [12], О. В. Химичёвой [13], В. Н. Григорьева [14].

Другая группа исследователей рассматривает сущность процессуальных сроков в условиях действия вновь принятых УПК (например, последние УПК приняты: в РК – 04.07.2014 г., в РФ – 18.12.2001 г.). Так, из казахстанских исследователей разработкой этих вопросов занимались Б.Х. Толеубекова [15, с.61-66], Т. Б.Хведелидзе [16, с.69-74], которые в своих работах предприняли попытку дать объяснение новому понятию «разумный срок», обосновать необходимость более компактного размещения норм о сроках в Кодексе.

Последний аспект и в РК, и в РФ исследован фрагментарно, тогда как вопросам классификации посвящено достаточно много изысканий. Среди российских исследователей теоретико-правовой интерес к институту «процессуальный срок» представлен гораздо шире. Это работы С. Б. Россинского [17, с.29-33], С. К. Клевцова и В. С. Балакшина [18, с.25-29], А. С. Глушковой, С. В. Медведевой и М. А. Ментюковой [19, с.33-36], Ю. В. Деришева и Ю. А. Андриенко [20, с.31-34], Л. Н. Масленниковой и А. А. Собенина [21, с.12-16].

Системный подход к изучению проблем теории уголовного процесса в целом был предпринят в советский период развития права. Предметами исследования выступали процессуальные гарантии, принципы, стадии процесса, следственные действия [22, с.60-64]. Обосновывалась точка зрения о том, что системный подход к изучению как самих норм права, так и деятельности по их применению помогает более осмысленно и глубоко разобраться в проблемах эффективности правоприменительной деятельности [7, с.6]. Как отмечает А. И. Михайлов, ссылаясь на мнение В.Н. Кудрявцева, системный подход помогает разобраться и в причинах недостатков в борьбе с преступностью, которые могут быть связаны с дефектами самой нормы или определяться дефектами правоприменительной деятельности [7, с.6]. Процессуальные сроки рассматривались, как правило, как объект классификации вне связи с методом системного подхода.

В казахстанской правовой науке проблемы методологии системного подхода к регламентации уголовно-процессуальных сроков ставятся впервые. В представленной работе авторы прорабатывают вопрос о практической востребованности сужения количества норм о сроках без ущерба для содержания, что возможно на основе системного подхода. При этом мы исходим из посылки о том, что доказанность системного характера уголовного процесса как такового объективно предполагает реализацию системности применительно к институтам уголовно-процессуального права, включая институт процессуальных сроков.

2. Понятие процессуальных сроков и их виды

Определения самого понятия «процессуальные сроки» в теории уголовно-процессуального права не отличаются значительными разночтениями. Так, А. А. Чувилев считал, что «под процессуальным сроком, имеющим правовое значение, понимается определенный промежуток времени, на протяжении которого должны совершаться те или иные действия либо приниматься те или иные решения, предусмотренные законом» [23, с.210]. В. К. Бобров полагает, что «процессуальные сроки» - это установленные законом или решением органа либо должностного лица, осуществляющего уголовное судопроизводство, промежутки времени для совершения процессуальных действий или воздержания от их совершения [24, с.58]. По определению А. В. Смирнова и К. Б. Калиновского «процессуальный срок – это установленный УПК период времени, в течение которого должны совершаться процессуальные действия или в течение которого от совершения этих действий следует воздержаться [25, с.293]. Энциклопедическое определение сводится к следующему: «Процессуальный срок – предусмотренный законом или назначаемый судом (судьей) промежуток времени, в течение которого должно или может быть совершено отдельное процессуальное действие либо завершена совокупность действий.» [26, с.503]. Таким образом, процессуальные сроки – это временные рамки, в пределах которых осуществляется деятельность уполномоченных органов по расследованию, а также судебному рассмотрению и разрешению уголовного дела по существу.

Значение уголовно-процессуальных сроков заключается в их признании в качестве вида гарантий соблюдения законности в процессе производства по уголовному делу. Кроме того, сроки – это специфическое отражение категории действия УПК РК во времени. Истечение процессуального срока означает, что действия и решения уполномоченных лиц, реализованные вне пределов установленных сроков, теряют процессуально-правовое значение. Как указывают В. Н. Григорьев, А. В. Победкин и В. Н. Яшин, нарушение процессуальных сроков влечет неблагоприятные последствия, которые могут быть выражены:

- в утрате доказательственного значения сведений о фактах, если они получены по истечении процессуальных сроков, отведенных на их производство;
- в оставлении обращения участника процесса без процессуальных последствий, если обращение заявлено по истечении отведенных процессуальных сроков;
- в невозможности применения мер государственного принуждения, если нарушены сроки, связанные с их подготовкой и проведением;
- в обязанности совершить процессуальные действия, направленные на восстановление ограниченных процессуальными действиями прав и свобод участников процесса;
- в наложении на лицо, допустившее нарушение сроков, процессуальной либо дисциплинарной ответственности [27, с.136].

Казахстанский законодатель устанавливает следующие виды сроков: часы, сутки, месяцы, годы (ч.1 ст.48 УПК РК). Есть основания полагать, что эти виды не носят строгого терминологического характера и подвергаются достаточно широкой синонимизации, хотя общеизвестно, что применение синонимов в изложении нормы права влечет нежелательные разночтения и может быть оценено как отступление от требования единообразия в терминологическом ряду. Анализ статей УПК РК по вопросам регламентации сроков свидетельствует о том, что в Кодексе применяется гораздо больше обозначений сроков, при этом частота их применения не характеризуется сколько-нибудь приемлемой равномерностью, что показано в приведенной ниже таблице 1.

Таблица 1.

Виды и частота применения процессуальных сроков (по УПК РК)

	Кол-во статей содержит сроки	Кол-во частей в статьях	Кол-во пунктов в частях	Виды сроков						
				нем-но	часы	сутки	дни	мес.	годы	минуты
Общая часть (ст. ст. 1-178)	43	93	12	13	22	50	2	13	1	1
Особ. часть* (ст. ст. 179-672)	144	221	19	27	32	121	8	33	6	-
Всего:	187	314	31	40	54	171	10	46	7	1

Примечание: в данные не включены случаи отсылочных норм, имеющих отношение к срокам, также уголовно-правовые и уголовно-исполнительные сроки.

Под термином «немедленно» приведены объединенные данные, обозначенные в Кодексе как терминологические синонимы: «незамедлительно», «безотлагательно». Такой вид сроков в ст.48 УПК РК не указан, но необходимость в его применении в случаях, не терпящих отлагательства, имеется. Полагаем, что при этом нет надобности в их синонимизации. Для обеспечения терминологического единообразия достаточно ограничиться применением одного из этих обозначений, например, словом «незамедлительно».

Наряду с таким видом сроков, как «сутки», в Кодексе применяется его иное обозначение - «день». С учетом того, что день и сутки определенным образом отличаются, в своей протяженности не совпадают и не являются синонимами, то нет необходимости в применении понятия «день», кроме случаев, когда необходимо обозначить «рабочий день». Кроме того,

понятие «день» не включено в перечень видов процессуальных сроков, отсюда вопрос о правомерности его применения остается открытым.

Сроки, выраженные в часах, требуют разъяснения в части допустимой минимальной и максимальной протяженности. Видимо, минимальная протяженность может пониматься в пределах одного часа, равного 60-ти минутам; максимальная протяженность – количество часов, установленное в конкретной статье УПК РК в его максимальном выражении. Наряду с этим, в УПК РК установлен такой срок, как 30 минут, который применен только в одном случае. Если исходить из того, что минимальный срок – это один час, то как оценивать срок протяженностью в 30 минут – 0,5 часа? Но в п. 7 ч. 2 ст. 146 УПК РК четко указано, что должностное лицо, осуществляющее надзор за поведением подозреваемого, обвиняемого, находящегося под домашним арестом, может находиться в жилище арестованного не более «тридцати минут», а не полчаса.

Помимо тех видов процессуальных сроков, которые указаны в ст. 48 УПК РК, применяются иные обозначения, протяженность которых носит оценочный характер и не может быть определена точно в силу того, что их исчисление находится во взаимосвязи с процессуальными действиями, производство которых имеет разную протяженность во времени. Например, соблюдение определенных правил на «протяжении всего срока предварительного следствия», отложение производства по делу «на период, пока не отпадут основания для этого» и т. п. Виды неопределенных сроков и частота их применения приведены в таблице 2.

Таблица 2.

Виды и частота применения неопределенных процессуальных сроков (по УПК РК)

Разумный срок:	9	До завершения	2	Максимальный срок	1
Срок давности	10	Любой момент	3	До дня	2
Назначенный срок	6	после	1	До начала	4
В течение всего срока	2	одновременно	1	До завершения	2
На период	1	Сроки не ограничены	2	С момента	9
На определенный срок	2	Отложить на неопределенное время	1	Срок, определенный прокурором	4

В приведенных данных обращает на себя внимание введение в Кодекс понятия «разумный срок». Такие обозначения, как «незамедлительно», «безотлагательно», «разумный срок», «достаточное время», «любое время», «до тех пор, пока», «на протяжении всего срока», «со дня», «по истечении срока» изначально применены в нормах Конвенции о защите прав человека и основных свобод (04.11.1950) [28]. Относительно «разумного срока» в Конвенции закрепляется право каждого человека «при определении его гражданских прав и обязанностей или при рассмотрении любого уголовного обвинения, предъявляемого ему, на справедливое и публичное разбирательство дела в разумный срок» (п.1 ст. 6). Очевидно, что на уровне Конвенции «разумный срок» - это абстрактное обозначение процессуальных сроков, которые конкретизированы в законодательствах стран-участников Конвенции и которые в каждой стране устанавливаются по-своему. В УПК РК в 9-ти случаях содержится указание на необходимость установления протяженности во времени и соблюдения «разумного срока». Примечательно, что в УПК РФ «разумные сроки» отнесены к принципам уголовного судопроизводства (ст. 6-1). В УПК РК первое упоминание о «разумных сроках» связано с установлением сроков досудебного расследования (ч.1 ст. 192). Исследователи различно трактуют понятие «разумные сроки»: как синоним требования быстроты; как качественную характеристику данного принципа, а не количественную;

характеристику, понимаемую как обозначение общей длительности производства по делу, которая в УПК разных стран своя; как гарантию достижения назначения уголовного судопроизводства [20, с.32-33]. Сложившаяся множественность представлений о сущности «разумных сроков» подтверждает необходимость включения в УПК РК нормы, разъясняющей данное понятие.

Сроки, измеряемые в часах, представлены в УПК РК в 11-ти вариантах их протяженности во времени. Наиболее часто применяемые часовые сроки: 24 часа – в 31 случае; наименее применяемые – 1 час, 6 часов, 18 часов и 36 часов – по одному случаю (см. табл. 3).

Таблица 3.

Процессуальные сроки, измеряемые в часах (по УПК РК)

	Кол-во часов										
	1	2	4	6	8	12	18	24	36	48	72
Общая часть	-	-	-	1	1	1	1	14	-	2	2
Особ. часть	1	2	3	-	2	2	-	17	1	1	3
Всего:	1	2	3	1	3	3	1	31	1	3	5

Применение срока «24 часа» законодатель связывает со следующими процессуальными действиями: требование об исполнении решения, принятого уполномоченным лицом; направление уведомлений заинтересованным лицам о принятых решениях или выполненных процессуальных действиях; направление прокурору копий постановлений органа досудебного расследования. Представляется, что в названных случаях можно избежать часто повторяющихся указаний на срок продолжительностью в 24 часа, предусмотрев этот срок в обобщенном виде в норме, закрепляющей общие положения о сроках.

Определенные разночтения усматриваются в нормах о сроках, исчисляемых в сутках. В УПК РК предусмотрено 15 вариантов протяженности сроков в сутках, а также 4 варианта – в днях (здесь не учитываются случаи, когда речь идет об указании даты проведения процессуального действия, например, об уведомлении о дне заседания суда или ознакомления с материалами дела и т.п.). Например, указание сроков длительностью 30 и 90 суток целесообразнее заменить на их обозначение в месяцах: 1 месяц и 3 месяца (при существующем порядке исчисления сроков в месяцах риск допуска ошибок сводится к минимуму). Исчисление сроков в днях не указано в ст. 48 УПК РК, что является формальным основанием для постановки вопроса об их правомерности. Наряду с этим, исследователи считают, что исчисление в днях может быть приравнено к суткам [29, с.211]. Мы полагаем, что такой подход, безусловно, практически целесообразен, но с точки зрения чистоты терминологического аппарата все же считаем, что исчисление сроков в видах, которые не установлены в общей норме, может быть оценено как неправомерное. Более того, вызывает сомнения степень соблюдения требования точности и единообразия в формулировании однородных понятий сам факт несколько вольного применения законодателем обозначения сроков в виде суток путем замены его в ряде случаев на термин «день».

Данные о вариантах исчисления процессуальных сроков в сутках (днях) приведены в таблице 4.

Таблица 4.

Процессуальные сроки, измеряемые в сутках (по УПК РК)

	Кол-во суток															Кол-во дней			
	1	2	3	5	6	7	8	10	12	15	18	20	30	40	90	1	3	10	14
Общая часть	4	1	15	6	1	2	1	7	2	5	1	1	2	-	-	-	-	1	1
Особ. часть	13	4	24	16	-	6	-	16	-	13	-	4	13	3	1	7	1	-	-
Всего:	17	5	39	22	1	8	1	23	2	18	1	5	15	3	1	7	1	1	1

Наиболее часто применяемые варианты исчисления процессуальных сроков в сутках: 30 суток – в 15 случаях, 1 сутки – в 17 случаях, 15 суток – в 18 случаях, 5 суток – в 22-х случаях, 10 суток – в 23-х случаях, 3 суток – в 39-ти случаях. Наименее употребляемые варианты сроков: 6, 8, 18, 90 суток – по 1-му разу; 3, 10 и 14 дней – по 1-му разу. Применение срока «3 суток» чаще всего связано со следующими процессуальными действиями: требование об исполнении решения органа уголовного преследования; рассмотрение уполномоченным лицом ходатайства участника процесса; рассмотрение уполномоченным лицом жалобы участника процесса. Как нам представляется, в подобных случаях также можно унифицировать основания применения срока «3 суток» в общей норме, тем самым исключив многократное его повторение в ряде норм УПК РК.

Сроки, измеряемые в месяцах, показаны в таблице 5.

Таблица 5.

Сроки, измеряемые в месяцах (по УПК РК)

	Кол-во месяцев						
	1	2	3	6	9	12	18
Общая часть	4	1	2	1	2	2	1
Особ. часть	16	3	3	8	-	3	-
Всего:	20	4	5	9	2	5	1

Данный вид сроков представлен 7-ью вариантами. Наиболее часто применяемый вариант – 1 месяц в 20-ти случаях. Этот срок применяется в следующих процессуальных действиях: продление сроков досудебного расследования, апелляционного производства, рассмотрение ходатайства о кассационном производстве, продление срока содержания под стражей; принятие мер по частному постановлению суда; проведение экстрадиции. Унификация здесь возможна путем указания в общей норме о процессуальных сроках случаев применения месячного срока без излишних их повторов в ряде норм УПК РК.

Сроки, измеряемые в годах (годах), приведены в таблице 6.

Таблица 6.

Сроки, измеряемые в годах (по УПК РК)

	Кол-во годов	
	1	3
Общая часть	-	1
Особ. часть	6	-
Всего:	6	1

Данный вид сроков применяется реже всего и каких-либо противоречий или разночтений не содержит.

3. Целесообразность применения системного подхода к регламентации процессуальных сроков

Как указывалось нами ранее, согласно п.7 ч.2 ст.146 УПК РК, должностное лицо, осуществляющее надзор за подозреваемым, обвиняемым, находящимся под домашним арестом, или их жилищем, вправе находиться в жилище не более 30 минут. В данном случае налицо предусмотрение процессуального срока, исчисляемого в минутах, что по своей длительности меньше минимального срока, составляющего 1 час или 60 минут. Кроме того, срок в 30 минут не охватывается общей регламентацией видов процессуальных сроков. Каких-либо пояснений наподобие приравнивания 30 минут к одному часу в Кодексе не содержится.

Анализ норм действующего УПК РК показал, что вопросы регламентации сроков характеризуются отсутствием системного подхода в этих вопросах, что выражается, на наш взгляд, в том, что при наличии самостоятельной главы УПК РК, посвященной регламентации сроков (ст. ст.48-50), практически в каждой главе Общей и Особенной частей УПК РК содержатся положения, уточняющие или повторяющие уже известные правила их применения. С одной стороны – такое обилие предписаний по данному институту может свидетельствовать только о его важности и значимости в уголовном судопроизводстве. С другой стороны – бессистемное их регулирование не отвечает требованиям технологического характера при конструировании закона и создает условия для непреднамеренного нарушения норм отрасли в исследуемой части. Как указывает Лукьянова В. Ю., системный подход к решению вопросов правового регулирования различных сфер жизни российского общества зачастую отсутствует, что влечет появление в праве противоречий, несогласованностей, пробелов и, как следствие, низкую действенность правового регулирования [30, с.26]. Без единого изъятия данный тезис может быть адресован к законодателю и законодательству Казахстана.

Лексически термин «система» происходит от гр. *systema* «целое, составленное из частей; соединение» и означает: 1. Совокупность взаимосвязанных элементов (предметов, явлений, взглядов, принципов, знаний и т.д.), представляющая собой целостное образование, единство. 2. Принятый, установившийся распорядок чего-либо. 3. Форма организации чего-либо и др. Производное «систематизировать» означает располагать в определенном порядке, устанавливая определенную последовательность [31, с.614]. С философской точки зрения системный подход понимается как направление методологии специально-научного познания и социальной практики, в основе которого лежит исследование объектов как систем. Системный подход способствует адекватной постановке проблем в конкретных науках и выработке эффективной стратегии их изучения. Методологическая специфика системного подхода определяется тем, что он ориентирует исследование на раскрытие целостности объекта и обеспечивающих ее механизмов, на выяснение многообразных типов связей сложного объекта и сведение их в единую теоретическую картину [32, с.612-13]. С юридической точки зрения «систематизация» - процесс упорядоченного расположения каких-либо объектов (элементов, предметов и т. д.), осуществляемый по сходству или различию присущих им признаков, выделяемых на основе заранее установленных причинно-следственных связей [33, с.920]. Таким образом, применяя системный подход к исследованию категории «процессуальные сроки», мы полагаем, что в результате можно выявить пути для рационализации конструкции ряда норм с последующей их «разгрузкой» от множества разбросанных по всему УПК РК предписаний о сроках, сосредоточив их в небольшом круге норм, ориентируясь на сходные признаки и целевое назначение этих сроков.

4. Опыт регламентации процессуальных сроков по УПК стран Центральной Азии

Рассмотрение способов регламентации процессуальных сроков в рамках законодательств стран Центральной Азии обусловлено близостью подходов к решению вопросов системы и структуры уголовно-процессуального права к казахстанской модели права. Уголовно-процессуальное законодательство Казахстана имеет много общего с законодательствами

Кыргызской Республики, Республики Таджикистан, Республики Узбекистан и Туркменистана.

Сравнение регламентации видов исчисления процессуальных сроков по УПК РК и стран Центральной Азии свидетельствует о том, что они обладают незначительными отличиями. Так, по УПК Кыргызстана (ст. 144), Таджикистана (ст. 136) и Туркменистана (ст. 50) к видам исчисления, как в Казахстане, отнесены исчисления часами, сутками, месяцами и годами. Только в УПК Узбекистана (ст. 314) – часами, сутками и месяцами, без указания вида исчисления годами. В УПК Кыргызстана имеется весьма своеобразное положение о том, что день считается двадцатичетырехчасовым, а месяц и годы исчисляются по календарю (ч.2 ст. 144). Ценность данного положения нами усматривается в том, что оно освобождает правоприменителя от необходимости искать сходства и различия в понятиях «сутки» и «день». По УПК Кыргызстана – это идентичные понятия. В УПК Узбекистана также содержится положение, достойное восприятия законодательством Казахстана. Так, в ст. 314 УПК Узбекистана указывается, что: а) сутки истекают в 24.-00 часа последних суток; б) если действие нужно провести в суде, прокуратуре или ином государственном учреждении, то срок истекает в момент окончания времени работы этих учреждений. Такого рода пояснения важны и нужны в нормах, регламентирующих порядок исчисления сроков в уголовном процессе для обеспечения единообразия и точности формулировки процессуального предписания.

5. Нормативные постановления Верховного Суда РК о процессуальных сроках

Верховный Суд РК (далее – ВС РК) в своих нормативных постановлениях обращает определенное внимание вопросам соблюдения процессуальных сроков при производстве по уголовным делам. С учетом того, что преобладающее большинство норм о сроках посвящено досудебному производству, то, соответственно, и в нормативных постановлениях гораздо чаще внимание уделяется досудебным стадиям. Этот аспект представляется важным из соображений необходимости восполнения разъяснений не только необходимости соблюдения установленных сроков, но и их сущности там, где их исчисление крайне затруднительно. Это особенно актуально в условиях существующего непомерно широкого разброса норм УПК РК о процессуальных сроках.

Общий анализ действующих нормативных постановлений свидетельствует о том, что ВС РК дает разъяснения сущности терминологических обозначений сроков значительно реже, чем по этим вопросам в практике возникают сложности. Например, что понимать под «разумным сроком», каковы его пределы и соотношение с теми сроками, длительность которых носит оценочный характер либо точно определена нормами УПК РК? Ответы на большинство подобных вопросов ВС РК пока не дает. То обстоятельство, что в актах ВС РК указывается на необходимость соблюдения «разумного срока» без пояснения его содержания, свидетельствует о половинчатости выполнения своей задачи высшим судебным органом в рассматриваемой части. Продемонстрируем это на конкретном примере, а именно: нормативное постановление ВС РК «О некоторых вопросах пересмотра судебных актов по уголовным делам по вновь открывшимся обстоятельствам» от 29 июня 2018 года № 9, в котором ВС РК, ссылаясь на ст. 9 Международного пакта о гражданских и политических правах (Нью-Йорк, 16 декабря 1966 г., ратифицированного ЗРК от 28 ноября 2005 г. №91-III), содержит прямое указание следующего содержания: суды устанавливают для проверки либо расследования «разумные сроки» (п.5.), которые следует соблюдать. Однако толкования понятию «разумные сроки» ВС РК не дает [34].

Что касается оценочных сроков (незамедлительно, немедленно, неотложно, безотлагательно, после, и т.п.), то лишь в одном нормативном постановлении ВС РК осуществлена попытка дачи разъяснения одному из таких обозначений сроков. Так, в нормативном постановлении ВС РК «О применении норм уголовного и уголовно-процессуального законодательства по вопросам соблюдения личной свободы и неприкосновенности достоинства человека, противодействия пыткам, насилию, другим

жестоким или унижающим человеческое достоинство видам обращения и наказания» от 28 декабря 2009 г. №7 (в редакции от 31 марта 2017 г.) №3, в п. 3 которого разъясняется, что выполнение требования ст.128 и 131 УПК РК «незамедлительно» означает «не позднее 3-х часов после фактического задержания» лица, подозреваемого в совершении преступления [35].

Иных разъяснений ВС РК о применении процессуальных сроков в рамках УПК РК, введенного в действие с 1 января 2015 года, в своих нормативных актах не содержит. Таким образом, признавая необходимость соблюдения сроков, установленных в УПК РК, ВС РК в условиях острой практической необходимости в получении детальных разъяснений о протяженности отдельных из них, до сегодняшнего дня каких-либо реальных шагов не предпринимает.

Основные выводы

1. Уголовно-процессуальная регламентация сроков, предусмотренных при производстве по уголовным делам и проступкам, не может характеризоваться как системная модель в силу своей излишней пестроты и множественности. Подход законодателя в вопросах более рационального изложения норм, имеющих отношение к процессуальным срокам, отличается определенной непоследовательностью, отсутствием логики, а в отдельных случаях отступлением от собственных общих предписаний. Данное обстоятельство является одной из наиболее часто встречающихся причин нарушения порядка выполнения процессуальных действий и принятия решений, которые ограничены временными рамками.

2. Изучение опыта стран ближнего зарубежья позволяет утверждать, что определенная системность в регламентации процессуальных сроков значительно упрощает производство по уголовным делам и облегчает процессуальный ведомственный контроль и прокурорский надзор за соблюдением законности.

3. Представляется, что решение проблемы заключается в проведении самостоятельных исследований по выработке модели, позволяющей хотя бы частично унифицировать нормативную основу видов и порядка исчисления процессуальных сроков. При таком подходе наблюдаются признаки, обеспечивающие соответствие института процессуальных сроков требованию системности кодифицированного закона, представленного действующим УПК РК, на том основании, что признание УПК РК в целом системным правовым явлением, требует чтобы все его составляющие институты также характеризовались и реально обладали признаками системности своего нормативного регулирования, включая институт процессуальных сроков.

Список использованной литературы:

1. Куштарова Г. А. Дознание в органах таможенной службы Республики Казахстан: процессуально-правовые проблемы / Дис. ... к.ю.н. (12.00.09). Караганда. 2004. С.8.
2. Хожбабергенова З. К. Организация расследования преступлений в условиях чрезвычайного положения / Дис. ... к.ю.н. (12.00.09). Караганда. 2010. С.8.
3. Гуляев А. П. Процессуальные сроки в стадиях возбуждения уголовного дела и предварительного следствия. -М. 1976.
4. Быков В. М., Ломовский А. С. Приостановление производства по делу. -М. 1978.
5. Томин В. Т., Якупов Р. Х., Дунин В. А. Процессуальные документы, сроки и судебные издержки. -Омск. 1978.
6. Якупов Р. Х. исчисление процессуальных сроков в советском уголовном процессе. -М. 1990.
7. Михайлов А. И. О понятиях и критериях эффективности предварительного следствия. // Проблемы предварительного следствия в уголовном судопроизводстве. -М. 1980. С. 5-14.
8. Шимановский В. В. Соблюдение законности при избрании мер пресечения на предварительном следствии. - СПб. 1992.
9. Ольков С. Г. Уголовно-процессуальные правонарушения в следственном аппарате органов внутренних дел. -М. 1993.
10. Михайлов А. В. Процессуальные сроки содержания обвиняемых под стражей. - Москва-Тюмень. 1995.
11. Химичёва Г. П., Патов Н. А. Приостановление предварительного следствия. -М. 1996.
12. Ларин А. М. Нельзя ограничивать право судьи немедленно освободить лицо, лишённое свободы незаконно. //Российская юстиция. -1997. -№ 1. -С.15-17.
13. Химичёва О. В. Судебный контроль за процессуальными действиями и оперативно-розыскными мероприятиями (досудебное производство). -М. 1998.
14. Григорьев В. Н. Задержание подозреваемого. -М. 1999.
15. Толеубекова Б.Х. Процессуальные сроки: концептуальная модель//Толеубекова Б. Х., Кусаинов С. Ж., Хведелидзе Т. Б. Законодательное регулирование уголовно-процессуальной и оперативно-розыскной деятельности в Республике Казахстан: проблемы и перспективы: Монография. -Алматы, 2013. -С.61-66.
16. Хведелидзе Т.Б. Системный подход к пониманию сущности следственного действия в уголовном процессе //Хабаршы/Вестник КазНПУ им. Абая, Серия «Юриспруденция». -2016. -№ 3 (45). -С.69-74.
17. Россинский С. Б. Момент фактического задержания подозреваемого сквозь призму конституционно-межотраслевого подхода. //Российский следователь. -2018. -№ 8. -С. 29-33.
18. Клевцов К. К. Продление срока содержания под стражей на стадии предварительного расследования свыше 18 месяцев в контексте реализации межсистемного института выдачи. // Российский следователь. -2018.- № 9. -С. 25-29.
19. Глушкова А. С., Медведева С. В., Ментюкова М. А. Право обвиняемого на ознакомление с материалами уголовного дела: проблемы правоприменения. // Российский следователь. -2018. -№ 11. -С. 33-36.
20. Деряшев Ю. В., Андриенко Ю. А. Быстрота и разумный срок уголовного досудебного производства: проблемы соотношения. // Российский следователь. -2019. -№ 2. -С. 31-34.
21. Масленникова Л. Н., Собенин А. А. Регистрация сообщения о преступлении и начало расследования в новой цифровой реальности. //Российский следователь. -2019. -№ 6. -С.12-16.
22. Соловьев А. Б. Использование системного подхода при изучении эффективности следственных действий (процессуально-криминалистическое исследование). // Вопросы борьбы с преступностью. -1985. -Вып. 43. -С.60-64
23. Чувилев А. А. Процессуальные документы, сроки и судебные издержки //Уголовный процесс: Учебник для вузов. /Под ред. В. П. Божьева. 2-е изд., испр. и доп. -М. 2000. -С.210.

24. *Словарь основных терминов по уголовному процессу /Под ред. Кандидата юридических наук В. К. Боброва. -М. 2001. -С.58.*
25. *Смирнов А. В., Калиновский К. Б. Уголовный процесс: Учебник для вузов /Под общей ред. А. В. Смирнова. -СПб. 2004.- С.293.*
26. *Большой юридический словарь /Под ред. А. Я. Сухарева, В. Е. Крутских. -М. 2002. - С.503.*
27. *Григорьев В. Н., Победкин А. В., Яшин В. Н. Уголовный процесс: Полный курс. -М. 2008. С.136.*
28. *Конвенция о защите прав человека и основных свобод. – Принята 4 ноября 1950 г. (Рим, Италия).*
29. *Чувилев А. А. Процессуальные сроки //Уголовный процесс: Учебник для вузов. -М. 2000.*
30. *Лукьянова В. Ю. Юридические технологии правового анализа //Журнал российского права. -2018. -№ 11. -С.26.*
31. *Большой словарь иностранных слов /Сост. А. Ю. Москвин. -М. 2007.- С.614.*
32. *Философский энциклопедический словарь. -М. 1983. -С. 612-613*
33. *Юридический словарь /Под ред. А. Н. Азрилияна. – М. 2007. -С. 920.*
34. *О некоторых вопросах пересмотра судебных актов по уголовным делам по вновь открывшимся обстоятельствам. – Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 29 июня 2018 г. №9. // Юридический вестник в Казахстане. -2019. -№ 3 (99). -С.85-88.*
35. *О применении норм уголовного и уголовно-процессуального законодательства по вопросам соблюдения личной свободы и неприкосновенности достоинства человека, противодействия пыткам, насилию, другим жестоким или унижающим человеческое достоинство видам обращения или наказания. – Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 28 декабря 2009 г. (в редакции от 31 марта 2017 г.) № 3.// Юридический вестник в Казахстане.-2018.- № 6 (78). -С.32-57.*

БІЛІМ БЕРУ ҚҰҚЫҒЫ
ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ ПРАВО
EDUCATIONAL LAW

МРНТИ 06.56.31

УДК 334.021:35

Л.И. Жазылбек¹

¹ *Казахский национальный педагогический университет им. Абая*

**ФОРМИРОВАНИЕ НАВЫКОВ ЦИФРОВОЙ КУЛЬТУРЫ И ВОЗМОЖНОСТЬ
ВЛИЯНИЯ НА ОБРАЗОВАТЕЛЬНУЮ СРЕДУ**

Аннотация

В статье рассмотрены актуальные вопросы обучения в вузе в условиях развития цифровой экономики страны. При этом определяющим для развития экономики Казахстана становится уровень цифровой культуры общества в целом и личная цифровая культура граждан этого общества. Поэтому необходимо формирование цифровой компетенции и цифровой культуры студентов, обучающихся в университете по различным специальностям. В статье рассмотрены ведущие положения проектирования педагогического инструментария формирования цифровой культуры будущего педагога. Процесс формирования цифровой культуры будущего педагога представляет собой системное и последовательное внедрение ценностно-ориентированной концепции и требует переосмысления методики организации профессиональной подготовки современного педагога.

Ключевые слова: цифровая грамотность, цифровые компетенции, цифровая культура специалиста, методика, образование, образование через всю жизнь.

Л.И.Жазылбек¹

¹ *Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті*

**ЦИФРЛЫҚ МӘДЕНИЕТ ДАҒДЫЛАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖӘНЕ БІЛІМ БЕРУ
ОРТАСЫНА ӘСЕР ЕТУ МҮМКІНДІГІ**

Аңдатпа

Мақалада еліміздің цифрлық экономикасының дамуы жағдайында ЖОО-да оқытудың өзекті мәселелері қаралды. Бұл ретте Қазақстан экономикасының дамуы үшін тұтас алғанда қоғамның цифрлық мәдениетінің деңгейі және осы қоғам азаматтарының жеке цифрлық мәдениеті айқындаушы болады. Сондықтан университетте әртүрлі мамандықтар бойынша оқитын студенттердің цифрлық құзыреттілігі мен цифрлық мәдениетін қалыптастыру қажет. Мақалада болашақ мұғалімнің цифрлық мәдениетін қалыптастырудың педагогикалық құралдарын жобалаудың жетекші ережелері қарастырылған. Болашақ мұғалімнің цифрлық мәдениетін қалыптастыру процесі құндылыққа бағытталған тұжырымдаманы жүйелі және дәйекті енгізу болып табылады және қазіргі заманғы мұғалімнің кәсіби дайындығын ұйымдастыру әдістемесін қайта қарастыруды талап етеді.

Түйін сөздер: цифрлық сауаттылық, цифрлық құзыреттілік, маманның цифрлық мәдениеті, әдістеме, білім, өмір бойы білім алу.

L.I.Zhazyzbek¹

¹ Abai Kazakh National Pedagogical University

FORMATION OF DIGITAL CULTURE SKILLS AND THE POSSIBILITY OF INFLUENCING THE EDUCATIONAL ENVIRONMENT

Abstract

The article deals with topical issues of higher education in the context of the development of the digital economy of the country. At the same time, the level of digital culture of the society as a whole and the personal digital culture of the citizens of this society becomes decisive for the development of the economy of Kazakhstan. Therefore, it is necessary to form the digital competence and digital culture of students studying at the university in various specialties. The article discusses the leading provisions of the design of pedagogical tools for the formation of digital culture of the future teacher. The process of forming the digital culture of the future teacher is a systematic and consistent implementation of a value-oriented concept and requires a rethinking of the methodology for organizing professional training of a modern teacher.

Key words: digital literacy, digital competencies, digital culture of a specialist, methodology, education, lifelong learning.

Жаһандану цифрлық мәдениетті қалыптастыруға байланысты барлық мәселелерді күрт өзектілігін арттырады, ал компьютерлендірудің әлеуметтік процестер мен жеке тұлғаны әлеуметтендіру процестеріне әсері оқытудың табиғатын сапалы өзгертетін жаңа педагогика мен технологияның негізі болып көрінеді. Ашық оқыту қағидасымен толықтырылған "өмір бойы білім беру" және "жастан сатыға" қағидалары бүгінде білім беру стратегиясын қалыптастыруда шешуші болып табылады [1].

Қазақстан экономикасы мен әлеуметтік саласының цифрлық трансформациясы бакалавриат студенттерінен бастап кадрларды дайындауда, жоғары білім беру жүйесіндегі оқыту процесінде маманның цифрлық мәдениетін қалыптастыруда өзгерістерді талап етеді. Ақпарат пен ғылыми білімді ауқымды пайдалану, өмірдің түрлі салаларына цифрлық технологияларды енгізу ақпараттық дағдыларды игеруді және оларды пайдаланудың құндылық тәсілдерін талап етеді. Сондықтан ЖОО-дағы болашақ мамандарды цифрлық ортада жұмыс істеу дағдыларына ғана емес, сондай-ақ цифрлық құзыреттерді, цифрлық мәдениетті қалыптастыруға үйрету қажет. Қазіргі уақытта цифрлық технологиялар коммуникация құралы және оқыту құралы ретінде пайдаланыла бастады, бұл ретте цифрландыру қарқыны пайдаланушылардың оларды игеру дағдыларынан жиі асып түседі. Сондықтан цифрлық тұтынуды кеңейту, белгілі бір қағидалар негізінде цифрлық қоғамда өмір сүру үшін қажетті цифрлық мәдениетті қалыптастыру мәселесі өте өзекті болып отыр. Жоғары білім беру контекстінде цифрлық мәдениетті дамыту мәселелеріне ерекше назар аудару қажет, өйткені жоғары оқу орындарының түлектері цифрлық экономиканың бәсекеге қабілетті мамандары болуы керек[2].

Цифрлық мәдениет-бұл әлемнің ақпараттық бейнесін құруда және ақпараттық іс-әрекеттегі құндылық-семантикалық саланы өзектендіруде, қажетті ақпаратты, оны ұйымдастырудың дағдылары мен практикалық тәжірибесін, түрлендіруді, сақтау мен жіберуді, өз бетімен іздеу, тандау және талдау дағдыларының жиынтығында көрінетін тұлғаның күрделі жүйелік сапасы, оның цифрлық мәдениеті туралы айтқанда, біз келесі компоненттерді бөлеміз:

- білім және дағдылар (когнитивті компонент, цифрлық сауаттылық базасы);
- білім мен дағдыларды дайындау және пайдалану (пәрменді-практикалық компонент, цифрлық құзыреттілік базасы);
- орнату және бағалау (эмоционалды-құндылық компоненті, цифрлық мәдениет базасы);

1-кестеде цифрлық сауаттылық, цифрлық құзыреттілік, цифрлық мәдениет ұғымдарының өзара байланысы көрсетілген.

1-кесте-цифрлық сауаттылық, цифрлық құзыреттілік, цифрлық мәдениет ұғымдарының өзара байланысы

Ақпараттық дайындық деңгейі	Тұжырымдаманың мәні
Цифрлық сауаттылық	Цифрлық ортада ақпаратпен жұмыс істеу үшін қажетті білім мен дағдылардың базалық жиынтығы
Цифрлық құзыреттіліктер	Цифрлық сауаттылық ақпаратты, коммуникация құралдарын сыни бағалау қабілеті мен пайдалануға дайындығымен, цифрлық ресурстарды құру қабілеті мен ақпараттық қауіпсіздікті сақтаумен толықтырылған
Цифрлық мәдениет	Цифрлық құзыреттіліктер дүниетанымдық аспектімен толықтырылған, цифрлық ортадағы өзара әрекеттесу құндылықтарына, жаңа этикалық қағидаларға бағытталған.

Сонымен қатар, цифрлық сауаттылық дегеніміз цифрлық ортадағы ақпаратпен жұмыс істеу үшін қажетті білім мен дағдылардың негізгі жиынтығын түсіну ұсынылады: цифрлық құрылғылардың экрандарынан оқу, ақпаратты іздеу және өңдеу, әртүрлі құрылғыларды қолдана отырып байланысқа шығу. Бұл кез-келген азамат үшін қажетті цифрлық тұтынуудағы білімі мен дағдылары. Цифрлық құзыреттіліктер цифрлық сауаттылық дағдыларына қосымша ақпаратты сыни бағалауды, коммуникация құралдарын пайдалануға дайын болуды, цифрлық ресурстарды жасай білуді және ақпараттық қауіпсіздікті сақтауды қамтиды. Олар адамның цифрлық құрылғылар мен технологияларды қолдана отырып, оқу және кәсіби міндеттерді тиімді шешуге қабілеті мен дайындығын көрсетеді. Цифрлық мәдениет цифрлық құзыреттерді дүниетанымдық аспектімен толықтырады және цифрлық ортадағы өзара әрекеттесу құндылықтарына, жаңа этикалық қағидаларға бағытталған. [2].

Бакалавриат студенттерінің цифрлық мәдениетін дамыту қағидаларын атап өтейік. Цифрлық мәдениеттің анықтамасында оны дамыту үшін қажетті жүйелік және құндылық тәсілдерінің қағидалары бар. Цифрлық мәдениет-бұл цифрлық ақпаратпен жұмыс істеу бойынша білім, білік, дағдылар кешенін қамтитын және қазіргі заманғы ақпараттық дүниетанымға және студенттің болашақ практикалық іс-әрекеті үшін құндылығы тұрғысынан цифрлық құзыреттеріне негізделген жеке тұлғаның жүйелік тұтас сапасы.

Жүйелі және белсенді тәсілдің принциптері ЮНЕСКО жариялаған Білім қоғамының негізгі қағидаларына, атап айтқанда-ақпаратқа жалпыға бірдей қол жеткізу қағидасына сәйкес келеді: адам өзінің ақпаратқа деген қажеттілігін білуі керек, оларды білдіре білуі керек, ақпараттық ресурстардың алуан түрлілігі туралы білуі керек және оларды қолдана білуі керек. Осылайша, университет студентінің цифрлық мәдениетін қалыптастырудың негізгі қағидалары: білім қоғамы үшін ЮНЕСКО - ның базалық қағидасына-ақпаратқа жалпыға бірдей қол жеткізу қағидасына сәйкес келетін жүйелі және құнды тәсілдеме қағидалары; кезең-кезеңмен қалыптастыру және үздіксіздік қағидалары: оқытуды моделдеу және құрылымдау қағидасы; оқыту процесін дамытудағы перспективалық және тұтас тәсілдеме қағидалары болып табылады. Кешенді қолданылатын бұл қағидалар университет студенттерінің цифрлық мәдениетін қалыптастыру моделінің мазмұнды және ұйымдастырушылық-педагогикалық құралдарын жобалауға негіз бола алады.

Цифрлық экономика, белсенді дамып келе жатқан цифрлық қоғам қазіргі заманғы мұғалімдерді дайындауға әсер етеді және олардың цифрлық сауаттылығының, цифрлық технологиялармен жұмыс істеу дағдыларының даму деңгейіне, сайып келгенде, цифрлық мәдениет деңгейіне талаптар қояды .

Цифрлық экономика үшін білім беру және кадрлар дайындау саласында мемлекеттік деңгейде келесі міндеттер қойылады:

- * цифрлық экономика кадрларын дайынау үшін негізгі жағдайлар жасау;
- * цифрлық экономиканы құзыретті кадрлармен қамтамасыз етуге тиіс білім беру жүйесін жетілдіру;
- * цифрлық экономиканың талаптарына сүйенетін еңбек нарығының болуы;
- * қажетті құзыреттерді игеру және Қазақстанның цифрлық экономикасын дамытуға кадрлардың қатысуының ынталандыру жүйесін құру.

Заманауи білім беру жүйесі компьютерлендіру мен ақпараттандырудың белсенді кезеңінен өтті. Бұл үдерістер бетбұрыс болды, қаржыландыруға, университеттердің даму деңгейіне, профессор-оқытушылар құрамның дайындық деңгейіне және т.б. тәуелді болды. Цифрландыруды университетке өзінің гаджитінде (смартфон, планшет...) әрбір студент әкеледі, ол енгізу бағдарламасын талап етпейді, оған қосымша ресурстар қажет емес. Пайдаланудың және кескіннің максималды қарапайымдылығы, деректерді берудің максималды жылдамдығы цифрландырудың негізгі компоненттері болып табылады. Цифрлық құралдардың мәдени маңыздылығы олардың артықшылықтары мен кемшіліктеріне қарамастан айқын. "Олардың таралуымен адамдардың күнделікті өміріне, қалыптасқан мәдени иерархияларға, адамдардың бір-бірімен және олардың айналасындағы әлеммен қарым-қатынас жасау тәсілдеріне әсер ететін өзгерістер болады.

Байланыс жүйесіндегі өзгерістер цифрлық дәуірдің бүкіл ұрпағының құндылықтар жүйесінің өзгеруіне әкеледі. "Цифрлық мәдениет" категориясы ғылыми-әдістемелік түсіну тақырыбына айналды. Цифрландыруды "мәдениеттендіру" мәселесі және оның жаһандық салдары білім беру процестерін жаңғырту жағдайында өзекті болып отыр. Цифрлық мәдениет цифрлық дәуірдің болашақ маманына бағытталған жоғары мектепте жұмыс істеу қағидалары мен әдістерін жаңарту қажеттілігін тудырады.

Болашақ мұғалімнің цифрлық мәдениетін қалыптастыру процесінің жетекші векторларын белгілейміз:

1. Цифрлық мәдени шындықты түсіну, ондағы бағдарлау қағидаларын білу.
2. Кәсіби қызметте цифрлық технологияларды тиімді іске асыру бойынша құзыреттерді меңгеру.
3. Ақпараттық дереккөздерді оңтайландырылған ақпараттық іздеу мен талдауды жүзеге асыра білу.
4. Кәсіби міндеттерді шешу үшін жемісті ақпараттық байланыстар жүйесін ұйымдастыру.
5. Моральдық-этикалық нормаларға сәйкес цифрлық ортада әртүрлі мінез-құлық үлгілерін енгізу.

Мәдениеттің жаңа түрін қалыптастыру процесі қазіргі университетте білім беру процесін ұйымдастырудың тәсілін жаңартуға негізделуі керек. Цифрлық ортаға ену-бұл біздің уақытымыз үшін сөзсіз шындық. Бұл адамның кәсіби мүдделері мен бейімділігін түсінуден бұрын пайда болады. Цифрландыру және цифрлық ортада жұмыс істеудің құндылық-мағыналық бағдарларын қалыптастыру ағымдағы уақыт кезеңінің өзекті әлеуметтік мәселесіне айналуы тиіс.

Сколково Мәскеу басқару мектебінің президенті Андрей Шаронов: "технологиялар мен салалардың даму дағдарысы көшбасшылар дағдарысынан туындайды. Біздің ойымызша, бұл еліміздің цифрлануын дамытудағы елеулі шектеулердің бірі. Осы салада көшбасшылықты алуға дайын адамдар өсіп, белгілі бір құзыреттерді дамытып, технологиялық кәсіпкерлер мен менеджерлер класын кеңейтуі керек. Мұның бәрі жоғарыдан тапсырыс бойынша жасалмайды – цифрлық технологияларды дамыту тәжірибе жасауға мүмкіндік беретін, қателікке құқық беретін және өршіл жобалармен ең жақсы ақыл-ойды тартатын ортаны құрудан және дамытудан басталады"[3].

Қазақстанның ақпараттық және коммуникациялық технологиялардың бәсекеге қабілеттілігін арттырудың негізгі бағыттары:

а) ғылымды, техниканы, технологияларды дамыту;

б) ақпараттық және коммуникациялық технологиялар саласында білікті кадрларды дайындау;

в) отандық ақпараттық технологияларды енгізу, технологиялық дамудың басым жолы ретінде инновацияларды енгізу туралы түсінікті қалыптастыру;

г) цифрлық экономика сервистерінің барлық спектрін дамытуға бағытталған қызметті жүзеге асыратын және ішкі және сыртқы нарықтарда (цифрлық экономиканың экожүйелері) көшбасшылыққа қабілетті ұйымдарды құруды ынталандыру);

д) шетелдік технологиялар трансферін қамтамасыз ету және ақпараттық технологиялар саласындағы үздік шетелдік тәжірибені қолдану;

е) ақпараттық және коммуникациялық технологиялар саласындағы қазақстандық және шетелдік ұйымдардың тепе-тең негіздегі ынтымақтастығы.

Осылайша, ақпараттық және коммуникациялық технологиялар саласында білікті кадрлар дайындау цифрлық экономиканың табысты дамуына ықпал ететін маңызды фактор болып табылады.

Қоғамдағы жеке тұлғаның басымдығы және жаңа мақсатты нұсқаулар қазіргі заманғы маманның цифрлық мәдениетін қалыптастыру және дамыту мәселесін өзекті етеді. Біздің ойымызша, маманның бұрын қалыптасқан және қазір дамып келе жатқан кәсіби мәдениетінің маңызды шарты қазіргі заманғы маманның цифрлық мәдениетінің табиғаты мен мәнін, оның құрылымдық компоненттерін түсіну ғана емес, сонымен қатар болашақ маманның осы сапасының ерекшелігін түсінуі, дағдыларды дамыту болып табылады. Біздің ойымызша, кәсіби дайындық процесінде цифрлық мәдениеттің дамуы оны зерттеуге және философиялық, педагогикалық және психологиялық ғылымдардың деректерін ашуға жан-жақты көзқарасты қажет етеді, бұл университет тәжірибесінің эмпирикалық талдауын неғұрлым терең және жан-жақты түсінуге мүмкіндік береді. Жаңа шындықтар аясында кәсіби және арнайы циклдар пәндері бойынша бакалавр мен магистрлік дәрежеге үміткерді дайындау жүйесі қайта ойластырылуы керек.

"Кәсіби мәдениет" ұғымы "кәсіпқойлық" және "мәдениет" ұғымдарын байланыстырып қана қоймай, маманның жоғары шеберлігін оның жалпы мәдениетімен синтездейді. Сондықтан, "цифрлық мәдениет" ұғымын анықтай отырып, осы бірліктің құрамдас элементтерін анықтау керек, біз не түсінетінімізді және "мәдениет" ұғымына қандай мағына беретінімізді анықтау керек. Латын тілінде "мәдениет" термині сөзбе-сөз "Өңдеу" дегенді білдіреді. "Мәдениет" ұғымы тарихи түрде дамыды. Бастапқыда бұл термин адамның жер өңдеуді білдіреді. Содан кейін бұл тұжырымдаманың мағынасы кеңейе түсті. Олар әртүрлі колөнердегі табиғи материалдардың өзгеру процестері мен нәтижелерін, содан кейін адамды тәрбиелеу және оқыту процестерін көрсете бастады. Бұл мағынада "мәдениет" термині алғаш рет Ежелгі Рим философы Марк Тулий Цицеронның "Тускулан қолжазбалары" (б.з. д. 45 ж.) еңбегінде қолданылған. Бұл тұжырымдаманы ол бейнелі мағынада қолданған және "оқыту мен тәрбиелеу процесінде адам ақылын дамыту" дегенді білдіреді»

"Цифрлық мәдениет" ұғымын адамның шығармашылық өзін-өзі жүзеге асыру тәсілі ретінде қарастыруға болады, оның негізі цифрлық технологияларды қолдану қызметі болып табылады". Ғалымдар "цифрлық күзиреттілік" ұғымын қолданады, ол кәсіби күзиреттіліктің бөлігі ретінде қарастырылады және құрылымдық тұрғыдан үш компоненттен тұрады: цифрлық білім, цифрлық дағдылар, маманның дидактикалық, ұйымдастырушылық және аналитикалық және жеке қабілеттерімен қамтамасыз етілетін жеке қасиеттер.

Қорытындылай келе, кәсіби-цифрлық күзиреттілік термині:

а) цифрлық қызметтің белгілі және шығармашылық тәсілдерін жүзеге асыру тәжірибесі – кәсіби цифрлық дағдылар түрінде;

б) оның нәтижелері бекітілген оқу-цифрлық қызмет тәжірибесі түрінде;

в) эмоционалды-құндылық қатынастарын жүзеге асыру тәжірибесі – цифрлық қызметті тәжірибеде оқыту дағдыларын көрсету түрінде мәні ашылады. [4].

Пайдаланылган әдебиеттер тізімі:

1. Черных С. И., Паршиков В. И. Цифровая культура как гуманитарный феномен [Электрон. ресурс]. – 2016. – URL: <https://profed.nsau.edu.ru/jour/article/viewFile/290/291> (дата обращения: 17.02.2021) - интернет источники
2. Шаухалова Р. А. Принципы формирования цифровой культуры студентов в университете [Электрон. ресурс]. – 2020 – URL: <https://profed.nsau.edu.ru/jour/article/viewFile/290/291> (дата обращения: 20.02.2021) - интернет источники
3. Е. В. Гнатышина, А. А. Саламатов цифровизация и формирование цифровой культуры: социальные и образовательные аспекты. [Электрон. ресурс]. – 2017 – URL: [http://elib.cspu.ru/xmlui/bitstream/handle/123456789/7134/Гнатышина Е. В. Ценностно-смысл..pdf?sequence=1&is](http://elib.cspu.ru/xmlui/bitstream/handle/123456789/7134/Гнатышина_Е.В._Ценностно-смысл..pdf?sequence=1&is) (дата обращения: 19.02.2021) - интернет источники
4. Под ред. Л. Ю. Овсяницкой. Цифровые технологии в образовании, экономике и управлении: [Электрон. ресурс]. – 2018 – URL: http://www.fa.ru/fil/chelyabinsk/science/Documents/conferences_monographies_2018_06.pdf (дата обращения: 26.02.2021) - интернет источники

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТ

Бабакулов К.А., ҚР Президентінің жанындағы мемлекеттік басқару академиясының магистранты, Нұр-Сұлтан, Қазақстан Республикасы, e-mail: K.Babakulov@ara.kz

Бақыт Е.А., Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, "Құқықтану" мамандығының 1-курс магистранты, e-mail: bakitov.kz@gmail.com

Белхожаева Д.Ж. - Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, «Құқықтану» кафедрасының аға оқытушысы, e-mail: dinar_15@list.ru

Бурибаев Е.А., заң ғылымдарының докторы, профессор, Абай ат. Қазақ ұлттық педагогикалық университеті Тарих және құқық Институты Құқықтану кафедрасының меңгерушісі. e-mail: yerterek-a@mail.ru

Вартанян А. М., заң ғылымдарының кандидаты, доцент, Янки Купала атындағы Гроднен мемлекеттік университеті, Беларусь Республикасы, e-mail: avak.v.i.p@rambler.ru

Давлетбаева Ж.Ж., әлеуметтану ғылымдарының кандидаты, Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару академиясының Мемлекеттік саясаттың ұлттық мектебінің профессоры, e-mail: Zhuldyz.Davletbayeva@ara.kz

Жазылбек Л.И., Абай атындағы ҚазҰПУ Құқықтану кафедрасының доценті, e-mail: lzhazylbek@mail.ru

Жомартқызы А. ҚазҰАУ, аға оқытушы, Алматы қаласы, Қазақстан, e-mail: zhomartkyzya8@gmail.com

Исабаева Ж.Н. - Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, «Құқықтану» кафедрасының аға оқытушысы, e-mail: jan6796@mail.ru

Қамза А.Т., Абай атындағы ҚазҰПУ, «Академик Т.С.Садықов атындағы Қазақстан тарихы» кафедрасының оқытушысы, Гуманитарлық ғылымдар магистрі, Қазақстан Республикасы, Алматы қ. e-mail: talgatqyzy@inbox.ru

Мамбеков Ж.Ж., Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, "Құқықтану" мамандығының 1-курс магистранты, e-mail: zhanbolat.mambekov@narхоз.kz

Меирбекова Г.Б., Абай атындағы ҚазҰПУ Құқықтану кафедрасының қауымдастырылған профессоры, e-mail: Meirbekova67@mail.ru

Молдахметова Ж.Е. - Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, «Құқықтану» кафедрасының аға оқытушысы, e-mail: moldaxmetova_Zh@mail.ru

Өтепқалиева А.Ә., Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Құқықтану кафедрасының 2-курс магистранты. ayazhan.ayazhan.98@bk

Садыков А.Ж., заң ғылымдарының магистрі, Қазақстан Республикасы ІІМ Шырақбек Қабылбаев атындағы Қостанай академиясының ІІО-да әлеуметтік жұмысты ұйымдастыру кафедрасының оқытушысы. Қостанай қаласы, Абай даңғ.ІІ. Email: askar.sadykov.87@inbox.ru

Сакен А.А., Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, "Құқықтану" мамандығының 1-курс магистранты, e-mail: aslan.saken@gmail.com

Тайторина Б.А., заң ғылымдарының докторы, Абай ат. Қазақ ұлттық педагогикалық университеті Тарих және құқық Институты Құқықтану кафедрасының профессоры, e-mail: binur.a@mail.ru

Толеубекова Б.Х. – заң ғылымдарының докторы, Абай ат. Қазақ ұлттық педагогикалық университеті Тарих және құқық Институты Құқықтану кафедрасының профессоры, e-mail: madina_khv@mail.ru

Тулкинбаев Н.А., педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент, Қазақстан Республикасы ІІМ Шырақбек Қабылбаев атындағы Қостанай академиясының ІІО-да әлеуметтік жұмысты ұйымдастыру кафедрасының бастығы. Қостанай қаласы, Абай даңғ.ІІ. e-mail: nurlan_tulkinbai@mail.ru

Тулкинбаева Ш.Ж., құқық магистрі, Қазақстан Республикасы ІІМ Шырақбек Қабылбаев атындағы Қостанай академиясының ғылыми зерттеу орталығының аға ғылыми қызметкері. Қостанай қаласы, Абай даңғ.ІІ. Email: tulkinbayeva99@mail.ru

Тұрлыханқызы Қ., Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, «Құқықтану» кафедрасының оқытушысы e-mail: kuralay_turlykhan@mail.ru

Хамзина Ж.А., заң ғылымдарының докторы, Абай ат. Қазақ ұлттық педагогикалық университеті Тарих және құқық Институты Құқықтану кафедрасының зерттеуші-профессоры, e-mail: 1114090@rambler.ru

Хведелидзе Т.Б. Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Тарих және құқық институты, Құқықтану кафедрасының қауым.профессоры, з.ғ.к., Алматы қ., Қазақстан, e-mail: khvedelidze_tima@mail.ru

INFORMATION ABOUT AUTHORS

Babakulov K., graduate student Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan, Nur-Sultan, Kazakhstan, e-mail: K.Babakulov@apa.kz

Bakyt E.A., 1st master's student of the speciality "jurisprudence" of the Institute of History and Law of KazNPU named after Abay, Almaty, Kazakhstan, e-mail: bakitov.kz@gmail.com

Belkhozhayeva D.Zh. - Institute of History and Law of KazNPU named after Abai, Lecturer at the Department of Jurisprudence, e-mail: dinar_15@list.ru

Buribayev E.A., doctor of law, Professor, head of the Department of Jurisprudence of the Institute of history and law of Abai KazNPU, e-mail: yermek-a@mail.ru

Davletbaeva Zh.Zh., candidate of sociological sciences, professor of the National School of Public Policy of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan, e-mail: Zhuldyz.Davletbayeva@apa.kz

Issabayeva Zh. Institute of History and Law of KazNPU named after Abai, Lecturer at the Department of Jurisprudence, e-mail: jan6796@mail.ru

Kamza A.T., Teacher of the Department "History of Kazakhstan named after academician T. S. Sadykov", Abai KazNPU, master of Humanities Republic of Kazakhstan, e-mail: talgatqyzy@inbox.ru

Khamzina Zh.A., Doctor of Law, Professor-Researcher of the Department of Jurisprudence of the Institute of History and Law of the Abai Kazakh National Pedagogical University, e-mail: 1114090@rambler.ru

Khvedelidze T.B., Ph.D., ass.professor of the Department of Jurisprudence of the Institute of history and law KazNPU named after Abai. Almaty, Kazakhstan. email: khvedelidze_tima@mail.ru

Mambekov Zh.Zh., 1st master's student of the speciality "jurisprudence" of the Institute of History and Law of KazNPU named after Abay, Almaty, Kazakhstan, e-mail: zhanbolat.mambekov@narxoz.kz

Meirbekova G.B., Associate Professor, Department of Jurisprudence, Abai KazNPU, e-mail: Meirbekova67@mail.ru

Moldakhmetova Zh.E. Institute of History and Law of KazNPU named after Abai, Lecturer at the Department of Jurisprudence, e-mail: moldaxmetova_Zh@mail.ru

Sadykov A.Zh., master of law, lecturer of the department of social work organization in the department of internal affairs of Kostanay Academy of the IAM of the Republic of Kazakhstan named after Sh. Kabylbayev. Kostanay.11 Abay avenue. Email: askar.sadykov.87@inbox.ru

Saken A.A., 1st master's student of the speciality "jurisprudence" of the Institute of History and Law of KazNPU named after Abay, Almaty, Kazakhstan, e-mail: aslan.saken@gmail.com

Taitorina B.A., Doctor of Law, Professor of the Department of Jurisprudence of the Institute of History and Law of the Abai Kazakh National Pedagogical University, e-mail: binur.a@mail.ru

Toleubekova B.Kh. . – Doctor of Law, Professor of the Department of Jurisprudence of the Institute of History and Law of the Abai Kazakh National Pedagogical University, e-mail: madina_khv@mail.ru

Tulkinbaev N.A., PhD in Pedagogy, associate professor, head of the department of social work organization in the department of internal affairs of Kostanay Academy of the IAM of the Republic of Kazakhstan named after Sh. Kabylbayev. Kostanay.11 Abay avenue. Email: nurlan_tulkinbai@mail.ru

Tulkinbaeva Sh.Zh., master of law, senior researcher of the research center in the department of internal affairs of Kostanay Academy of the IAM of the Republic of Kazakhstan named after Sh. Kabylbayev. Kostanay.11 Abay avenue. Email: tulkinbayeva99@mail.ru

Turlykhanqyzy K., Institute of History and Law of KazNPU named after Abai, Lecturer at the Department of Jurisprudence, e-mail: kuralay_turlykhan@mail.ru

Utepkaliev A.A., K.Zhubanov Aktobe regional university, 2nd-year master's student of the Department of jurisprudence. ayazhan.ayazhan.98@bk

Vartanyan A.M., Ph.D., Associate Professor, Yanka Kupala Grodno State University, Republic of Belarus, e-mail: avak.v.i.p@rambler.ru

Zhazylybek L. I., Associate Professor, Department of Jurisprudence, Abai KazNPU, e-mail: lzhazylybek@mail.ru

Zhomartkyzy A. - the Kazakh National Agrarian Research University, Kazakhstan, Almaty, e-mail: zhomartkyzya8@gmail.com

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Бабакулов К.А., магистрант Национальной школы государственной политики Академии государственного управления при Президенте Республики Казахстан, Нур-Султан, Республика Казахстан, e-mail: K.Babakulov@ara.kz

Бақыт Е.А., магистрант 1 курса "Юриспруденция"» Института истории и права КазНПУ имени Абая, г. Алматы, Казахстан, e-mail: bakitov.kz@gmail.com

Белхожаева Д.Ж.- старший преподаватель кафедры юриспруденции Института истории и права КазНПУ имени Абая. г.Алматы,Казахстан. email: dinar_15@list.ru

Бурибаев Е.А., доктор юридических наук профессор, заведующий кафедрой Юриспруденция Института истории и права Казахского национального педагогического университета им. Абая, e-mail: yertek-a@mail.ru

Вартанян А.М., кандидат юридических наук, доцент, Гродненский государственный университет имени Янки Купалы, Республика Беларусь, e-mail: avak.v.i.p@rambler.ru

Давлетбаева Ж.Ж., кандидат социологических наук, профессор Национальной школы государственной политики Академии государственного управления при Президенте Республики Казахстан, e-mail: Zhuldyz.Davletbayeva@ara.kz

Жазылбек Л.И., доцент кафедры «Юриспруденция» КазНПУ имени Абая, e-mail: lzhazylbek@mail.ru

Жомартқызы А., КазНАУ, ст. преподаватель, г.Алматы, Казахстан.e-mail: zhomartkyzya8@gmail.com

Исабаева Ж.Н. ст.преподаватель кафедры Юриспруденции Института Истории и права КазНПУ имени Абая, e-mail: jan6796@mail.ru

Камза А.Т., Преподаватель кафедры «История Казахстана имени академика Т.С.Садыкова», КазНПУ имени Абая, магистр Гуманитарных наук Республика Казахстан, г.Алматы e-mail: talgatqyzy@inbox.ru

Мамбеков Ж.Ж., магистрант 1 курса "Юриспруденция"» Института истории и права КазНПУ имени Абая, г. Алматы, Казахстан, e-mail: zhanbolat.mambekov@narxoz.kz

Меирбекова Г.Б., ассоциированный профессор кафедры «Юриспруденция» КазНПУ имени Абая, e-mail: Meirbekova67@mail.ru

Молдахметова Ж.Е. старший преподаватель кафедры юриспруденции Института истории и права КазНПУ имени Абая. г.Алматы,Казахстан. email: moldaxmetova_Zh@mail.ru

Өтепқалиева А.Ә., Актюбинский региональный университет имени К. Жубанова, магистрант 2-курса кафедры юриспруденции. ayazhan.ayazhan.98@bk

Садыков А.Ж., магистр юридических наук, преподаватель кафедры организации социальной работы в ОВД Костанайской академии МВД Республики Казахстан. г. Костанай, пр. Абая,11. Email: askar.sadykov.87@inbox.ru

Сакен А.А., магистрант 1 курса "Юриспруденция"» Института истории и права КазНПУ имени Абая, г. Алматы, Казахстан, e-mail: aslan.saken@gmail.com

Тайторина Б.А., доктор юридических наук, профессор кафедры Юриспруденция Института истории и права Казахского национального педагогического университета им. Абая, e-mail: binur.a@mail.ru

Толеубекова Б.Х., доктор юридических наук, профессор кафедры Юриспруденция Института истории и права Казахского национального педагогического университета им. Абая, e-mail: madina_khv@mail.ru

Тулкинбаев Н.А., кандидат педагогических наук, доцент, начальник кафедры организации социальной работы в ОВД Костанайской академии МВД Республики Казахстан. г. Костанай, пр. Абая,11. e-mail: nurlan_tulkinbai@mail.ru

Тулкинбаева Ш.Ж., магистр права, старший научный сотрудник научно-исследовательского центра Костанайской академии МВД Республики Казахстан. г. Костанай, пр. Абая,11. Email: tulkinbayeva99@mail.ru

Турлыханқызы К., Институт истории и права КазНПУ имени Абая, Преподаватель кафедры «Юриспруденции», e-mail: kuralay_turlykhan@mail.ru

Хамзина Ж.А., доктор юридических наук, профессор-исследователь кафедры Юриспруденция Института истории и права Казахского национального педагогического университета им. Абая, e-mail: 1114090@rambler.ru

Хведелидзе Т.Б., к.ю.н., асс.профессор кафедры юриспруденции Института истории и права КазНПУ имени Абая. г.Алматы,Казахстан. email: khvedelidze_tima@mail.ru

АБАЙ АТЫНДАҒЫ ҚАЗҰПУ ХАБАРШЫСЫ
«ЮРИСПРУДЕНЦИЯ» СЕРИЯСЫ
(nesibeli77@mail.ru)

Құрметті авторлар!

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің Тарих және құқық институты «Хабаршы/Вестник», Юриспруденция Сериясына 2021 ж. №2 шығарылымына заң ғылымдары бойынша ғылыми мақалаларды қарастырып, жариялауға қабылдайды.

Көлемі 10 беттен аспайтын мақаланы жариялау құны – 3500 теңге (пошта шығынынан бөлек). Мақаланың жарияланатындығы туралы шығарылған редколлегия алқасының шешімінен кейін сіздің электрондық поштаңызға реквизиттер бойынша қосымша мәліметтер жіберіледі.

Мақаланың қабылдану мерзімі – 2021 жылдың 1 маусымына дейін.

Мақала жариялауға қатысты тапсырысты шығарылымның бас редакторының электрондық поштасына жіберіңіз: nesibeli77@mail.ru

Тапсырыс нысаны:

№	Автор туралы мәлімет	
1	Аты-жөні (толық) + фото: 70x95	
2	ИИН (төлем жасау үшін)	
3	Ғылыми дәрежесі	
4	Ғылыми атағы	
5	Жұмыс орны	
6	Қызметі	
7	Индексі көрсетілген поштаның мекен-жайы (журнал жіберу үшін)	
8	Электрондық пошта адресі, байланыс телефондары	

Мақала тапсырыс парағына қоса тіркеледі. Мақаланың жазылу тәртібі төмендегідей рәсімделеді:

- ӘӨЖ (индекс) Сол жақ бұрышқа бас әріптермен – ӘӨЖ, FTAMP*;
- Бір жолдан кейін мақала атауы ортада БАС ӘРШТЕРМЕН (қою шрифтпен);
- Бір жолдан кейін ортада автордың аты-жөні, ғылыми дәрежесі, атағы, жұмыс орны;
- Бір жолдан кейін аңдатпа (от **80** до **100** сөздерден) – үш тілде (қазақша, орысша және ағылшын);
- Бір жолдан кейін кілт сөздер (10-12 сөздерден немесе сөз тіркестерінен);
- Бір жолдан кейін мәтін;
- Бір жолдан кейін әдебиеттер тізімі (курсивтік шрифтпен);
- Мақала көлемі – 10 бет (минималды көлем – 5 бет, ерекше жағдайда – 15-17 бет);
- Мәтін Word 97-2003 редакторы бойынша терілуі тиіс;
- Шрифт Times New Roman;
- Кегль – 14;
- Жоларалықинтервал 1,0;
- Парақ параметрі: жоғары және төменгі – 20 мм, сол – 30 мм, оң – 15 мм.

Сілтеме: дәйексөз тәртібі қатарымен – [1, с. 15] – **1** – дәйексөз қайнар көзі тәртібі, **15 б.** – бетін және оның номерін көрсету.

---

*FTAMP – Ғылыми-техникалық ақпараттың мемлекетаралық рубрикаторы.

Ескерту!

Мақала мәтіні былай құрылымдалған болуы керек: Кіріспе (өзектілігі, мақсаты және міндеттері, әдістемесі/ зерттеу әдісі); сондай-ақ, негізгі бөлім бірнеше құрылымдық құрамдас элементтерден құрылуы тиіс; негізгі тұжырымдар (қорытынды). Мақала мәтіні бетте екі бағанада орналасады.

**ВЕСТНИК КазНПУ ИМ. АБАЯ
СЕРИЯ «ЮРИСПРУДЕНЦИЯ»**

Уважаемые авторы!

Институт истории и права Казахского национального педагогического университета имени Абая принимает к рассмотрению и опубликованию научные статьи по юридическим наукам в № 2, 2021 г. издания «Хабаршы/Вестник», Серия «Юриспруденция».

Стоимость публикации объемом не более 10 страниц – 3500 тенге (без учета почтовых расходов). Реквизиты счета для производства оплаты сообщаются дополнительно на ваш электронный адрес после принятия редколлегией решения об опубликовании присланной статьи.

Крайний срок представления статей – до 1 июня 2021 г.

Заявку на публикацию следует отправлять по электронной почте гл. редактору издания: nesibeli77@mail.ru

Форма заявки:

№	Сведения об авторе	
1	Ф.И.О. полностью +фото: 70x95	
2	ИИН (для оформления счета на оплату)	
3	Ученая степень	
4	Ученое звание	
5	Место работы	
6	Занимаемая должность	
7	Почтовый адрес с указанием индекса (для пересылки журнала)	
8	Адрес электронной почты, контактный телефон	

К заявке прилагается статья. Порядок оформления статьи см.ниже:

- В левом верхнем углу прописными буквами – УДК, МРНТИ*;
- Через строку название статьи по центру ЗАГЛАВНЫМИ БУКВАМИ (полу жирным шрифтом);
- Через строку ФИО автора, ученая степень, ученое звание, место работы – выравнивание по левому краю с отступом в 6 символов;
- Через строку аннотация (от **80** до **100** слов) – на трех языках (казахском, русском и английском);
- Через строку ключевые слова (не более 10-12 слов или словосочетаний);
- Через строку текст;
- Через строку список литературы (шрифт - курсив);
- Объем статьи – до 10 страниц (минимальный объем – 5 страниц, в исключительных случаях – 15-17 страниц);
- Текст должен быть набран в редакторе Word 97-2003;
- Шрифт Times New Roman;
- Кегль – 14;
- Междустрочный интервал 1,0;
- Параметры страницы: верхний и нижний – 20 мм, левый – 30 мм, правый – 15 мм.

Оформление ссылок: последовательно в порядке цитирования – [1, с. 15] – **1** – порядковый номер источника цитирования, **с.15** – указание на страницу и ее номер.

---

*МРНТИ – Межгосударственный рубрикатор научно-технической информации.

Внимание!

Текст статьи должен быть структурированным и состоять из: Введение (актуальность, цели и задачи, методология, метод исследования); основная часть, которая также может содержать несколько структурных составляющих элементов; основные выводы (заключение). Текст статьи размещается на странице в две колонки.

УДК 323.28
МРНТИ 11.25.41

Кузнецов Е.А.¹

*¹д.и.н., профессор, Института Сорбонна-Казахстан при КазНПУ им. Абая,
г. Алматы, Казахстан, e-mail: yermek-a@mail.ru*

АКТУАЛЬНОСТЬ БОРЬБЫ С КИБЕРПРЕСТУПНОСТЬЮ

Аннотация

В нынешнее время в условиях высокого развития ИКТ террористические организации, а также различные объединения экстремистского толка, берущие за основу догмы и положения религии ислам, получили своеобразный информационно-технологический «бонус» в виде различных социальных сетей и сообществ в Интернете. Данное обстоятельство позволяет им все более активно нести свою разрушительную идеологию и вербовать в свои ряды все больше и больше последователей в различных точках мира.

В данной статье рассмотрены некоторые проблемы распространения не только открытого призыва к террористическим действиям, но и предпосылок религиозного экстремизма, выражающихся в видео-проповедях сомнительного характера в таких широко используемых информационных ресурсах, как Youtubeи социальная сеть «В Контакте» на территории РК. В работе также проанализирована доступность подобных видео материалов и групп для казахстанского сегмента пользователей вышеуказанного видеохостинга и социальной сети.

Ключевые слова: информационное пространство, Интернет, социальные сети, идеология, интернет-сообщества, угроза, радикализм, религиозный экстремизм, терроризм, салафизм, Казнет

Е.А. Кузнецов¹

*¹т.ғ.д., Абай атындағы Каз ҰПУ, Сорбонна-Қазақстан институтының профессоры,
Алматы қ., Қазақстан, e-mail: yermek-a@mail.ru*

КИБЕРҚЫЛМЫСПЕН КҮРЕСУДІҢ ӨЗЕКТІЛІГІ

Аңдатпа

Бүгінгі таңда ақпараттық технологиялардың кең етек жайып, әлдеқайда озық дамуының арқасында кейбір террористік және экстремистік сипаттағы ұйымдардың қолына әлеуметтік желі мен видеохостингтер сияқтытүрлі Ғаламтор құралдары түсіп, олардың ислам дінінің негізгі қағидалары мен догмалары негізінде бұрмаланып жасалған деструктивті идеологиясының әлдеқайда кең таралып, жаһанның түкпір-түкпіріне жетуіне өз үлесін қосып отыр.

Бұл мақаладатеррористік актілерге бүгіндежеліде кеңінен таралған «ВКонтакте» атты әлеуметтік жүйесі арқылы ашық тікелей шақыру мәселесі ғана емес, сонымен қатар, терроризмнің анық баст-амаларының бірі ретінде саналатын діни экстремизм алғышарттарының желідегі Youtube видеохостингі арқылы таралуы және де күмән тудыратын видео және аудио материалдардың, экстремизм идеяларын алға тартатын түрлі ғаламтор қауымдастықтарының мәселесі де қарастырылады.

Кілт сөздер: ақпараттық кеңістік, ғаламтор, әлеуметтік желілер, ғаламтордағы қауымдастық, идеология, радикализм және діни экстремизм, терроризм және салафизм, Казнет

Kuznetsov E.A.¹

¹d.p.s., professor of the Institute of Sorbonne-Kazakhstan at Abai KazNPU,
Almaty, Kazakhstan, e-mail: yermek-a@mail.ru

RELEVANCE AGAINST CYBERCRIME

Abstract

Nowadays, in a condition of high ICT-s developments some terrorist organizations, as well as various associations of an extremist nature, taking as a basis dogmas of Islam religion, received a kind of information-technology "bonus" in the form of various social networks and communities on the Internet. This fact allows them to more actively carry their destructive ideology and recruit into its ranks more and more followers in different parts of the world.

This article describes some of the problems of the proliferation not only of open recruitment to terrorist actions, but also of religious extremism assumptions expressed in the video sermons of questionable character in such widely used information resources as Youtube and social network "VKontakte" in the territory of the Republic of Kazakhstan. There is also analyzed the availability of such materials and videos for groups of Kazakhstani segment of users.

Keywords: Information Space, Internet, social networks, the ideology, Internet communities, the threat of radicalism and religious extremism, terrorism, salafism, KazNET

Современная ситуация на мировой арене с ее активными военными действиями на Ближнем Востоке и широким распространением деструктивной идеологии, построенной на исламском радикализме, не оставляет никаких сомнений в том, что терроризм имеющий под собой религиозную основу представляет собой особую опасность. Из конфликтов, некогда имеющих локальный характер терроризм перерос в глобальную проблему всего человечества, требующей от международного сообщества действовать, объединяя всевозможные усилия как в правовой сфере, так и в финансовой.

Исключением не являются и действия, направленные на постоянную защиту и контроль информационного пространства каждого государства и союза, как актора международных отношений. Представляя собой сложную многокомпонентную систему информационное пространство государства подвергается частым кибератакам как со стороны других стран-конкурентов, так и со стороны террористических организаций. Но если данный вид угроз является довольно динамичным и ярко выраженным, то наличие пропагандистских групп, страниц и сообществ радикального толка в интернет пространстве любой страны представляется как механизм замедленного действия, пусть менее выраженного, но имеющего не менее серьезные последствия.

Список использованной литературы:

1 Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность. Послание Президента РК от 31 января 2017 г. – Алматы: Казахстанская правда, 2017. – С.3

2 Карин, Е. Что произошло в Актобе и Алматы? Специфика радикализма в Казахстане [Электрон.ресурс]. – 2016. – URL:<http://caa-network.org/archives/7386> (дата обращения: 15.02.2017)

3 Сколько людей "сидят" в соцсетях в Казахстане? [Электрон.ресурс]. – 2016. – URL:<https://tengrinews.kz/internet/skolko-lyudey-sidyat-v-sotssetyah-v-kazahstane-288639/> (дата обращения: 15.02.2017)

4 Каратаева, Л. (ИГИЛ) ДАИШ подкрался виртуально [Электрон.ресурс]. – 2015. – URL: <http://kisi.kz/ru/categories/regional-naya-i-nacional-naya-bezopasnost/posts/igil-daish-podkralsya-virtual-no> (дата обращения: 14.02.2017)

5 *Botobekov, U. ISIS and Central Asia: A Shifting Recruiting Strategy [Электрон.ресурс]. – 2016. – URL:<http://thediplomat.com/2016/05/isis-and-central-asia-a-shifting-recruiting-strategy/>(дата обращения: 17.02.2017)*

6 *Смайыл М. В Казахстане ведут борьбу с интернет-пропагандой экстремизма [Электрон.ресурс]. – 2016. – URL:<http://bnews.kz/ru/news/obshchestvo/religiya/v-kazahstane-vedut-borbu-s-internetpropagandoi-ekstremizma-2015-10-31-1180077> (дата обращения: 15.02.2017)*

7 *СПИСОК религиозной литературы и информационных материалов, признанных экстремистскими и запрещенных к ввозу, изданию и распространению на территории Республики Казахстан [Электрон.ресурс]. – 201, б. – URL:<http://pravstat.prokuror.kz/rus/okpsisu/spisok-religioznoy-literatury-i-informacionnyh-materialov-priznannyh-ekstremistskimi-i> (дата обращения: 14.02.2017)*

8 *Обеспечить безопасность. – Алматы: Казахстанская правда, 2016. – С.1*

9 *Шингалиева А.К., Симтиков Ж.Ж. Салафизмнің Қазақстанға ықпалы //Вестн. КазНПУ. Сер. Международная жизнь и политика – 2016. – № 4. – С. 74.*